

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA
I DRUŠTVENA ZBIVANJA
Zagreb, 7. lipnja 2012., godište XIV, broj 336

ANTE PAVLOV: DRŽAVNA MATURA
ERIC TOUSSAINT: SARAJEVSKI ANTIFEST
TEMAT: NOGOMET I NEOLIBERALIZAM

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

ODJAVE

Boris Postnikov 2

DRUŠTVO

Banalizacija znanja, sitne strasti i slabašna državna matura Ante Pavlov 3

Mi i oni Boris Postnikov 4-5

Ex-jugoslavenska tranzicija kroz tri vica Andrej Nikolaidis 5

Sarajevo: nada se rađa s Antifestom Eric Toussaint 6

Politička križaljka postsovjetske ljevice Boris Kagarlitsky 8-9

KOLUMNA

Francuska ljevica i kultura Biserka Cvjetičanin 7

Na pola puta Neven Jovanović 45

SOCIJALNA I KULTURNA ANTROPOLOGIJA

Vodič kroz Krležu Ivan Glišić i Daniel Radočaj 10-11

SATIRA

Grijež čitanja Igor Stojaković 12

FILM

Loše djevojke idu kud' god pozele Vanja Kulaš 13

Razgovor s Davidom O'Reillyjem Bojan Krištofić i Tea Stražičić 14-15

Cijeli svijet unutar Zagreba Bojan Krištofić 16

VIZUALNA KULTURA

Došao sam da pročistim grafički izgled vašeg lista Dejan Kršić 17

Posljednja oaza promišljenog rizika Marko Golub 18

TEMA BROJA: Nogomet i neoliberalizam

Priredio Marko Kostanić

Nogomet i neoliberalizam Marko Kostanić 19

Fifa: dobar posao u Južnoj Africi Mario Kikaš 20-21

Mundijal 2014: fudbalsko tržište Vladimir Simović 22

Ugovor s fudbalom Vladimir Simović 23

Renesansa ili propast? John Reid 24-25

Prema marksističkoj političkoj ekonomiji nogometnih navijača David Kennedy i Peter Kennedy 26-30

GLAZBA

Otimanje zaboravu Trpimir Matasović 31

Lekcija iz nesavršenosti Karlo Rafaneli 31

KAZALIŠTE

Sezona u paklu Nataša Govedić 32

Frljićevo zahtijevanje odgovornosti za ubojstva Nenad Obradović 33

REAGIRANJA

Bespuća socijaldemokratskog idealizma Juraj Katalenac 34-36

KNJIGE

Kome pokloniti knjigu? Marko Pogačar 37

Bolna emocija, hladni kôd Melanija Belaj 38

Oslobađajuća toplina Darko Šeparović 39

Razgovor s Marijom Glavašem Darko Šeparović 40

STRIP

www.komikaze.hr 41

PROZA

Naš posebni izvjestitelj Florin Lăzărescu 42-43

POEZIJA

Gluha doba Vera Vujović 44

NATJEČAJ

Krive predodžbe Luka Vukušić 46

Smrt je manja na gradskom proplanku Nada Topić 46

NAJAVE

Jelena Ostojić 47

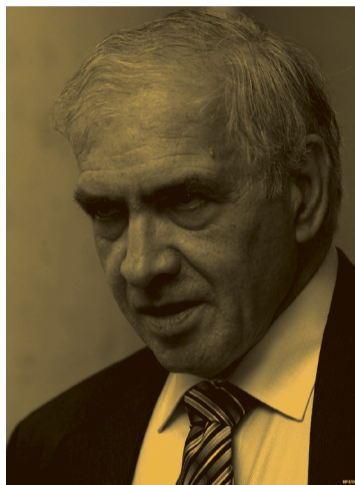
DRŽAVNA MATURA

Lik ministra Željka Jovanovića, sada je jasno, u medijima ćemo susretati isključivo u žanru prenapuhanoga skandala: nakon što je paralelno punio sadržajem političke i sportske rubrike naglasavajući se s vodećim ljudima hrvatskog nogometa, sada je potencirao višednevno novinarsko i komentatorsko glavinjanje oko teme državne mature. Rat s Vlatkom Markovićem, Zdravkom Mamićem, Igorom Štimcem i ostalim alfa i omega mužjacima nogometnih institucija završio je, znamo, debaklom: iako je Marković konačno napustio vodeće mjesto Hrvatskoga nogometnog saveza, preostali su se donedavni neprijatelji u novonastalim okolnostima brzo pregrupirali i organizirali zajedničku frontu za spas vlastitih funkcija i očuvanje enormnih financijskih prihoda. Zakon koji bi ih u tome trebao spriječiti, brzo su pojasnili upućeniji pravni stručnjaci, strukturalno nalikuje obrambenom redu hrvatske nogometne reprezentacije: kroz njega se može provući tko god poželi, i to bez ozbiljnih teškoća.

Zato u raspravama o finesama interpretacije djela Marka Marulića, Franza Kafke i S. S. Kranjčevića u javnosti ovih dana sudjeluje svaki profesor, pisac i intelektualac čiji su kontakt reporteri uspjeli nabaviti: sporni je test pritom uglavnom poslužio kao prigodni povod za općenite lamentacije o nedostacima našeg obrazovnog sustava, koje će biti zaboravljene čim naredni skandal pomakne fokus medijskog interesa. Promptno okupljeno stručno povjerenstvo ukazalo je na neke propuste u pojedinim pitanjima, ali se, na njegovu nesreću, odmah pokazalo da su učene i učenici baš na ta pitanja odgovorili prilično uspješno. Nema veze: bunt nezavisnog sindikata zaposlenika u srednjoškolskom obrazovanju protiv Jovanovićeve novog, voluntarističkog treniranja strogoće izvrsna je prilika za ministrovu napinjanje mišića i on je spretno koristi kako bi izostanak značajnijih političkih poteza

iznova kompenzirao glancanjem imidža neustrašivog borca protiv svekolikih sportsko-obrazovnih nepravdi. Nogometni je skandal apsolviran, ovaj oko mature primiće se kraju; preostaje da Jovanović smisli još jedan iz sfere znanosti, time pokrije sve resore svoga ministarstva i onda se, možda, ipak posveti nekim ozbiljnijim pitanjima, zbog kojih je i postavljen na svoju trenutnu funkciju.

O državnoj maturi možete čitati više u komentaru Ante Pavlova na idućoj stranici.

ODLAZAK ROHATINSKOG

Nakon dva šestogodišnja mandata, Željko Rohatinski više neće biti guverner Hrvatske narodne banke. Njegova je popularnost, naizgled kontradiktorna s kontekstom teške gospodarske krize, pouzdano ukazivala na naturaliziranost neoklasičnog ekonomskog modela u javnom diskursu: dok su ga slavili kao guvernera koji je HNB oslobodio "utjecaja politike", rijetko bi tko propitivo njegovu poziciju eksponenta rigidnih monetarnih strategija utemeljenih na stabilnom tečaju precijenjene kune. Tamo gdje se politika poistovjećuje sa stranačkim nadmudrivanjima, a ekonomija s egzaktom znanstvenom ekspertizom superiornom bilo kakvom heterodoksnom modelu, Rohatinski je temeljitim radom medijske indoktrinacije uspješno promoviran u autoritativnog stručnjaka koji s posljedicama krize nema baš nikakve veze, pa skoro nikoga ne bi zasmetalo kada bi pojedine svoje poteze – primjerice, prošlogodišnje oslobađanje 6,3 milijarde kuna deviznih pričuva komercijalnih banaka, koje nije imalo skoro nikakvog učinka na nacionalno gospodarstvo – opravdao "konzultacijama s vodećim bankama i poslodavcima".

Odjavu mandata dosadašnjega guvernera ipak treba uzeti s ozbiljnom rezervom: njegov nasljednik, Boris Vujčić, već sada najavljuje što skorije pristupanje eurozoni kao jedan od svojih glavnih ciljeva – sasvim razumljivo, ipak treba požuriti želimo li onamo ući prije nego što se zona raspadne – tako da ćemo i idućih godina, čini se, svjedočiti istom stupnju "nezavisnosti" politike HNB-a.

ZLATNA PALMA ZA HANEKEA

Tri godine nakon trijumfa izvrsne *Bijeke vrpce*, najzublji-viji suvremeni europski redatelj Michael Haneke opet je osvojio kasku Zlatnu palmu, ovoga puta komornom dramom *Ljubav*. Dok čekamo da film dođe u naša kina, oni sretniji, koji su ga već uspjeli pogledati, javljaju nam da priča o ostarjelom bračnom paru suočenom s teškom bolešću supruge ipak ponešto odudara od Hanekeove fascinacije nasiljem u većini njegovih dosadašnjih naslova.

Veliku nagradu žirija osvojio je talijanski redatelj Matteo Garrone dramom *Reality*, najboljim je režiserom proglašen autor *Post tenebras lux* Carlos Reygadas a Christian Mungiu nagrađen je za scenarij *Preko brda*. Nastup u tom filmu donio je nagrade za najbolje ženske uloge Cristini Flutur i Cosmini Stratan, za najboljega je glumca festivala izabran Mads Mikkelsen (uloga u *Lovu* Thomasa Vinterberga), dok je redatelj Ken Loach dobio posebnu nagradu žirija za *Andeoski udio*.

A da bi se odmjerila specifična težina ovih priznanja, dovoljno je nabrojati samo dio onih koji su sudjelovali u ovogodišnjim programima najvažnijeg svjetskog filmskog festivala: u idućim ćemo mjesecima, tako, moći pogledati nove filmove Wesa Andersona, Alaina Resnaisa, Davida Cronenberg, Abbasa Kiarostamija...

NE PLAĆAM!

Gradanski se neposluh vraća tamo gdje mu je i mjesto: u sferu ekonomskih odnosa. Inicijativa Ne plaćam! pozvala je građanke i građane Zagreba da bojkotiraju plaćanje karata u vozilima ZET-a kako bi se oduprli poskupljenjima kojima se pokušavaju sanirati posljedice katastrofalno vođenog poslovanja Zagrebačkog holdinga. Njihov je proglaš, nastao

na tragu nedavnih sličnih akcija u Grčkoj i drugim europskim državama korodiranim krizom, pomalo nedorečen i za sada nije pokrenuo masovni otpor, ali ga vrijedi notirati – ako ni zbog čega drugog, onda zato što iznova postavlja pitanje sudbine javnoga dobra u vrijeme prebacivanja posljedica krize na račune građanki i građana: "Svaki ulazak u javno prijevozno sredstvo mora se prepoznati kao ulazak u javno dobro dostupno svima pod jednakim uvjetima, a ne kao prostor u kojem ćemo se osjećati ugroženo i progonjeno. Posljednjih godina izloženi smo lavini poskupljenja komunalnih usluga kojima je javni gradski prijevoz samo jedna stavka. Nedavno drastično poskupljenje cijena ZET-a učinilo je uslugu gradskog transporta teško dostupnom većini građana Zagreba. Lokalne vlasti financijske probleme gradskih poduzeća rješavaju pojačanim represijom – poskupljenjima, povećanjem kazni i pojačanim kontrolama (...) Za izgradnju javne infrastrukture desetljećima smo izdvajali sredstva kroz poreze i prireze. Nedavna poskupljenja stupila na snagu ne mogu se opravdati samo operativnim troškovima. Pravi uzrok poskupljenju treba tražiti u raširenoj korupciji u strukturama gradske uprave, što uključuje i problematiku preskupe javne nabave i slično rasipanje našeg novca. Dok se takvim neprihvatljivim praksama ne stane na kraj, mi koji smo sudjelovali u izgradnji javnog prijevoza imamo pravo odbiti prihvatiti prelamanje nastale krize preko naših leđa. Ako nemamo novca, ne možemo se voziti tramvajem, liječiti u bolnicama, školovati na fakultetima. Nameću nam da nosimo teret krize za koju nismo odgovorni. Odbijanje plaćanja neizostavan je dio borbe za javni prijevoz kao javno dobro." ■

BANALIZACIJA ZNANJA, SITNE STRASTI I SLABAŠNA DRŽAVNA MATURA

Državna je matura lakmus papir koji ukazuje na atrofiranje jednoga drugoga projekta - hrvatskoga društva u širem smislu, odnosno društva znanja u užem smislu

Ante Pavlov

“Odbijaju me mesta na kojima se skuplja svako ko je niko.

Ali još više ona mesta na kojima je niko – svako.”

— Borislav Pekić

Jednako kao što su izvještaji s autocesta i gužve na graničnim prijelazima tipične novinarske ljetne poslastice, tako i državna matura od samoga svoga početka ima rezervirani termin u kasno proljeće. Bilo da se radilo o 45% srednjoškolaraca koji nisu uspjeli riješiti “prolaznih” 20% testa iz matematike prije tri godine na probnoj državnoj maturi, bilo da se radilo o stotinjak identično napisanih eseja u Zadru prošle godine, državna je matura trajni novinarski resurs te pravi i istinski općenacionalni show. Ovogodišnja je problematika državne mature započela u neku ruku simptomatično podudaranjem dvaju facebookovskih statusa. Prvo je ministar obrazovanja, znanosti i sporta Željko Jovanović na svojoj facebook stranici objavio opsežnu tiradu o unezvijenim roditeljima i maturantima koji su ga cijeli dan nazivali na mobitel te obećao dovesti stvari u red, a odmah je potom, nesvjesna ove ljudske drame u Hrvatskoj, unuka Borislava Pekića na facebook stranici posvećenoj ovome velikome književniku napisala gore citiranu misao iz njegovih neobjavljenih dnevnika. Uslijedila je snažna medijska haranga o još jednoj aferi državne mature te brojni intervjui i komentari uvrijeđenih i obespravljenih maturanata, koji su smatrali da pojedina pitanja nisu odgovarala njihovom stečenom znanju te su se, iako tek navršene zrelosti te ohrabreni ministrovim vjetrom u leđa, osjetili stručnima preispitivati metodičke i pedagoške standarde ovakvoga testiranja, njegov smisao i rezultate. Istovremeno je Jovanović okupio posebnu skupinu stručnjaka koji su trebali analizirati test iz hrvatskoga jezika i književnosti, dok je on prijetio otkazima, pozivao na odgovornost, da bi sve kulminiralo kada je njegova skupina stručnjaka otkrila da je čak 10% testa iz hrvatskoga jezika i književnosti bilo pogrešno, dvosmisleno te je maturante moglo dovesti u zabludu prilikom davanja točnoga odgovora. Nacionalni je centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja (NCVVO) priznao samo dva dvojbena pitanja, ali nekoliko se dana poslije ipak pokazalo da je velika većina maturanata na sporna pitanja odgovorila točno, s time da, ako bi prag prolaznosti ostao identičan lanjskome, samo 1% maturanata ne bi položio test iz hrvatskoga jezika. Kako dalje gledati na procjene ministrove stručne skupine da su pitanja bila dvojbena, nakon što su skoro svi maturanti na njih točno odgovorili, ostavljam svakome čitatelju ponaosob.

BANALIZACIJA ZNANJA Ono što cijelu ovu stvar dovodi u direktnu vezu s napisanom misli Borislava Pekića je potpuna banalizacija znanja. Trend koji se događa u hrvatskome društvu prve je svoje obrise doživio unutar sustava privatnih škola stranih jezika. Potaknuti konkurencijom i borbom

za svakoga polaznika, škole su stranih jezika počele uvoditi veći broj jezičnih stupnjeva, dakle vremensko područje stjecanja znanja su izdužile do maksimuma, a sama je prolaznost učenika postala izrazito visoka, gotovo potpuna, budući da su testovi, kojima se provjeravala usvojenost programa, bili poprilično lagani. Drugim riječima, došlo je do banalizacije znanja. Na tragu toga se možemo zapitati je li državna matura propali projekt te odmah možemo ponuditi i odgovor – nije, državna je matura lakmus papir koji ukazuje na atrofiranje jednoga drugoga projekta – hrvatskoga društva u širem smislu, odnosno društva znanja u užem smislu. Ono što se može vidjeti na primjeru državne mature je snažno opadanje kriterija znanja, reklo bi se skoro pa i opadanje kriterija očekivanja. Državna matura, koja je učenicima strukovnih škola samo dio centraliziranoga sustava prijemnih ispita, a gimnazijalcima i matura i prijemni ispit, pokazala se kao pokretna traka prema fakultetskome obrazovanju. Srozavanjem se ukupnoga znanja servisiraju upisne kvote, a samim time se jamči i egzistencija cijelome jednome sektoru, onome visokoškolskog obrazovanja, jeftinom robom, odnosno učenicima. Statistički podaci koji pokazuju da se čak 99% gimnazijalaca upisuje na fakultete, odnosno 73% svih srednjoškolaraca, govori samo o trivijalizaciji cijeloga sustava obrazovanja u kojemu se napredovanje iz razreda u razred, ili iz srednje škole na fakultet vidi samo kao jedan ciklus bez ikakvih, ili sa slabim kriterijima. Pri tome su u medijima istupali neki učenici koji su cijelo svoje srednjoškolsko obrazovanje popratili izvrsnim ocjenama (sjetimo se samo 60% odlikaša koji završavaju osnovne škole), a onda su na državnoj maturi imali problema s bazičnim razumijevanjem teksta i davanjem odgovora na pitanja proizišla iz toga teksta. Kakvo nam je, dakle, obrazovanje? Ovo je pitanje koje će nam posljedično donijeti odgovor i kakvo nam je društvo.

BEZOBRAZNO BANALNA PITANJA Na portalu jednih dnevnih novina, koje su prenosile reakcije učenika, iskristalizirao se jedan primjer učeničkoga nezadovoljstva koji će zasigurno ostati dugogodišnjom referencijom u kritici visokoobrazovnog sustava. Nezadovoljstvo jednoga maturanta proizišlo je iz nerazumijevanja pjesme Tina Ujevića, pisane čakavskim dijalektom, te neznanja što znači riječ *vers*, kao i snažnoga negodovanja ovom vrstom ispitivanja. Ako bismo ovo podvrgli kritici, naravno da možemo biti nezadovoljni, prvo možemo biti nezadovoljni jer se pojavilo bezobrazno banalno pitanje koje sigurno ne pridonosi nikakvoj kvantifikaciji sposobnosti učenika da nastave s fakultetskim obrazovanjem, a osim toga još i dodatno usmjerava vrijednost znanja na potpunu trivijalizaciju. Kao drugo, neznanje takvoga podatka ne pruža nam nikakvu vjeru u daljnji razvoj i budućnost znanja u Hrvatskoj.

Drugi nam primjer pokazuje što određena skupina mladih ljudi ima kao vrijednosti kojima bismo trebali, valjda svi, težiti. Tako je jedan maturant, gost Hloverkinoga *Otvorenoga*,

osokoljen podrškom u TV-studiju pitanje o Marulićevoj *Juditi* komentirao da se radi o bitnom nacionalnom djelu koje može probuditi nacionalnu svijest mladih ljudi pa, čudi se, kakvo je to onda pak pitanje o boji njezinoga prstena, pri tom u potpunosti ne poimajući razliku između testiranja ovakvom vrstom pitanja te pisanja eseja na zadanu temu. Dakle, Hloverka u svoju emisiju poziva maturanta koji ističe buđenje nacionalne svijesti djelom protutorske tematike starim 500 godina, koji mjesec dana prije mature pohađa Katehetsku proljetnu školu u organizaciji Hrvatske biskupske konferencije, a ne poziva Domagoja Babića, predsjednika Nacionalnoga učeničkoga vijeća, autora dopisa u kojem problem državne mature ne pozicionira u NCVVO, nego u cjelokupnome sustavu. Napomenimo još da je dotični Babić, kao iznimno uspješan učenik, dobio punu stipendiju za nastavak školovanja na američkome Princetonu pa tako ove jeseni ostavlja domovinu da se i dalje kopra u 500 godina anakronoj protutorskoj tematici. Vjerojatno ga ova biografska činjenica i diskvalificira od nastupa u Hloverkinom “*Zatvorenom*”.

GDJE JE MINISTAR BIO ZADNJIH 16 GODINA? Kad smo već spomenuli vrijednosti i sustav, hajmo u sljedećem primjeru pogledati kako uistinu taj sustav funkcionira te kakve su to probudene nacionalne svijesti. Nekoliko dana nakon izbijanja afere s maturskim ispitom iz hrvatskoga jezika u javnost je izašla informacija da su jedna profesorica te jedna vjeroučiteljica, uz to i časna sestra, u zagrebačkoj Srednjoj medicinskoj školi pomagale učenicima na testu iz hrvatskoga jezika. Bez obzira hoće li se ta informacija pokazati točnom ili ne, komentari su čitatelja jednoga internetskoga portala bili uglavnom zastrašujući, u rasponu od takvih da su opravdavali čin dviju profesorica pa ga čak i ohrabrali, do toga da su napadali one koji su prijavili taj čin bezočne korupcije. Ma što su te profesorice možda čule na nekoj svojoj proljetnoj školi, korupcija (uma) počinje na banalnim primjerima kao što je varanje na testu ili prelazak preko crvenoga svjetla na semaforu, ide preko potplaćivanja liječnika, prodaje domskoga studentskoga mjesta, ili izgradnje bravure od oniksa, da bi završila na uzimanju provizije prilikom prodaje resursa državnih nacionalnih interesa.

Jedan mi je poznanik ispričao zgodnu doskočicu o tome kada su se i kako točno građani bivše Jugoslavije prestali bojati Komunističke partije – tako što su državne televizije započele s prijenosom sjednica pa su drugovi mogli vidjeti tko su i kakvi su ti ljudi koji na sjednicama diskutiraju. Estradizacija politike nije samo hrvatski problem, ali situacija da mnogi roditelji i učenici imaju broj mobitela ministra znanosti, obrazovanja i sporta te ga još, prema njegovim riječima, bijesno nazivaju, kao da se radi o nekom privatnom kompanjonu iz haustora, uistinu mi je alarmantna. Uostalom, ne razumijem zašto mu neki od tih kompanjona nije dobronamjerno savjetovao da se ostavi resora koji je preuzeo, budući da

o njemu uistinu nema pojma. Tako je ministar znanosti, obrazovanja i sporta u nacionalnome dnevniku komentirao da su pravopisna pitanja iz maturalnoga testa dvojbena jer su u Hrvatskoj u službenoj uporabi dva pravopisa pa da učenici nisu znali kojim bi se pravopisom ravnali, dok je samo par dana ranije Služba za odnose s javnošću Ministarstva poslala dopis u kojem objašnjava da je u Hrvatskoj u službenoj uporabi samo jedan jedini pravopis, i to zadnjih 16 godina. Gdje je ministar bio tih zadnjih 16 godina, i kako je pisao, nije mi poznato. Kako bilo, mora mu se priznati da je u cijelom tom fijasku s državnim maturom uspio pokupiti i određene simpatije kada je džentlmenki zanemario prigovore određene osječke kroatističke desničarske struje da se, kao manjinac, ne služi hrvatskim standardnim jezikom.

PARTNERI U ZLOČINU Kako bilo, da se vratimo onome Pekićevom citatu, lako možemo prepoznati osrednjost svih aktera ovoga hrvatskoga panoptikuma. Naša domovina – društvo znanja, imamo učenike koji ne znaju što je to *vers*, a htjeli bi 500 godina starim tekstom buditi nacionalnu svijest te pri tom smatraju da je u redu varati na testu i prepisivati. Svemu tomu će ministar obrazovanja, koji ne zna koji je pravopis već 16 godina u službenoj uporabi, doskočiti time što će ukinuti zaključivanje ocjena na polugodištu, kako bi se učenike oslobodilo dodatnoga stresa, iako državnu maturu na testu iz hrvatskoga jezika, valjda zbog stresa, opterećenosti i zahtjevnosti padne 1% učenika. Nakon toga će, prema službenoj statistici, 99% gimnazijalaca upisati željene fakultete na kojima će studirati prozračne jednosemestralne bolonjske kolegije, rasterećene opsežne literature i profesorske zahtjevnosti koji će, pak, svoj trud (sic!) usmjeravati na lukrativne poslijediplomske studije (na društveno-humanističkim poslijediplomskim studijima, honorar profesora je 600 kuna za 45 minuta nastave).

Svake se godine pokazuje da analitičke sposobnosti hrvatskih učenika iz generacije u generaciju opadaju sve više te da se, što je još poraznije, taj trend čak pospješuje sustavom obrazovanja koji se hrani osrednjošću. Jeftine medijske harange koje promoviraju afere, neznanje, a istovremeno nude i svakodnevnog life-style sadržaje polako i sigurno proizvode mlade ljude među kojima čak 33% ne zna iskoristiti elementarnu matematiku da bi u trgovinama izračunali PDV, ali bi sigurno znali nabrojati sve polugole srednjoškolke koje je Nedjeljni Jutarnji objavio u zadnjih nekoliko tjedana. Kada se tome još pribroji i jedna izjava rektora Alekse Bjeliša od prije par godina kada je, upitan o kvaliteti obrazovanja, iskreno odbrusio da onaj tko nešto želi naučiti ionako ide studirati vani, dolazimo do začaranoga kruga: učenika i studenata, medija, države i sveučilišta – *svakoga tko je nitko i nikoga tko je svatko* – partnera u zločinu. A što je s nama ostalima? **E**

MI I ONI

Bilješke o jednom reklamnom skandalu

Boris Postnikov

Djevojka upadljivo blijede puti, odjevena u usku žutu trenerku, korača sama jezovitim interijerom golemoga, napuštenog skladišta. Odjednom, prijeteći zvuk: prema njoj juri neki Azijat u crnome kimonu, demonstrirajući usput zavidno poznavanje kung-fua. Nešto dalje, još egzotičnija napast: brkati muškarac, po svemu sudeći indijskoga porijekla, s turbanom na glavi i zakrivljenom sabljom u ruci, levitira desetak centimetara iznad tla pa se lebdeći ustrempljuje prema našoj junakinji. Konačno, u kadar serijom atraktivnih akrobacija ulazi i krupni, mišićavi crnac, očito solidno upućen u finese brazilske borilačke vještine kapoeira.

IDEOLOGIJA U KRUPNOM PLANU

Opasni se tercet postrojava pred djevojkom i zauzima borbeni gard; ona, međutim, mirno promatra taj koordinirani multikulturalni atak. Udiše duboko, sklapa oči pa se – prilično neočekivano – multiplicira u dvanaest identičnih avatara, okružujući one nesretnike. Ne preostaje im ništa drugo nego da polože oružje i pomirljivo sjednu na pod. Sjest će i djevojka, sjest će i njezini klonovi, a kadar koji se polako diže prema ptičjoj perspektivi pretvara dvanaest jarkožutih trenerki u krug od dvanaest zvjezdica na plavoj pozadini zastave Europske unije. Preko ekrana ispisuje se slogan: “Što nas je više, to smo jači”. Opasnost je, dakle, otklonjena. Sukob je zamijenio mirni dijalog kultura. Ali reklama Europske komisije za proširenje Unije uskoro će biti povučena: javnost će, naime, vrlo oštro reagirati na njezino otvoreno koketiranje s evidentno rasističkim stereotipima.

Početak ožujka ove godine, taj je maleni reklamni skandal pomogao urednicima brojnih europskih i svjetskih novina, televizija i portala da popune manje značajne rubrike svojih izdanja. Tamo smo onda mogli čitati i slušati smušenu ispriku propagandista Komisije, koji su objašnjavali kako je spot zapravo namijenjen mladoj populaciji, naviknutoj na slične sadržaje u video-igricama i filmovima o borilačkim vještinama. Znamo da se mediji, najvećim dijelom ovisni o novcu oglašivača, reklamnim diskursom usuđuju kritički pozabaviti skoro isključivo u žanru skandala, kada neki od advertajzera prijede lelujavu granicu političke

TEMELJNI IDEOLOŠKI MANEVAR – PRIKRIVANJE SVE ZAOŠTRENJIH KLASNIH ANTAGONIZAMA METANARACIJOM O SUKOBU CIVILIZACIJA I BORBI KULTURA – OPASNOŠĆU NADILAZI DOMET USPUTNOGA REKLAMNOG SKANDALA

korektnosti. Takvi slučajevi, s jedne strane, povratno zamagljuju činjenicu da reklamni diskurs cijelo vrijeme eksploatira stereotipe, simbolički učvršćujući društvene predrasude svojom inherentnom logikom imperativne beskonfliktnosti, jer osnovni je preduvjet reklamne retorike, jasno, nezamjeranje potencijalnim potrošačima. S druge strane, oni pomažu učvršćenju slike o oglašavanju kao načelno benignoj temi, rezerviranoj uglavnom za rubrike o “zanimljivostima”: reklame niti ne žele da ih shvatimo ozbiljno i svoj golemi utjecaj duguju prvenstveno tome što ih zbog naglašene karikaturnosti medijski komentatori složno ignoriraju, kako ne bi riskirali optužbe da jednoj tako frivolnoj temi posvećuju pozornost koju ona ne zaslužuje. Ali, ako je britanski teoretičar kulture Raymond Williams bio u pravu kada je oglašavanje nazvao “službenom umjetnošću modernoga kapitalističkog društva” i ako je najrazvikaniji dvadesetstoljetni teoretičar medija Marshall McLuhan s razlogom prorokovao da će “jednoga dana historičari i arheolozi otkriti da su reklame našega doba najbogatije i najvjernije svakodnevne refleksije kojima je bilo koje društvo ikada prikazalo sav doseg svojih aktivnosti”, onda bi advertajzing vrijedilo barem pokušati tretirati kao ono što on uistinu jest: visoki koncentrat kodova hegemonijske kulture, sažeti prikaz dominantnih vrijednosti suvremenih društava, koji upravo zbog vlastite karikaturnosti omogućuje da rad ideologije promatramo u krupnome planu. Stoga, čini se, malenome reklamnom skandalu koji je brzo potonuo u ambis masmedijske amnezije ipak vrijedi posvetiti nešto više prostora.

PROŠIRENJE KLONIRANJEM

Na prvi pogled, ključni problem kampanje za proširenje EU-a uvredljiv je prikaz drugih civilizacija i kultura. To je, uostalom, bio i razlog njezinog uklanjanja: reducirajući Azijate, Indijce i crnce na anakrone kolonijalističke fantazmatske konstrukte, ona je Drugoga protumačila kao agresivnu prijetnju, istodobno esencijalistički poistovjećujući europski identitet s bijelom bojom kože. Fingirana rodna korektnost, kojom je zastupanje tog identiteta povjerila ženi, samo pogoršava stvar, jer drugim kulturama istodobno prešutno pripisuje mizogine vrijednosti. Samo, kao što to obično biva kada su u pitanju skandali, pravi problemi započinju tamo gdje se površna medijska pripovijest zaustavlja: osuđujući karikirani prikaz Drugoga, ona elegantno zaobilazi neka kudikamo važnija pitanja. Jer, čak i ako se složimo da su se copywriteri angažirani na ovome zadatku malo zaigrali u pokušaju da jedno od važnijih političkih pitanja Unije prilagode trash poetici žanra borilačkih vještina i pretpostavljenom senzibilitetu “mladih” – oko čega se i nije tako teško usuglasiti – to ne znači da trebamo zanemariti ostale aspekte kampanje: nimalo proizvoljan odabir ciljne skupine, stratešku odluku da se ključni društveni antagonizmi unutar Unije svedu na kulturalnu i civilizacijsku ravan i, konačno, sam cilj kampanje i namjeru koja iza nje leži. Ti aspekti ne ulaze u domenu “umjetničke slobode” scenarista video-spota nego su, naprotiv, kao i u svakoj reklamnoj kampanji, strogo zadani zahtjevima naručitelja. Drugim riječima, oni

ONO ŠTO JE SKANDALIZNO U REKLAMI ZA PROŠIRENJE NIJE ČINJENICA DA ONA NE-EUROPSKE CIVILIZACIJE I KULTURE TRETIRA RASISTIČKI, NEGO ČINJENICA DA PREŠUĆUJE KAKO JE RASISTIČKI DISKURS ODAVNO PRODRO U JAVNI GOVOR O UNUTAREUROPSKIM ODNOSIMA

proizlaze izravno iz propagandnih imperativa Unije, generiranih i oblikovanih aktualnom političkom i ekonomskom situacijom, što znači da ih se, u konačnici, s dobrim razlozima može čitati kao simptom trenutnih političkih neuralgija europske asocijacije: privilegiranu točku ulaska u nešto ambiciozniji pokušaj političke anatomije, točku iz koje je moguće dekonstruirati dominantne ideološke narative, očekivano perpetuirane i ovom kampanjom.

Ostavimo li po strani, dakle, problem “skandaloznoga” rasizma euro-propagandista kao pitanje puke stilizacijske nerafiniranosti, kojom je osnovna oglašivačka strategija stereotipizacijskoga targetiranja društvenih skupina samo odvedena korak ili dva predaleko, elementarnim se čini pitanje recepcije: kome se reklama obraća i zašto? Kampanja za proširenje Unije trebala bi, ukoliko ćemo se držati zdravorazumskih pretpostavki, ipak govoriti onima koje to proširenje tek treba zahvatiti, državljanima i državljanima (uglavnom balkanskih) zemalja u statusu kandidata i tzv. potencijalnih kandidata za ulazak u Uniju: ukoliko je nekoga potrebno uvjeravati u prednosti širenja trenutne političko-ekonomske asocijacije, onda su to, valjda, oni koji će o tom širenju narednih godina odlučivati na referendumima. Međutim, umjesto da im prikaže pretpostavljene beneficije koje članstvo donosi, kampanja onim “mi” iz slogana identificira adresata poruke primarno kao sadašnjega stanovnika Unije, a proširenje tretira kao puku ekstenziju već postojeće, unificirane politike: uvođenje novih članica svodi se tu neobično neuvijenom metaforom na postupak kloniranja.

NOVI EUROPSKI RASIZAM Utoliko, dojam je da reklama prvenstveno cilja na one koji u Uniji već žive, koji su prihvatili plavo-žuti europski identitet i s njim se odavno poistovjetili. A ako postoji potreba da se utječe na njihove stavove o proširenju, onda ona, jasno, proizlazi iz procjene kako otpor pomicanju granica danas jača upravo unutar tih granica. Što je pouzdan signal pomaka u percepciji “rubu” EU-a: globalna recesija započeta 2008. godine i kriza eurozone koja se na nju nadovezala uspostavile su sve izraženiju asimetriju – prvenstveno ekonomske – moći centra i periferije, politički najotvorenije institucionaliziranu postavljajući “tehnokratskih” vlada Grčke i Italije mimo demokratske procedure, kako bi se neoliberalno raslojavanje društva na sve bogatiju manjinu i golemu većinu depriviranih, prikriveno službenom pripoviješću o “neizbježnim mjerama štednje”, provelo bez obzira na legitimitet novih vlasti. Linija koja je pritom podijelila “razvijeno” središte od “problematičnoga” ruba – prikrivajući kako je, primjerice, golemi grčki deficit samo mračno naličje njemačkoga

EX-JUGOSLAVENSKA TRANZICIJA KROZ TRI VICA

Nedavno je crnogorski književnik gostovao u središnjici Europske banke za obnovu i razvoj u Londonu, gdje je trima vicevima pokušao objasniti posljedice tranzicije u jugoistočnoj Europi

Andrej Nikolaidis

Tokom boravka u Crnoj Gori, gdje je u Podgorici održao predavanje naslovljeno *Uživaj svoju ideologiju!*, Slavoj Žižek je Srećku Horvatu i meni ispričao kako je jednom na aerodromu sreo Petera Sloterdijka. Žižek je čekao let za Kinu, gdje je trebao nastupiti za honorar koji je smatrao spektakularno visokim. Sloterdijk se upravo vraćao s predavanja koje je održao direktorima Daimler AG-a. Ljudi koji proizvode Mercedes poželjeli su iz prve ruke čuti nešto od mudrosti jednog od velikih umova današnjice. Honorar koji je Sloterdijk za to dobio višestruko je prevazilazio "spektakularni" Žižekov.

Nije li za pisca, želi li uistinu uticati na stvarnost i mijenjati svijet, pragmatičnije i efikasnije obraćati se onima koji zaista imaju moć da promjenu sprovedu?

KAO GOST EUROPSKE BANKE ZA OBNOVU I RAZVOJ Te sam se priče sjetio kada sam od Evropske banke za obnovu i razvoj dobio poziv da, skupa sa Robertom Perišićem, budem govornik na okruglom stolu na temu "..." koji je ta institucija organizovala.

Naravno, rekao sam, dosta sam se zabavljao sa studentima sklonim anarhiji,

pasioniranim čitaocima koji vid i zdravlje gube u biblioteci, sa profesorima književnosti i ludama nalik meni, koje vjeruju da književnost ima moć da ispuni i iskupi.

Govoriti bankarima, direktorima multinacionalnih kompanija, kao što je to učinio pisac *Kritike ciničkog uma* – to je prava stvar. A kad smo već kod cinizma... nije li za pisca, želi li uistinu uticati na stvarnost i mijenjati svijet, pragmatičnije i efikasnije obraćati se onima koji zaista imaju moć da promjenu sprovedu?

Honorar, nažalost, nismo dobili – napokon, to je banka za evropski, ne Robertov i moj razvoj. Vođen pohlepom, zaboravio sam osnovno; da banke nisu tu da bi nam davale, nego uzele novac.

Ono što sam imao reći o našoj tranziciji staje u dva vica koje sam ispričao uposlenicima Evropske banke za obnovu i razvoj. Odmah da kažem: dopali su im se, iskreno su se nasmijali.

...ALI VAŽNO JE DA KAPITAL CIRCULIRA! Dva čovjeka danima pješace kroz pustinju. Već na izmaku snaga, žedni, sigurni da se smrt približava, naidu na kamilju balegu. Jedan od njih predloži drugome: vidi, imam 100 eura, daću ti ih ako pojedješ ovu balegu. Što ovaj i uradi.

I tek potom razmisli što je učinio: da, zaradio sam 100 eura, koji mi ne trebaju, jer ću ionako umrijeti u ovoj pustinji, i još sam pojeo govno. Uto naidu na drugu balegu te on saputniku predloži: ako pojedješ ovo, spreman sam ti vratiti tvojih 100 eura.

Ovaj razmisli: da, uživao sam u tome što sam ga naveo da pojedje balegu za novac koji mu zapravo i ne treba, ali bilo je to skupo zadovoljstvo. Balege na koje nailazimo možda znače da idemo putem kojim

je prošao karavan, a tada ni oaza ne može biti daleko. Možda preživimo, a tada će mi trebati novac. Stoga pojedje ponudeno.

Tek što je vratio pare u džep, udari se u čelo i vikne: kakvi smo mi idioti! Ti si pojeo govno, ja sam pojeo govno, a pritom niko ništa nije zaradio.

Kolega mu mirnim glasom odgovori: Nisi u pravu. Ne vidiš veliku sliku. Najvažnije je da kapital cirkuliše.

Drugi vic zapravo nije vic, nego anegdota.

MOŽETE UBITI MENE, ALI NE I SLOBODNO TRŽIŠTE Šolohov je, navodno, na nekom od kongresa sovjetskih pisaca izašao za govornicu i rekao:

"Dobio sam telegram od drugova iz Jasne Poljane. Oni kažu da je sada, u vladavini naroda, sve mnogo bolje nego prije. Eto, na primjer, kažu drugovi iz Jasne Poljane, prije revolucije ovdje smo imali samo jednog pisca. A sada ih imamo dvadeset i pet".

Tako stvari stoje i sa našom tranzicijom iz dirigovane ekonomije u slobodno tržište, rekao sam kolegama-bankarima. Sada je sve mnogo bolje: prije tranzicije imali smo samo jednog vlasnika - državu. Dok ih sada imamo na stotine.

Poslije debate nas je Larry, super tip sa velikim iskustvom iz Istočne Evrope, odveo do sale u kojoj bankari odlučuju kome dati 9 milijardi eura, sa koliko svake godine raspoložu. Ako imate neki dobar biznis-plan... Ništa ne garantujem, i nije u pitanju korupcija, daleko bilo, ali mogu barem pokušati lobirati za vas ... Sad kad sam, kao što ćete vidjeti, u toj banci rado viđen gost.

Banku smo napustili zadovoljni: što se novca tiče, bili smo na takozvanoj pozitivnoj nuli, ali i bogatiji za jedno važno životno iskustvo.

A TO JOŠ NIJE SVE... Imao sam, zapravo, spreman još jedan vic. Taj govori o herojskoj privrženosti temeljnim vrijednostima zapadnog svijeta. Taj nisam stigao ispričati. Ali, kako sam sredinom maja pozvan da govorim na godišnjem sastanku rukovodilaca Evropske banke za obnovu i razvoj, imaću novu priliku da ga ispričam. Da, zvali su me opet. Vidite da su im se vicevi dopali. Osim toga, poslušajte moj savjet: ako pisac želi da ljudi obrate pažnju na ono što govori, najbolje mu je da nastupa kao stand up komičar. Evo vica:

Policija privede na saslušanje cetinjskog lopova, koji krade po Italiji pa ukradenu robu prodaje u Crnoj Gori.

Pitaju ga: priznaju kome si prodavao parfeme i farmerice?

Kada je odbio saradnju sa organom, policajci ga ispendreče.

On podigne glavu, zauzme držanje narodnog heroja pred strijeljanje i kaže: možete ubiti mene, ali nikada nećete ubiti slobodno tržište. **E**

Objavljeno na www.zivljenjenadotik.si

– nastavak sa str. 4.

gospodarskog čuda, financiranoga velikim dijelom upravo zaduživanjem periferije – linija je kojom su već iscrtane brojne rasističke karikature: ono što je skandalozno u reklami za proširenje nije činjenica da ona ne-europske civilizacije i kulture tretira rasistički, nego činjenica da prešućuje kako je rasistički diskurs odavno prodru u javni govor o unutareuropskim odnosima. Uvredljivi akronim PIIGS za Portugal, Italiju, Irsku, Grčku u Španjolsku kao najzaduženije zemlje Unije ili konfabulacije o "lijenim" i "neodgovornim" Grcima koje se iz tabloidiziranoga dijela njemačkih medija nepodnošljivom lakoćom provincijalne mikrije prelijevaju sve do hrvatskih novina i časopisa podsjećaju da povijesnu lekciju iz tridesetih godina prošloga stoljeća treba iznova ponavljati: uspon fašizma i nacizma, koji su populističku mobilizaciju osiromašenih masa u samo nekoliko godina usmjerili prema žestokome militarizmu, teško da bi bio moguć da mu nije prethodila ekonomska kriza. Umjesto konstruiranja prijetećih figura izvaneuropskoga Drugoga, politički i društveno odgovoran javni nastup

– uključujući i onaj propagandni – trebao bi, dakle, biti posvećen detektiranju i suzbijanju protorasizma koji se javlja unutar Unije. Tada bi, možda, europski identitet bio shvaćen izvan kulturalno unificirajućih obrazaca pa bi se moglo ukazati na činjenicu da se njegova uniformizacija odvija prvenstveno na razini ekonomije, odnosno – i preciznije – na razini monetarne politike. I da upravo vezivanje velikoga broja članica Unije, tj. onih država koje spadaju u eurozonu, zajedničkom valutom i centraliziranom strategijom održavanja vrijednosti eura po mjeri najrazvijenijih među njima, danas stvara ekonomske preduvjete novog europskog rasizma. Lišene monetarnoga suvereniteta, države koje je euro-kriza najviše pogodila nemaju mogućnost da mimo briselske strategije ciljane inflacije obore vrijednost vlastite valute i time barem pokušaju podići konkurentnost svojih posrnutih gospodarstava; upravo ono što velikim dijelom čini najmanji zajednički nazivnik današnje Unije, dakle, drži ih u pat-poziciji koju medijski populizam onda interpretira kroz kolektivističke fantazmagorije o nesposobnosti ili neodgovornosti pojedinih naroda.

TKO JE EGZOTIČNI NEGATIVAC?

Preusmjeravanje rasprave iz polja kulturalnih praksi prema njihovim ekonomskim uvjetima – ovdje naznačeno tek u ovlašnim, osnovnim crtama – olakšava i odgovor na pitanje zašto su baš "mladi" ona skupina kojoj propaganda proširenja posvećuje posebnu pozornost. Znamo li da se ekstreman rast stope nezaposlenosti u Uniji među mladima od dvadeset i sedam godina bliži brojcima od dvadeset posto – što, prevedeno u konkretne brojke, stvara populaciju od oko pet milijuna ljudi koji trenutno ne mogu naći posao – i znamo li da je najviša upravo u zemljama najizloženijima krizi te da obuhvaća i značajan udio visokoobrazovanih, postaje jasno da aktualni ekonomski model svoju bespomoćnost najupečatljivije demonstira upravo nemogućnošću da angažira taj, potencijalno iznimno produktivan dio stanovništva. Nešto riskantnijim interpretativnim korakom možemo onda pretpostaviti kako reklamno ciljanje mladih svjedoči i o urušavanju njihova povjerenja u europski projekt ili, barem, u premise na kojima je on danas zasnovan. Žovijalnu reklamnu pripovijest o slozi, ujedinjenju i proširenju, koju su im stručnjaci za odnose

s javnošću iz Evropske komisije pokušali ispričati u binarnom dramaturškom kodu "nas protiv njih", možda i možemo otpisati kao irelevantan eksces s medijskih margina. Međutim, njegov temeljni ideološki manevar – prikrivanje sve zaoštrenijih klasnih antagonizama metanaracijom o sukobu civilizacija i borbi kultura – opasnošću nadilazi domet usputnoga reklamnog skandala. Riječ je o manevru kojem u trenutcima krize skoro po pravilu pribjegava svaka zajednica: prepoznati ga već na mikrorazinama i pokušati dekonstruirati premise na kojima počiva postaje, u uvjetima socijalne polarizacije, pitanjem neophodne kritičke predostrožnosti. Jer, ako unaprijed pristanemo na igru identitetske esencijalizacije, ne postoji garancija da u karikaturalnome liku egzotičnoga negativca koji juriša na ispravne civilizacijske vrijednosti uskoro nećemo ugledati vlastiti odraz. **E**

Tekst je dobio prvu nagradu na natječaju "Europa u previranju" Heinrich Böll Stiftung u Hrvatskoj.

SARAJEVO: NADA SE RAĐA S ANTIFESTOM

Belgijski ekonomist i predsjednik Komiteta za oprost druga Trećem svijetu (CADTM) sudjelovao je na Antifestu u Sarajevu

Eric Toussaint

Sarajevo, prijestolnica Bosne i Hercegovine, zemlje opustošene ratom koji je od 1992. do početka 1996. prouzročio približno 100 000 mrtvih (ne postoje konačni podaci), svakako je živnulo, no socijalna situacija je i dalje dramatična. Jedna brojka rezimira stanje: stopa nezaposlenosti dosegla je 45%. Država koja broji oko 4,5 milijuna stanovnika podijeljena je na dva entiteta među kojima postoje brojne tenzije: Federaciju Bošnjaka i Hrvata (FBiH, 51% teritorija, 65% stanovništva, glavni grad Sarajevo) te Republiku Srpsku (RS, 49% teritorija, 35% stanovništva, glavni grad Banja Luka). U cijeloj zemlji živi oko 48% Bošnjaka (koji su se od 1970-ih do 1993. zvali Muslimanima), 37% Srba (uglavnom pravoslavni kršćani) i 14% Hrvata (uglavnom katolika)¹. Otprilike 10 000 stanovnika Sarajeva izgubilo je život tijekom rata, od čega je 1500 djece. Opsada Sarajeva trajala je od 5. aprila 1992. do 29. februara 1996.².

Jedan od glavnih katalizatora urušavanja Jugoslavije početkom devedesetih bio je teret javnoga duga naslijedenog iz razdoblja politike neoliberalnih reformi sprovedenih tijekom osamdesetih godina. Vodstva nekadašnjih najbogatijih jugoslavenskih republika (Hrvatske i Slovenije) zagovarala su odcjepljenje, smatrajući da će im neovisnost omogućiti da se lakše nose s otplatom duga (koji je bio podijeljen između šest republika nekadašnje jugoslovenske federacije) i osloboditi ih od tereta koji su u njihovim očima predstavljale manje bogate republike (Bosna i Hercegovina, Makedonija, Srbija, Crna Gora). Ovo je izazvalo niz lančanih reakcija u kojima su se ispoljili najžešći nacionalizmi. Bosna i Hercegovina, koja je obzirom na svoj izrazito multietnički karakter sama činila Jugoslaviju u malom, zapala je u spiralu rata, u kojoj su se barbarski postupci protiv civilnog stanovništva umnogostučili. Masakr 8000 Bošnjaka u Srebrenici u julu 1995. godine predstavlja najdramatičniji primjer. Ovaj masakr genocidne naravi počinile su jedinice Armije Republike Srpske pod komandom generala Ratka Mladića, i uz potporu koja je dolazila od strane paravojnih jedinica iz Srbije. Snage UN-a prisutne na licu mjesta nisu poduzele ništa da to spriječe. To je jedan od razloga zbog kojih je UN diskreditiran u očima bošnjačkog stanovništva.

U SARAJEVU NAKON 18 GODINA Ovo je drugi put da posjećujem ovaj grad. Prvi put je bio u februaru 1994., dok je rat

Uistinu, nakon zapaženog uspjeha zagrebačkog Subversive Festivala, nove snage promjene su na djelu u ovome dijelu Balkana

uveliko trajao. Sa dva automobila bili smo krenuli iz Belgije kao delegacija (većina nas smo bili članovi udruge Socijalizam bez granica i inicijative "Međunarodna radnička pomoć za Bosnu"), kako bismo izrazili našu solidarnost s multietničkim otporom ratu koji je pustošio bivšu Jugoslaviju, osobito Bosnu i Hercegovinu. Tada je naša mala delegacija dospjela tek do predgrada Sarajeva, koje je nalikovalo gradu duhova, nebrojene zgrade su bile toliko oštećene, a društveni život osiromašen: nijedan otvoren kafić, dvije ili tri trgovine s najnužnijim sredstvima za život i perioidična buka koja je dolazila od ispaljenih granata i rafalne paljbe. Službena izvješća govore kako je na grad tijekom opsade padalo i do 329 granata dnevno.

Osamnaest godina kasnije, šok je brutalan. Stotine (čak i tisuće) zgrada još uvijek nose biljege rata, no ne može se poreći da povijesno jezgro grada odaje dojam relativnog prosperiteta. Stotine obrtničkih radnji i restorana koji nude lokalnu kuhinju i specijalitete mjesto su stalne živosti. U zraku se osjeća izvjesna lakoća i mir. Brojne bašte kafića uvelike su ispunjene. Otkrivam kulturno bogatstvo ovoga grada koje sam 1994. mogao samo zamišljati.

Pomiješanost i koegzistencija kultura u Sarajevu su očite. Danas u radijusu od jednog kilometra nalazimo nekoliko prekrasnih džamija iz XVI. ili XVII. stoljeća, jednu od tri najveće sinagoge u Europi (znatan dio židovske zajednice koji su u XV. stoljeću za vrijeme Rekonkviste protjerali španjolski katolički kraljevi pronašao je utočište u ovom velikom, većinski muslimanskom gradu³) te katoličke, pravoslavne i evangelištke crkve. Sarajevo, glavni grad najzapadnije osmanske provincije u XVII. stoljeću bio je jedan od najvećih europskih gradova i brojao je 80 000 stanovnika (otprilike kao Genova, Firenza, Bruxelles ili Antwerpen; gotovo dvostruko više nego Bordeaux, Barcelona ili Köln).

ZEMLJA UVELIKE POD TUTORSTVOM MEĐUNARODNIH INSTITUCIJA Od završetka rata 1995., zemlja se u velikoj mjeri nalazi pod tutorstvom međunarodnih institucija. Daytonskim sporazumom (SAD) potpisanim u decembru 1995. godine propisano je da direktor Centralne banke Bosne i Hercegovine neće biti bosanskohercegovački državljanin! MMF i Svjetska banka postavili su svoja sjedišta u zemlji, a tu su i strane trupe zadužene da paze na poštivanje mirovnog sporazuma između Republike Srpske i hrvatsko-bošnjačke Federacije (u BiH je od 1995. do 1996. bilo i do 60 000 stranih vojnika pod zapovjedništvom NATO-a, danas ih ima oko 1300 pod europskim zapovjedništvom⁴). Zemlja je sedamnaest godina izložena intenziviranim neoliberalnim politikama a, kao što je naznačeno na početku članka, rezultati su dramatični: prema podacima državne

Dok se u Sarajevu odvijao prvi Antifest, u BiH je najavljen dolazak nove misije MMF-a, koja će finalizirati uvjete za dodjelu novog kredita

agencije za zapošljavanje u februaru 2012. stopa nezaposlenosti radno aktivnog stanovništva iznosila je 44,2%, nasuprot podacima iz 2005. kada je iznosila 35%⁶.

Izuzmemo li vodoopskrbu, energetiku, javni prijevoz i telekomunikacije, gotovo sve javne tvrtke su privatizirane te, u većini slučajeva, i uništene od strane novih vlasnika koji su rasprodali opremu i obustavili sve radne aktivnosti. U Sarajevu su sveprisutne i bankovne agencije dviju najvećih talijanskih banaka, Intesa San Paolo i Unicredit te austrijskih i njemačkih banaka. U obzir također treba uzeti i ulaganja zemalja Arapskog poluotoka i drugih arapskih zemalja u financijski sektor i hotelijerstvo. Hipertrofija financijskog sektora kohabira s očito nedovoljnim ulaganjima u proizvodni sektor.

MMF NA DJELU Dok se u Sarajevu odvijao prvi Antifest, u BiH je najavljen dolazak nove misije MMF-a, koja će finalizirati uvjete za dodjelu novog kredita, kojim trebaju biti otplaćene ranije pozajmice i kojima će se nastaviti sprovođenje razornih neoliberalnih politika. MMF vrši pritisak na bosanske vlasti da smanje plaće i upošljavanje u javnom sektoru, da umanje naknade za žrtve rata, da smanje iznos mirovina i uvedu strože uvjete za njihovo stjecanje te da radikalno srežu troškove u javnom zdravstvenom sustavu (još uvijek besplatnom unatoč petnaestogodišnjim pritiscima od strane MMF-a i Svjetske banke).

ANTIFEST VRAĆA NADU Program Antifesta, koji je održan od 13. do 20. svibnja 2012., sastojao se iz kulturnog bloka (koncerti na kojima je bilo između 100 i 300 ljudi) i političkih predavanja. Svakom od jedanaest

predavanja prisustvovalo je između 50 i 90 osoba, većinom mladih ljudi. Obradivane teme bile su: Ekosocijalizam, Kriza u Grčkoj, Kriza u EU⁷, Rješenja za krizu u EU, Kakav nam je feminizam potreban danas u BiH, Rosa Luxemburg i Majka Tereza: Ideološka disperziranost polja izgradnje mira, Perspektive direktne demokracije u zemljama jugoistočne Europe. Antifest je organizirala mlada politička organizacija JOSD – Jedinstvena organizacija za socijalizam i demokraciju (koja okuplja aktiviste različitih ideoloških senzibiliteta), uz financijsku podršku zaklade Rosa Luxemburg te aktivnu suradnju sa zagrebačkim Subversive Festivalom.

Teme o kojima se raspravljalo su u velikoj mjeri obuhvatile glavne probleme kojima se bavi skupina mladih ljudi koja zahtijeva radikalnu alternativu kapitalističkom i patrijarhalnom sustavu. Uistinu, nakon zapaženog uspjeha zagrebačkog Subversive Festivala, nove snage promjene su na djelu u ovome dijelu Balkana. **E**

S francuskoga preveli Tijana Okić i Dinko Kreho

Bilješke:

- 1 Vidi <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>
- 2 Vidi http://fr.wikipedia.org/wiki/Si%C3%A8ge_de_Sarajevo kao i izvješće UN-a: <http://www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/ANX/VI-01.htm#Debut> za razdoblje 1992-1994.
- 3 Sarajevska židovska zajednica desetkovana je za vrijeme nacističke okupacije Jugoslavije (9 000 ubijenih Židova na zajednicu od oko 10 000 pripadnika).
- 4 Vidi stranicu CIA: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>
- 5 Vidi <http://arz.gov.ba/en/statistika-en> (službena stranica Agencije za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine). Vidi također stranicu CIA: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>, ili još, za 2009. godinu, ovaj izvor: <http://bhinfo.fr/Le-taux-de-chomage-grimpe-a-42-1/>
- 6 Meni je pripalo da načinim uvod u ovu temu, na osnovi mog teksta "Osam hitnih mjera za drukčiju Europu" (<http://www.cadm.org/Huit-propositions-urgentes-pour>), prevedenog i na srpski i hrvatski (v. "Osam ključnih predloga za drugačiju Evropu", s engleskog preveo Dušan Maljković, <http://www.slobodnifilozofski.com/2011/10/eric-toussaint-osam-kljucnih-predloga.html> [prev]).
- 7 Vidi <http://www.cadtm.org/Zagreb-Sarajevo-Les-resistances-au>

KULTURNA POLITIKA

FRANCUSKA LJEVICA I KULTURA

TRADICIONALNO, KULTURA IMA VAŽAN UDIO U PREDIZBORNIM I POSTIZBORNIM RASPRAVAMA U FRANCUSKOJ

BISERKA CVJETIČANIN

Tek su mjesec dana socijalisti na vlasti u Francuskoj, a diskusije o kulturi koje su se vodile prošle, predizborne godine, u novom su zamahu. Tako je, na primjer, politički barometar francuskog Instituta za proučavanje tržišta i javnog mnijenja u ožujku 2012. pokazao veliku prednost François Hollande: 40% Francuza izrazilo je povjerenje u François Hollande u pogledu kulture i kulturne politike, što je više nego dvostruko u odnosu na Nicolasa Sarkozyja (18%). U predsjedničkoj kampanji postavljeno je pitanje kakvo će mjesto ljevica dati kulturi, kako će restrukturirati javnu politiku umjetnosti i kulture. Naglašavajući važnost kulture i formulirajući brojne inicijative, Hollande je u svojim govorima zastupao stav da je javno financiranje kulture dio francuske povijesti i da će to pitanje, u vrijeme europske krize, biti u središtu, da kulturi nije moguće pristupiti isključivo iz komercijalne i konzumerističke perspektive, te da kulturna politika ljevice nije stvar samo umjetnika i kulturnih radnika, već svih građana. Uoči izbora, na pitanje kakva kulturna politika za ljevicu na vlasti, nastojao je odgovoriti Christophe Girard u *Maloj crvenoj knjizi kulture (Le petit livre rouge de la culture, Flammarion, siječanj 2012.)*, ocrtavajući smjernice nove kulturne politike na nacionalnoj razini.

NAGLAŠAVAJUĆI VAŽNOST KULTURE I FORMULIRAJUĆI BROJNE INICIJATIVE, HOLLANDE JE U SVOJIM GOVORIMA ZASTUPAO STAV DA JE JAVNO FINANCIRANJE KULTURE DIO FRANCUSKE POVIJESTI I DA ĆE TO PITANJE, U VRIJEME EUROPSKE KRIZE, BITI U SREDIŠTU, DA KULTURI NIJE MOGUĆE PRISTUPATI ISKLJUČIVO IZ KOMERCIJALNE I KONZUMERISTIČKE PERSPEKTIVE

NOVI KULTURNI PROJEKT Kultura ima neugodnu tendenciju da u vrijeme kriza postane siromašni rođak javnih politika. Nije li upravo u najvećim ekonomskim i političkim krizama, pa i krizama identiteta uloga kulture spasonosna kao zajedničkog horizonta koji poziva na razmišljanje i prevladavanje teškoća sadašnjosti? Na tom tragu Christophe Girard, s desetgodišnjim iskustvom kulturne politike francuskoga glavnog grada, tj. kao

pomoćnik gradonačelnika Pariza za kulturu, razmišlja o izgradnji kulturne republike: "Kultura je postojela naše Republike". Girard stavlja akcent na digitalnu revoluciju koja omogućuje pojavu nove kulture (s obzirom na sadržaje, forme i pristupe), na promjene u umjetničkom obrazovanju koje je danas nedovoljno otvoreno različitim umjetničkim formama i praksama, te na snažnije širenje umjetnosti u javni prostor. Predlaže ministarstvo koje bi objedinilo kulturu, komunikaciju i digitalnu kulturu.

U svojoj knjizi iz predizborne kampanje *Promijeniti sudbinu (Changer de destin, Ed. Roberts Laffont, veljača 2012.)*, te u govorima nakon izbora, François Hollande se poziva na neke Girardove smjernice koje će sigurno naći mjesto u njegovom novom kulturnom projektu. Hollande je do sada izdvojio nekoliko područja kojima će u svojem petogodišnjem mandatu pokloniti osobitu pozornost. Prije svega, najavio je nacionalni plan umjetničkog obrazovanja koji će, uspostavljanjem koherentnih curricula od vrtića do sveučilišta, istaknuti ulogu umjetnosti u cjelokupnom odgoju i obrazovanju. Ključna je važnost umjetničkog obrazovanja u stvaralačkom izražavanju mladih generacija, u razvijanju njihovih sposobnosti, vizija, senzibiliteta. Spomenimo ovdje da je 2000. godine Catherine Tasca, tada ministrica kulture i komunikacija, zajedno s Jackom Langom, tada ministrom nacionalnog obrazovanja, pokrenula veliki plan umjetničkog obrazovanja (umjetničko obrazovanje za sve) koji je desnica, dolaskom na vlast, napustila. Budući da će nacionalni plan umjetničkog obrazovanja izraditi Ministarstvo kulture u suradnji s Ministarstvom nacionalnog obrazovanja, François Hollande namjerava uspostaviti interministarski ured s vlastitim proračunom i direktnom odgovornosti premijeru.

INTERNET I PARTICIPACIJA Drugo područje tiče se digitalizacije i kontroverznog zakona "Stvaralaštvo i internet", poznatijeg pod imenom Hadopi. Hadopi (*Haute Autorité pour la Diffusion des Oeuvres et la Protection des Droits sur Internet*) je organizam osnovan zakonom usvojenim 2009. godine (socijalisti su bili protiv) koji podupire difuziju i zaštitu stvaralaštva na internetu i kojim se ilegalno preuzimanje kulturnog sadržaja smatra krivičnim činom. Hadopi kontrolira i regulira pristup internetu i zahtijeva poštovanje autorskih prava. Hollande podržava potrebu zaštite autorskih prava, ali smatra da zakon Hadopi stvara "jaz između stvaralaca i njihove republike". Njegova je intencija da ojača legalnu ponudu na internetu putem fondova koji bi pridonijeli razvoju legalnog preuzimanja sadržaja, odnosno da zamijeni Hadopi novim zakonom koji bi pomirio "obranu prava stvaralaca" i "lakši i sigurniji pristup svih građana stvaralačkim djelima na internetu".

Hollande je jasno definirao i stav o participaciji u kulturi: ona mora biti dostupna

svima, a to znači "natapati sve zaboravljene teritorije, napuštene dijelove naših regija, zanemarene četvrti naših velikih gradova...". Mladi će u tom projektu biti prioritet. Plan je potaknuti školske institucije i mreže narodnih učilišta na veću mobilizaciju i smanjenje socijalnih razlika u pristupu kulturi.

MEĐUNARODNA KULTURNA POLITIKA François Hollande nije zanemario međunarodnu kulturnu politiku. Njen pad u prvom desetljeću novog stoljeća je evidentan: od 2000. godine do danas, trećina francuskih kulturnih centara i instituta u Europi je zatvorena (od toga više od polovine u Njemačkoj). Potrebna je nova vizija kulturne diplomacije, novi načini komunikacije s Europom i svijetom, reforma međunarodne kulturne politike u pravcu zajedničkog djelovanja ne samo Ministarstva kulture i Ministarstva vanjskih poslova, već i drugih resora. U govoru o kulturi održanom u Nantesu, u siječnju 2012., Hollande je naglasio: "Francuska je snažna i zrači kada je njena kultura sposobna otvoriti se drugima...".

Uspostaviti kulturnu politiku u doba interneta, globaliziranog svijeta i ograničenih javnih sredstava, znači prije svega razumijeti njenu ulogu. Thomas Paris, istraživač u Nacionalnom centru za znanstvena istraživanja (CNRS), ocijenio je da se "politika ne zaustavlja na identifikaciji novih resursa, već počinje kada se postavi pitanje o načinu na koji se ti resursi mobiliziraju i koriste". Nastupi François Hollande pokazuju da je za ljevicu kultura prioritet i da će se o ovim pitanjima voditi brigu. Ne može se stalno samo govoriti o porezima ili (nerealiziranim) privrednim projektima ili padu rejtinga. Novi francuski predsjednik se s pravom poziva na stvaralaštvo, kulturu, obrazovanje, znanost, jednom riječi na odvažnost u djelovanju. ■

POLITIČKA KRIŽALJKA POSTSOVJETSKE LJEVICE

Osnovne poteškoće na koje postsovjetska (ponajprije ruska) ljevica nailazi od raspada Sovjetskoga Saveza do danas sežu od političkoga balasta bivše Komunističke partije, preko kontaminacije nacionalizmom, do problema nadilaženja sektaštva i formiranja širega društvenog pokreta na socijalističkim osnovama

Boris Kagarlitsky

Problem kreiranja "autentične" lijeve politike u Rusiji, Ukrajini i drugim postsovjetskim državama ostaje temom beskrajnih rasprava u protekla dva desetljeća nakon raspada SSSR-a. Raspad bivšega režima bio je praćen naglim porastom antikomunističkoga raspoloženja među intelektualcima, ali i među pripadnicima radničke klase, no u razdoblju oko 1992. i 1993. otpor povratku kapitalizma istovremeno počinje dobivati na snazi. U značajnoj mjeri, ideološki se vakuum, prouzročen delegitimacijom službene ideologije sovjetskoga "marksizma-lenjinizma" i rastućim nepovjerenjem prema liberalizmu, počinje ispunjavati različitim oblicima nacionalizma, pravoslavnoga fundamentalizma i postimperijalističke nostalgije. Međutim, znakovito je da se desničarske tendencije, unatoč svojoj širokoj rasprostranjenosti, nisu pokazale sposobne – bilo politički, bilo ideološki – ni stabilizirati, ni konsolidirati (na ukrajinskom se slučaju može pratiti trajno supostojanje neprekidno sukobljenih ruskih i ukrajinskih šovinizama). Nije pomogla ni ogromna financijska podrška, ni pomoć privatnih sredstava javnoga informiranja (poput moskovskoga tjednika *Zavtra*) pa čak ni pristup televizijskom eteru. Nacionalizam opstoji u društvu kao postojana, no politički neodređena veličina.

Sama po sebi rastuća popularnost lijevih ideja u Rusiji ne doima se problematičnom. Pravu poteškoću predstavlja način na koji bi ih se moglo primijeniti u praksi

Opetovano se pokušavalo spojiti nespojivo; poduprijeti nacionalizam sovjetskom tradicijom, lijevom parolama, radikalnom estetikom ili čak lijevom socijalnim programom. Slične kombinacije nicale su redovito, no podjednako redovito su i propadale. U toj je priči najpoučniji primjer ruske Nacional-boljševičke partije, koja je doživjela konačan raspad upravo u trenutku kada je omirisala političku arenu.

RUSKA LJEVICA DANAS? Što se ljevice tiče, slika, bar na prvi pogled, izgleda nešto bolje, budući da su neposredno poslije raspada Sovjetskoga Saveza kao jedina valjana alternativa neoliberalnoj vlasti formirane nove komunističke partije. Iz perspektive birača, ljevica s početka 1990-ih pa čak i s početka 2000-tih godina, doimala se kao svojevrsna politička sila.

Činilo se relativno sporednim koliko se deklarativno "komunističkih" stranaka ponašalo tako i u praksi. Ideologija Komunističke partije Ruske Federacije (KPRF) u početku se doimala kao divlja i heterogena smjesa odvojaka sovjetskoga marksizma oslonjenih na pravoslavlje, nacionalizam, "teorije zavjere", populističku retoriku pa čak i bjelogardejstvo, objedinjenih u političku cjelinu sveprožimajućim oportunističkom njezina vodstva. Sasvim je jasno da je nemoguće da iz takvog ideološkog zaleda proizade ne samo prepoznatljiva strategija, već i donekle dosljedna taktika. Međutim, birači KPRF bili su pretežito lijeve usmjerenosti te su za tu stranku glasali po inerciji zbog toga što su je prihvaćali kao nasljednicu komunističke tradicije. Istovremeno, na lijevi su se pol smjestile i druge organizacije koje su se pozivale na sovjetsku političku tradiciju – od staljinističke i radikalne Ruske komunističke radničke partije, do socijaldemokratske i umjerene Socijalističke radničke partije. Socijalistička i komunistička partija doživjele su uspjeh na ukrajinskoj političkoj sceni, dok su se lokalni komunisti u Moldaviji čak uspjeli održati na vlasti na neko vrijeme.

Međutim, povijesna putanja gotovo svih organizacija podignutih na ruševinama Komunističke partije Sovjetskoga Saveza ocrta neprekinuto propadanje – idejno, izborni i brojčano. U trenutku kada se nemogućnost mehaničkoga povratka sovjetskoj prošlosti pokazala očevidnom ne samo političarima, nego i masama – a u prvi su plan došla neka nova pitanja – privlačnost tih organizacija počela je opadati. Iz ovakve je situacije neizbježno proizašao i zaokret tih stranaka udesno: od sovjetske tradicije k imperijalističkoj, od socijalističkih parola ka populističkim, od formalnoga internacionalizma k otvorenim šovinizmu, rasizmu i antisemitizmu.

Težnja za ujedinjenjem "crvenih" i "bijelih" u jedinstveni blok oduvijek je bila karakteristična za vođu KPRF Genadija Zjuganova; druga je stvar što je takva politika nailazila na tihi otpor u redovima njegove partije, uzrokujući povremene raskole i razilaženja. Mladež koja je pristupila KPRF-u da bi se borila protiv kapitalizma odjednom se našla u redovima konzervativne organizacije zabrinute zbog propadanja staromoskovske tradicije, pravoslavne pobožnosti i prijatne masonskih zavjera. Politika je postupno ustupila mjesto trgovini, dok je igra po pravilima "upravljanje demokracije" pretvorila KPRF u autoritarno vođenu organizaciju u tolikoj mjeri da je čak i ideološka kritika Partije izgubila svaki smisao. Unutar okvira postojećega poretka jednostavno nije bilo prostora ni za ozbiljnu politiku, ni za promišljanje ideologije.

"MEKŠE" TENDENCIJE Znakovito je da je slične tendencije, iako u ponešto "mekšoj" verziji, bilo moguće pratiti na primjerima ukrajinske socijalističke i

komunističke partije. Tamo, kao i u Rusiji, rezultati su bili kukavni: gubitak utjecaja, raspad članske baze, transformacija iz "boraca protiv protunarodnoga režima" u pobornike vlasti. Pomalo sa strane, odvijala se i moldavska pripovijest, u kojoj je komunistička partija po stupanju na vlast počela provoditi istu neoliberalnu politiku kojoj se suprotstavljala, osim što je povremeno pribjegavala izoliranim mjerama "socijalne korekcije". Politički je rezultat, međutim, ostao isti; ne samo gubitak vlasti i značajne količine autoriteta, nego i serija raskola, erozija članske baze, gubitak političke perspektive.

Nažalost, uspjeh dosljednijih postsovjetskih komunističkih partija i njihovih respektabilnijih vođa nije bio mnogo bolji. Takvu je situaciju ponajprije moguće objasniti činjenicom da su se te partije oslanjale na zastarjelu ideološku prtljagu (ostatke sovjetskoga marksizma koje čak nisu pokušale usporediti s Marxovim ili Lenjinovim "originalima"), a zatim i njihovom marginalizacijom od strane režima koji im je onemogućavao pojavljivanje na televiziji, zabranjivao registraciju i sudjelovanje u izborima.

Međutim, jasno je da dovoljno velika izvanparlamentarna sila uvijek može probiti barikade koje joj je postavila vlast. Kao primjer mogu poslužiti ne samo boljševici, nego i komunističke partije na Zapadu 1920-ih i 1930-ih godina. Iako su se borile u težim uvjetima, u podzemlju, u zatočeništvu, te su organizacije osigurale politički utjecaj i masovnu podršku.

Uzevši u obzir da su poteškoće Ruske komunističke radničke partije (RKRP) i drugih organizacija proizašlih iz staljinističke tradicije početkom 1990-ih, proizlazile, u prvom redu, iz neadekvatnosti njihove ideologije, u zastarjeloj teorijskoj podlozi i nerazumijevanju suvremenoga društva, bilo je razumno pomisliti da će nova ljevica, slobodna od sovjetskih dogmi, nužno postići i bolje rezultate. Nažalost, društvena je zbilja opovrgnula takve prognoze.

RASTUĆA POPULARNOST LIJEVIH IDEJA Različite su grupe i organizacije "demokratske ljevice", radikalnih socijalista, anarhista i neokomunista postojale još za vrijeme Sovjetskoga Saveza, često se boreći na dva fronta – protiv službene birokracije i protiv liberalnih ideja koje su prevladale u disidentskom pokretu. U vrijeme perestrojki počinje rast grupa koje pokušavaju oživjeti revolucionarnu tradiciju uništenu za vrijeme staljinističkoga sustava. Na scenu stupaju neopopulisti i sljedbenici menjševizma. Pokreću se oštre rasprave o nasljeđu same boljševičke partije. Na ruski se jezik prevode zapadnjački lijevi mislioci – od Herberta Marcusea do Michela Foucaulta, od Ernesta Mandela do Immanuela Wallersteina, od Györgya Lukácsa do Giovannija Arrighija. Javlja se cijela generacija intelektualaca

Problem nije u tome što nedostaje prijedloga ili ideja, što ljevica, navodno, nema program, već u tome što sektaško-kružočka praksa onemogućava formiranje društvene agende

odlično upoznatih s marksističkom tradicijom; pažljivih proučavatelja *Kapitala* koji su otkrili Lenjina, detaljno se upoznali s idejama Trockog i Rose Luxemburg, ili se s lakoćom snalaze među različitim tumačenjima partizanske borbe Mao Ce-tunga ili Chea Guevare. Međutim, ništa se od navedenoga nije pretvorilo ni u politički utjecaj, ni u organizacijski potencijal.

Sama po sebi rastuća popularnost lijevih ideja u Rusiji ne doima se problematičnom. Pravu poteškoću predstavlja način na koji bi ih se moglo primijeniti u praksi. Bez organizacije, strategije i politike, ideja kojom se želi mobilizirati mase neće sama po sebi postati djelatnom, materijalnom silom. Tijekom 1990-ih godina, višekratno se pokušavalo oformiti lijeve partije ili bar masovnije marksističke organizacije, tek da bi jednakim ritmom i propadale. Široke su se koalicije mehanički okupljenih, heterogenih lijevih grupa brzo raspadale, dok su pokušaji osnivanja partije ili saveza na više ili manje homogenoj ideološkoj osnovi doveli do nicanja sektâ ili, u suprotnom slučaju, diskusijskih kružoka.

Ni sekta ni diskusijski kružoci ne mogu postati osnovom masovne organizacije zbog svoje strukturalne prirode, budući da su usmjereni na autoreprodukciju i vlastiti opstanak te su to stabilniji što se nalaze na što većem rastojanju od vanjskoga svijeta. Dakako, pod ovime se ne podrazumijeva nedostatak interakcije s, primjerice, raznim društvenim pokretima ili radničkim sindikatima. No pitanje je kako, s kim i pod kakvim uvjetima ostvariti takvu interakciju. Sektaško-kružočki princip podrazumijeva dva načina suradnje s društvenim pokretima; ili neki vid učestvovanja u njima, podrške svim njihovim inicijativama, podržavajući sve prosvjedne aktivnosti, ili u funkciji osiguravanja kritičke i teorijske podloge, ukazujući na kapitalizam kao izvor svih poteškoća, objašnjavajući sistemsku prirodu problema s kojim se suočava neki dio društva. U posljednjem slučaju, uspjeh njihova djelovanja ovisi o broju aktivista koje se uspjelo "vrbovati", privući u vlastiti kružok, ideološki "uzdići na svoju razinu". Međutim, sami pokreti ostaju na

Central Committee of the Communist Party in 1917

<http://marxists.org/>

A. Rykov 1881-1938
Soviet Premier
Shot

N. Bukharin 1888-1938
Politburo
Shot

Y. Sverdlov 1885-1919
President CC
Typhoid

J. Stalin 1879-1953
General Secretary
Cerebral Hemorrhage

G. Zinoviev 1883-1936
Politburo
Shot

M. Uritsky 1873-1918
NKVD
Civil War

L. Trotsky 1879-1940
Commissar Red Army
Assassinated

L. Kamenev 1883-1936
Chairman CC
Shot

V. Lenin 1870-1924
Soviet Premier
Stroke

A. Kollantai 1872-1952
Ambassador Norway
Heart Attack

I. Smilga 1892-1938
Military Rev. Comm.
Shot

A. Joffe 1883 - 1927
Commissar Foreign Affairs
Suicide

V. Nogin 1894-1926
CPC
Natural causes

A. Bubnov 1883-1940
Directorate Red Army
Died in prison

F. Dzerzhinsky 1877-1926
Comm. NKVD
Heart Attack

M.K. Muranov 1873-1959
CC
Natural Causes

G. Lomov 1888-1938
VSNKh
Shot

S. Shaumyan 1878-1918
Baku CPC
Civil War

J. Berzin 1890-1935
NKVD
Strangled

V. Milyutin 1884-1937
VSNKh
Shot

S. Artem 1883-1921
Comm. NKVD
Train Crash

E. Stassova 1873-1966
Secretary CC
Natural Causes

N. Krestinsky 1883-1938
Comm. Intl. Affairs
Shot

P. Dzshaparidze 1880-1918
Baku CPC
Civil War

G. Sokolnikov 1886-1939
Commissar for Finances
Died in prison

A.S. Kiselev (1879-1937)
VSNKh
Shot

starim osnovama, ne razvijaju se i, u većini slučajeva, zalaze u slijepu ulicu. Ideološki rad lijevih intelektualaca u društvenim pokretima pokazuje se neučinkovitim zbog toga što ne daje odgovor na pitanje što ljevica može ponuditi pokretima kao takvima, na koji način može unaprijediti njihov razvitak, program, strategiju i organizaciju. U boljem slučaju, borba ljevice za hegemoniju svodi se na protjerivanje fašista i nacionalista ili na beskonačnu raspravu s liberalima, posvećenu općim pitanjima. No čak i ako je hegemonija izborna, ako su upravo lijeve ideološke pozicije dominantne među aktivistima i vodama prosvjeda (što i nije tako rijedak slučaj u posljednje vrijeme), na koji način one doprinose pokretu? Kako utječu na njegovo djelovanje, program ili agendu?

Problem nije u tome što nedostaje prijedloga ili ideja, što ljevica, navodno, nema program, već u tome što sektaško-kružočka praksa onemogućava formiranje društvene agende.

NADILAŽENJE SEKTAŠKE PSEUDOPOLITIKE Tijekom 2010. i 2011. godine, posvuda se na ljevici moglo primijetiti da je došlo do spoznaje te činjenice, do težnje ka nadilaženju sektaške pseudopolitike i potrebe za ujedinjenjem. Također, u dva desetljeća nakon raspada SSSR-a može se uočiti značajno stišavanje sukobâ i nesuglasjâ između sljedbenika raznih ideoloških tradicija. Aktivisti koji

Gdje je taj masovni pokret? On niče i nestaje poput Marxova bauka komunizma

sebe shvaćaju kao “nastavljače Lenjinova i Staljinova djela” suradnju s trockistima ne smatraju osobitim problemom, dok se razlike između umjerenije i radikalnije ljevice sve više zanemaruju pred nadolazećom krizom. Svima je jasno da je samoodređenje prema tradiciji postalo beskorisno; potrebno se odrediti u odnosu na društvenu i političku borbu današnjice. Međutim, paradoksalno su se čak i iskreni i samosvjesni pokušaji promjene situacije, nadilaženja sektaštva i kvalitativnoga pomaka, pokazali neuspješnima u odnosu na željene rezultate. Stvaranje nove lijeve partije na osnovi ujedinjenja različitih krugova i sektâ – bezuspješno je ne zbog ideoloških nesuglasica, pojedinačnih ambicija ili sukobljenih interesa različitih grupa, nego zbog toga što nova organizacija može biti sazdana samo na temeljima masovnoga pokreta, u kojemu će ljevica, napustivši sektašku školu, funkcionirati poput svojevrsnoga ideološkog fermenta,

katalizatora političkoga procesa; nikako u ulozi osnove na kojoj sve ima biti sazdana.

Gdje je taj masovni pokret? On niče i nestaje poput Marxova bauka komunizma. U društvu se može primijetiti postupna politizacija, no ona je neravnomjerna i, što je najbitnije, ne odgovara našim željama, a često ni prognozama. Izgleda da smisao nije u prepoznavanju problema i pukoj spremnosti na njegovo rješavanje, nego u pronalasku nužnoga rješenja, algoritma političkoga djelovanja.

No takav algoritam ne može biti osmišljen bez poznavanja socijalne i političke situacije u Rusiji i drugim postsovjetskim državama. Sadašnja situacija, ako i nije jedinstvena, svakako ne odgovara postojećim šablonama unutar kojih djeluje domaća ljevica. Proturječnost političkoga trenutka u kojemu se Rusija našla tijekom 2011. i 2012. godine sastoji se u tome što se kriza domaćega socioekonomskog modela kapitalizma pogoršala do te mjere da je reprodukcija tog sustava postala tehnički nemoguća, a njegov raspad – isključivo pitanje vremena. Rigidan i neefikasan sustav upravljanja jamči da će raspad poprimiti oblik političke revolucije. No na podlozi objektivne neizbježnosti njegova kraha, socijalne su veze krajnje oslabile, klasna se struktura društva pokazuje rahlom, kulturne tradicije krajnje oslabljenima, a radnički pokret nezrelim i malobrojnim. Upravo to i utječe na kontinuirani neuspjeh u formiranju više ili manje

“autentične” lijeve partije čiji je model tijesno vezan uz specifičnu društvenu osnovu. Ukratko, postoji revolucionarna situacija, ali ne i subjekt revolucije.

Znači li to da su lijeva politika ili lijeva partija danas nemoguće u Rusiji? Svakako ne. To samo znači da su praktično zadržavanje lijevoga političkog kursa i provedba lijevoga partijskog projekta mogući samo ukoliko dođe do formiranja širokoga socijalnog bloka, unutar kojega se socijalistički program može postupno kristalizirati u hodu njegova razvitka, u toku borbe.

Ne radi se o izgradnji “općedemokratskoga bloka” u koaliciji s liberalima, nego o formiranju narodnoga demokratskoga bloka suprotstavljenoga vlasti i liberalima koji predstavljaju, u svojoj biti, tek dvije strane iste medalje. Kriza vrhuški i raskol među elitama, neizbježne pratilje ekonomske krize, mogu se iskorištavati iz taktičkih razloga, no taktički potezi ne mogu nadomjestiti promišljenu strategiju političkoga djelovanja. Samo formiranje progresivnoga bloka koje je započelo obrambenim ratom za socijalna prava, zdravlje i obrazovanje, za humanističke vrijednosti i principe narodne vlasti, može ponuditi odgovor na već pokrenuti raspad sustava “upravljanje demokracije”. Jasno je da se protivljenje neoliberalizmu, bezumnim reformama u sferi socijalnih prava, medicine i obrazovanja, pretvara u konsolidirajući činitelj nove politike. U Rusiji, u kojoj nema, niti može biti masovne osnove za opstanak buržoaske demokracije, svaka će dosljedno demokratska sila objektivno skrenuti ulijevo. No za konsolidiranje takve sile nužno je shvatiti smisao demokratskoga projekta koji se sastoji ne u poštivanju formalnih procedura, koje uporno zagovaraju liberali, nego u poštivanju temeljnih prava, interesa i volje naroda. ■

S ruskoga preveo Lujo Parežanin / *Levaya politika*, br. 16, 2011., preuzeto sa www.slobodnifilozofski.com

VODIČ KROZ KRLEŽU

ILI PRIČA O GODINAMA OPASNOG ŽIVLJENJA. FRAGMENTI IZ NEOBJAVLJENOG KOAUTORSKOG LUDISTIČKOG ROMANA

IVAN GLIŠIĆ & DANIEL RADOČAJ

ANEGDOTA IZ PLAVOG TRAMVAJA' Kad je Tin Ujević, vođen poslom oko dogovorenog književnog prijevoda, pokucao, vrata Gvozda 32 Miroslava Krleže otvorio mu je sluga.

– Dobar dan, imam dogovoreno s Krležom – rekao je Tin, bezbrižno.

Sluga pomno odmjerivši pjesnikov boemski izgled koji se često nije previše razlikovao od onog lokalnih skitnica, odgovori s podsmijehom:

– Čisto sumnjam da Vi “gospodine” imate “dogovoreno s Krležom” – te mu zalupi vratima pred nosom.

Okrenuvši se, Tin zbunjeno krene niz cestu, ali ga Krleža spazi pa dovikne s prozora koji je gledao na Tuškanac:

– Tine, Tine! Ajde gore, sluga je pogriješio, vrati se, nije te prepoznao!

– E, moj Krleža – procijedi Tin kroz stisnute zube. – Ja sam mislio da kucam na vrata svog prijatelja, a zapravo sam pokucao na vrata Glembajevih! – te zamakne iza ugla.

U obližnjoj gostionici koju je sumracima pohodio, sakriven od svijeta, smirio se časom crnog Babića.

Znam, premlad sam autor da biste povjerovali u istinitost ove moje priče. Vjerojatno bi bilo drugačije da ste je čuli iz usta Ranka Marinkovića, kao moj kolega Marko, za vrijeme vožnje jednim od brojnih plavih zagrebačkih tramvaja.

MLADI PATER S VOŠTANIM RUKAMA Vratimo se Subjektovim najranijim danima u Agramu/Zagrebu, kad je Krleža bio miran i poslušnan, ali strašno unutra rastzan, bez samosvijesti da u sebi ima mnogo velikih i lijepih mogućnosti, bogatu i preistančanu maštu njegove majke i silan barbarski nagon oca koji je znao živjeti svakom posljednjom žeravicom svoga mesa. I kad je u obitelji kolala legenda da će Krleža junior postati biskup, bio je ministrant zagrebačkoga kanonika Volovića. Pater je još posve mlad. Imao je bijele voštane ruke i vito tijelo kao kraljević. Fric je ljubio patera. Njegova se ljubav razlijevala poput djetinje pjesme što miriše cvijećem pijanih ljeta (*Fragmenti*, u: *Književne novosti*, 1914., 21). Pater mu je bio utočište od svega onoga od čega je

OD TUDA U KRLEŽINIM DJELIMA TOLIKI MINISTRANTI GUBE “DJEVIČANSTVO” NA OVAKAV NAČIN. I SLAVNI ŠPANJOLSKI REŽISER ALMODOVAR “NASTRADA OVAKO”. O TOME JE GOVORIO NA NEKIM KONFERENCIJAMA ZA TISAK, I U FILMU NEODGOJEN

Krleža bježao, kao i utjelovljenje svega za čim je žudio.

PATEROVA MALA KAPELA U Crkvi, dječak Krleža, ministrant, uvijek je uz mladog kanonika, kako bi mu mogao pomoći pri nošenju misala i kadionica, kod natanjanja vina, pri pjevanju psalama, a s Pavom i Zlatkom pjevajući Mendelssohnovu i Schubertovu *Ave Maria*. Mali Krleža je bio uz mladog patera i kad je ovaj prao ruke, poslije “službe”. Krleža, Pavao i Zlatko bili su izvrgnuti podsmjesima ostalih ministranata i mežnara – onih koji kite oltar i brišu prašinu, a koje mladi pater ignorira. Rugali su se paterovim ljubimcima, uz – “Ua! Tri curice!” A znamo da je Krležu baka odijevala u ženske haljinice, a Pava i Zlatka su majke češljale *à la* Asta Nielsen. Pošto Krleža nije ministrirao “zbog piškota, licitarskih kolača, šamrolana, sladoleda ili groša, već iz čiste ljubavi prema Bogu”, pater mu se, kao svojevremeno i baka Terezija, obraćao: “Sinek moj! Lipi moj!”, pritom brišući mu usne s dva prsta, u osami, u kapeli. Jednom, kad su zamrli koluti tamjana i akordi orgulja, otišli su u kapelu. Pater ga je taknuo svojom blijedom voštanom rukom i ondje gdje su njegovi uvojci pali po vratu, “po mom malom bijelom vratu, kao izrezanom iz mirisne kosti”. Zatim su se dugo molili Bogu.

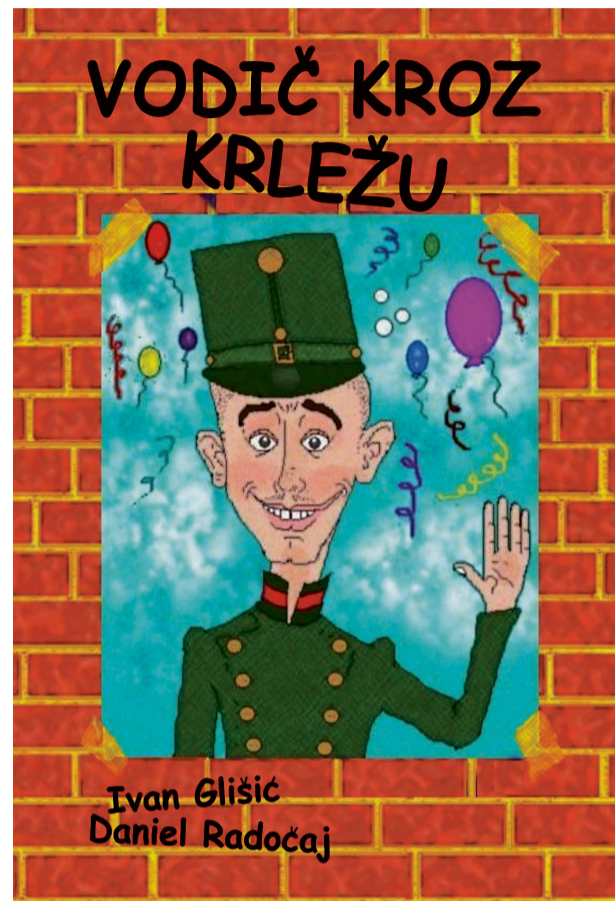
PATEROV PROZIRNI CJELOV I PRAMEN KOSE U maloj kapeli listali su misal, mladi pater je “cjelnuo njegovu andeosku glavicu svojim prozirnim cjelovom. Ali u tom cjelovu bilo je nešto čega nije bilo u cjelovu njegove majke, nečega što nije bilo u molitvi. Fricovim nevinim rosnim tijelom prolila se onda čudna, još nikad doživljena toplota, neko nesvjesno predosjećanje da na svijetu imade još nešto osim tih koridora i psalama i toga zdvojnoga Boga koji ruši sve one koji ne padaju pred Njegovim Kristom, kao mali ministrant u snovima pred Izabelom” (*Fragmenti*, u: *Književne novosti*, 1914., 21). U svom misalu, Krleža je kod kuće crtao paterove inicijale, ali je, prema *Fragmentima* (iz djetinjstva), između listova, čuvao u potaji i nekoliko pramenova paterove kose, kao i grube dječje skice paterovog “prozirnog martirskog lika”. Misal je držao pored svog kućnog oltara koji je “podigao sam i oblijepio ga zlatnim i srebrnim križevima i anđelima”. Čak mu je i otac pomogao da postavi zaštitne crvene draperije. Tu negdje, u tajnoj pregradi, ili u šupljini vaze od majolika ili drvenih svetaca, skrivao je i onu crveno ukoričenu knjigu koju je također dobio od mladog vitkog kanonika, i koja nije bila za djecu, jer je u njoj pisalo o ljubavi (*Dnevnik 3 = Dnevnik 1933–42*).

SJEKIROM PO OLTARU Jednoga dana, na iznenađenje cijele rodbine, maleni Fric je ugasio kandilo na svom kućnom oltaru i pljunuo u njega, a nekoć je znao “ludački plakati ako je u njemu bilo premalo ulja”. Sve one zlatne i srebrne križeve, svece i krilate anđele pobacao je u staru kutiju i dao mališanima, “preko, u dvorištu” da se oni s njima igraju. Poderao je i crvene draperije koje mu je otac pomogao “pribiti oko oltara”. I malom kuhinjskom sjekirom

udarao je snažno “po mjestima gdje su daske bile sabijene velikim čavlima”. Sad je sve to mogao sam. Mali je oltar očajno prštao i onda se sve srušilo (*Fragmenti*, u: *Književne novosti*, 1914., 21). Što je dovelo do toga da duša djeteta “bude poljuljana u temeljima, da otac likuje pred majkom, a majka šuti zgrčena u kutu” slušajući sina kako viče: “Religija i božićne bedastoće su kult čiste Laži! Biblija se stoljećima pisala za bijednike duha! Sve je stvorio Čovjek – sebe, Boga, vojarnu, ratove, pakao, medicinu, umjetnost!” (usp. Ivan Cvetković, ur. *Krleža o religiji*). “Svi smo mi katoličke mumije. Kad smo se rodili, posolili su nas rimskom solju, polili rimskom vodom i pomazali rimskim uljem” (*Mlada misa Alojza Tičeka*). Baka Terezija na podu je našla crvenu knjižicu koju je njezinom unuku, “njenoj djevojčici”, poklonio mladi pater Volović – vol jedan! Unutra sve same gadosti, istospolna općenja, sve gola muška tjelesa. Eto što nevinim ministrantima daju kanonici. Zar onda nisu bolji bakini egipatski horoskopi i slavenske sanjarice? Baka je u tajnoj pregradi pronašla i Subjektov lični misal. Između listova – nekoliko pramenova paterove kose, kao i grube dječje skice paterovih inicijala i paterovog prozirnog martirskog lika (*Dnevnik 3 = Dnevnik 1933–42*).

KORIJENI KRLEŽINA ATEIZMA Sve ovo navodi nas na pomisao kako korijene Krležina ateizma ne treba tražiti ni u kazalištu, ni u antičkoj književnosti, nego u tajnama njegovih lirskih zapisa. Za onaj revolt, pravi živčani slom dječaka, kad se poteže i sjekira, iznalazimo druge, dublje povode. Znamo da je baka Terezija našla onu knjigu koja nije za dječake, a možda i paterov pramen kose. Likovala je nad kćerkom koja želi da joj sin bude vikar. Još ako se u cijeli slučaj upleo Krležin otac, najnovijom senzacijom u novinama – skandaloznim procesom kojim je izvjesni pater optužen za obljubu malenih ministranata. Ili ako se samom Krleži pater pokušao približiti više nego obično? Što ako se Krleža požalio Vlahoviću i Zlatku Aurelu Gallu, a oni mu povjerali svoje strašno iskustvo s mladim paterom? Svega toga ima u Krležinim djelima.

PROPLAMSAJI LUCKASTE STRASTI U Krležinoj noveli *Smrt Franje Kadevera*, koju možemo čitati i kao *Smrt Frica Krleže*, ministrant je odigrao tužnu ulogu “u neobično skandaloznom homoseksualnom procesu, koji je u ono vrijeme bio prvoklasna senzacija i afera cijelog provincijskog grada”. Pater se nije zaustavio na milovanju, poljupcima, sramnim poklonima. Na sudskom procesu cijeli Tribunal čeka da mali Kadaver izusti jednu važnu riječ: DA ili NE! Najednom dječak počne vikati,

lupajući se o prsa, bacajući na koljena, glasno ridajući: “Ja nisam kriv! Ja nisam kriv!”. Iako oslobođen, mladi Kadaver (Krleža) je cijelog života uvijek klečao pred nekim i pravdao se svakome i za sve da nije kriv. U romanu *Zastave*, Joja se povjerava svom prijatelju Kamilu “da je slučaj htio da ga je fratar Celestin lišio djevičanstva”, kad ga je uzeo kao ministranta na ispovjedi umirućem barunu Ratkaju, noću, dok su još spavali u istoj postelji. Odonda se Joja “gnijezdio u kojekakvim muškim naručjima”, ali se uvijek sjećao onog luckastog proplamsaja popove strasti, kiše celestinskih ugriza. “Fratar me je odvojio i oslobodio od Crkve i Boga. I taj fratar je i dalje ispovijedao nevjernike, a sam je bio najveći među njima.” Na pričesti, Joja je tražio fratrove oči, fratra je od toga hvatala panika; Joja je žalio “jadnika koji nije imao moralne kuraže priznati sebi da je i sam bogohulni nevjernik”. Nije li, u stvari, naš Subjekt ovako izgubio “djevičanstvo”, nije li se On našao na Sudu Časti, pljunuo u kandilo, sjekirom udarao po raspeću? I kasnije sve to, na ovaj ili onaj način, kroz ovu ili onu ličnost, dao čitateljima na uvid, kao svojevršno ispovijedanje. Možda su paterove žrtve, rekosmo, bili i Pavao i Zlatko Aurel Gall. Od tuda u Krležinim djelima toliki ministranti gube “djevičanstvo” na ovakav način. I slavni španjolski režiser Almodovar “nastradao je ovako”. O tome je govorio na nekim konferencijama za tisak, i u filmu *Neodgojen*. Čitamo da je nedavno, a uvelike smo zašli u 21. stoljeće, američka Katolička crkva platila šesto milijuna dolara obeštećenja porodicama dječaka koje su seksualno zlostavljali kanonici. Ovih godina o tome se pisalo u nacionalnim medijima, no i u onima susjedne nam Srbije, neki pravoslavni svećenici također su zloupotrebljavali dječake. Oslobođeni su pod obrazloženjem da je “slučaj zastario” ili “da nema dovoljno čvrstih dokaza”.

U ROMANU ZASTAVE, JOJA SE POVJERAVA SVOM PRIJATELJU KAMILU "DA JE SLUČAJ HTIO DA GA JE FRATAR CELESTIN LIŠIO DJEVIČANSTVA", KAD GA JE UZEO KAO MINISTRANTA NA ISPOVJEDI UMIRUĆEM BARUNU RATKAJU, NOĆU, DOK SU JOŠ SPAVALI U ISTOJ POSTELJI. ODONDA SE JOJA "GNIJEZDIO U KOJEKAKVIM MUŠKIM NARUČJIMA", ALI SE UVIJEK SJEĆAO ONOG LUCKASTOG PROPLAMSAJA POPOVE STRASTI, KIŠE CELESTINSKIH UGRIZA

PRVA GROZNICA DARVINIZMA

Možda je Krleža svojim prijateljima Vlahoviću i Aurelu rekao da više ne vjeruje u Svevišnjeg, a kasnije – u školi i Liceumu i drugima. Vratimo se Krležinoj noveli *Cvrčak pod vodopadom* i filmskom scenariju *Put u raj*. Orlando/Krležu u viziji optužuje pokojnik: "Što će biti sa mnom? Bio sam ministrant. Vi ste mi prvi objasnili da Boga nema, da smo rođeni majmuni, da je dogma o bezgrešnom začecu besmislena. Bio sam oficir pod vašom komandom. Razorili ste u meni ideju Vrhovne Kvintesencije. Osvanuo sam pred Svevišnjim Prijestoljem kao operušano pile. Uništili ste me svojim ateizmom". I Orlando priznaje: "Bilo je to u našoj prvoj groznici darvinizma, kad sam ga uvjerio kako smo svi mi zapravo majmuni, rođeni od oca majmuna i od mame majmunice, starih majmuna. I naš učitelj kad svira orgulje i naš kateheta kad služi Svetu Misu, svi ljudi oko nas nisu ništa drugo nego najobičniji majmuni". I taj prijatelj će pasti s metkom u čelu, neće mu Bog pomoći.

ISPOD SUKNJICE MARIJE VALERIJE

Krleža je zacijelo rekao prijateljima: *Okanimo se patera i vjere, spoznajmo tajnu lirskih zapisa žene*. Kušajmo sebe jesmo li "paterove curice" ili pravi dječaci? U Krležinoj drami *Aretej*, jedan od Ancijevih zapovjednika je Aurel(ije)/Zlatko (?), koji mu uzvraća na pozive pokornim: "Na službi, gospodaru!" U *Povratku Filipa Latinovicza*, iza živice, uz šipkov grm, Aurel(ije)/Zlatko (?) vidio je jedno poslijepodne jednu *frajlu* kako leži gola pod crvenim suncobranom pa su ostali dječaci krenuli u izviđanje. Do Izabele, u crkvenom zboru, stajala je Marija Valerija. Njoj je mama petrolejem prala kosu. Krleža, sada mladi ateist, odlazio bi k njoj u Bijeničku, gdje je stanovala u prizemnom stanu punom dječurlije. Bilo ih je sedmero, od kojih jedno gluho. Čitao joj je Šenoino *Zlatarevo zlato*. Kad bi se Valerija popela na krušku zvanu "tursko nebo", on, Zlatko i Pavao, zavirivali su joj pod suknjicu, ne bi li, zaraženi prvom groznicom darvinizma, vidjeli "ostatke

njezina repa". Umrta je bog zna kad i nema je više godinama. Družili su se, iz istih pobuda, i s drugim djevojčicama. Jedna mu je napokon dala "jaje još toplo od koke". Jelica Bernadzikowska i Jagoda Truhelka dale su mu po knjigu. Ova su druženja prerasla u platoniska prijateljstva, ljubav. Roditeljski dom, škola i crkva učinili su svoje, Edipov kompleks, strah pred spolom, gađenje nad nagonima. Mučilo ga je dugo što se ne može uzdignuti i razmišljao ponovno otići na ispovijed. Suviše "kukavelj", teglio je svoj teret u grijeh za koga je sveta Terezija bila za smrtnu osudu (usp. *Djetinjstvo u Agramu*).

PLASTIČNA MATERIJU DUŠA

Po Krleži, duša djeteta je plastična materija koju sve i svašta oblikuje. Saznali smo da je i sam u djetinjstvu bio itekako okrznut. Iz tog vremena, što od voštanog bljedila majke pri pokušaju utapanja, što od voštanih ruku mladog pedofil-patera Volovića, u Krleži se, kao u Nielsenu iz romana *Banket u Blitvi* razvio "intenzivni strah pred voštanim kipovima u panoptikumu na sajmovima, uz uzrujano stezanje utrobe i opasne proljeve". U noveli *Cvrčak pod vodopadom* Orlando proganja fratar, ponavljajući mu u snovima: "Eto vidite, sve bi bilo drugačije da vas ja nisam primio u svome krevetu, a vi ste se bili smjestili upravo u mome ležaju". I dok Orlando traži spas kod psihijatra, Krleža se pred onim što mu se dešavalo u djetinjstvu "u kaptolskim crkvama, tim kaptolskim bordelima", oslobada čitanjem i pisanjem. Ipak, za dugih sastančenja, kao direktor Leksikografskog zavoda u Zagrebu, izrađuje skice katedrale. Posljedica dana kad je "tri godine glumio u komadu *Sveta misa*, za koju su ministrante dresirali skoro godinu dana". Ima ih i u vidu epiteta u njegovim pjesmama i novelama: "Psalam jesenje tišine", "Rajska tišina", "Zvono neba nariče", "Kolju noževi Božji", "Grmljavina orgulja" (omiljenog Krležinog instrumenta).

MISLITI PO LOGICI STADA

Po završetku Niže pučke škole, 1903., Krleža je upisan u Kraljevsku veliku, donjogradsku, klasičnu gimnaziju. I tamo će važiti znano mu: "Misliti, znači misliti po logici stada, razmišljati u okviru pozitivnih propisa, lojalno, legitimistički, bilo kakvoj Dinastiji ili kanonima do smrti vjerno. To znači biti uvjeren da je svijet počeo 1867., s kompromisom austrijskih i mađarskih grofova i s našom pijanom hrvatskom Nagodbom iz 1868." (*Zastave*). Iz tih "dana opasnog življenja" pričat će nam "o tintom uprljanim neopranih dječjim rukama, o nezgrapnom tjelesnom osjećaju sebe samoga, kad čovjek ne umije kamo se smjestiti, kako se sakriti i nestati, sam sebi suvišan i glup, izgubljen usred žamora dječjih glasova u prenatrpanom razredu, sjedobradi starac, a zapravo tek upisani gimnazijalac, zapleten u ogromnoj količini glupih nepojivosti s glavnim motivom povrijeđenog dostojanstva i ništavnosti" (*Dnevnik 4 = Dnevnik 1943.*).

LABORATORIJ NA TAVANU

Kućnog oltara davno nema. Nema ni odlazaka u Crkvu. Bibliju je bacio. U novoj školi dobiva i latinski, zemljopis, prirodopis, njemački, za svaki predmet posebnog predavača. Nema jednog jedinog Josipa Klobučara. Kako se prilagoditi tolikim čudima, i biti među najboljima u učenju? Izvršeno je i osipanje đaka. U razredu su uglavnom oni iz elitnih krugova. Po uzoru na sinove zagrebačke, agramerske elite tavan svog stana u Prilazu 5a preuredio je u "neka-kvu vrstu kemijskog laboratorija". Tu je

pretakao "neke ružičaste vode s hiperman-ganom, rastavljao vodu na kisik i dušik, od šalitre proizvodio barut koji nikada nije eksplodirao, gradio je nekakve brodove koji nisu imali ravnotežu. Čita Darwina, u predahu uzima boje i oslikava nekakve 'glinene lonce'". Isplatilo se druženje sa samim sobom. Na prvom polugodištu bio je među najboljima. Kasnije, iz svih njegovih alkemija izrodit će se motivi za brojne eseje. I barut će eksplodirati u njegovim novelama i romanima. Zaplovit će i jedna njegova lađa, "Sveta Marija" (Santa Maria), a na njoj admiral španjolske flote Kristofor Kolumbo, u istoimenoj drami. Kao junaci "krležijade" prodefilirat će i mnogi slikari i kipari, poput Michelangela. "Stavit će Michelangela u dramu", a njegov portret na zid svoje radne sobe, uokvirivši ga. Poistovjetio se s njim – ni Michelangelo nije gledao "gore" u bogove, nego dolje, u ljude, u blato, sa željom da ljude približi ne bogovima nego zvijezdama.

POZDRAV IZ ĐORDIĆEVE 16

U vrijeme Prvog svjetskog rata, kao trećepezivac, Krleža je s nekim prijateljem prolazio pored zagrebačke crkve svetog Marka. Čuo je orgulje, svoj omiljeni instrument, pa su ušli, iako u crkvu nije kročio od kad je "presta biti glupi ministrant". Unutra je bila i Bela, pravoslavka. Dopratila je tetku. Imala je pundu, šeširić, svilenu plavu šnalu i bijelu bluzu s rukavima, "dekoriranim čipkom". Sljedeći susret bio je na korzu, na Zrinjevcu. "Stanite", rekao je mladić Krleža. "Mi se poznajemo, zašto ne porazgovaramo?". Od tada pa do smrti bili su nerazdvojni. Dok se nisu uzeli, kad bi jedno od njih dvoje otputovalo, dopisivali su se. Bela je stavljala "Pozdrav iz Đ 16" (Đordićeve ulice). "Tako da moji roditelji nisu mogli odgonetnuti o kome je riječ, jer su za mene uvijek imali nekih kandidatkinja o kojima ja nisam ni razmišljao." On joj je slao "Pozdrav iz Prilaza 5a". Krajem sedamdesetih, kad je Bela bila na samrti, u bolnici, poslao joj je poruku: "Belice, budi hrabra, molim te. Pozdrav iz Đ 16 i Prilaza 5a, tvoj MK".

KIŠOBRAN I ČAŠA U MIRAZ

Belini, osim njezinog ujaka, najboljeg Krležinog prijatelja, bili su protiv ove veze. Zbog komunista agitatora odbila je jednoga s plemićkim, stranim prezimenom. Krležini nisu voljeli Belu. Sin im je zbog nje odbio bogatu Singericu. *Jest Ljiljana Zidovka, ali katolkinja*. "Prošlo je mnogo vremena dok obitelji nisu mogle normalno komunicirati." Svadbe, takoreći, nije ni bilo, "kakva svadba!". I tko bi je organizirao i platio? "Moj otac nije sa mnom nekoliko godina takoreći govorio. Pjesnik i publicist, što sam onda bio, to za njega nije bilo nikakvo zanimanje dostojno građanskog reda. A onda još i komunistički agitator, s mnogim aferama još iz školskih dana. Tako su na mene gledali i Belini." Poslije vjenčanja, 14. studenoga 1919., u Subjektovoj 27. godini, večerali su u sirotinjskom hotelu Palace, s kumovima Milanom Bogovićem i Ljubom Babićem. Oni su im ujedno platili i vjenčanje i večeru te njihovu prvu bračnu noć provedenu u tom hotelu. I ranije su Krleži posuđivali novac za njegova neovisna autorska izdanja pjesama i novela. Tada je Subjekt, najvjerojatnije, "izgubio djevičanstvo", kao Doktor iz romana *Na rubu pameti*. "Od miraza Bela je imala crvenu čašu, a ja svilen kišobran. Zajedno – ni sto kilograma", sjeća se Krleža. Dok nisu stekli svoj dom u Zagrebu, često su se selili, od nemila do nedraga. Mladenci su stanovali, do odlaska u Dugu Rijeku, kod glumice Milice Mihičić, a poslije toga u kuću tetke Pepice/tete Pepe. Prvi

je popustio Belin djed, koji im je dao svoj kuhinjski pribor. Potom i Belini, dali su joj njezin klavir.

ČAJ, DJECA I MALI "SVILENI KIŠOBRAN"

Posljednje mjesece života nemoćan Krleža provodi na Gvozdu uz dodijeljeni osobni patronažni tim medicinskih njegovateljica kojim je predvodila, tada mlada sestra, Blanka Vulin, dvadesetčetverosatnim nadzorom. Ona danas živi u Umagu i povodom tridesete obljetnice smrti barda, izjavljuje za *Glas Istre*²: "Na srebrnim pladnjevima donosio mu se poseban engleski čaj". Pamti kako mu je šalicu morala stavljati uvijek na isto, za nju predviđeno mjesto. Jednom su se oko čaja i posvađali. Krleža ju je "arogantno" istjerao iz sobe s nezatraženim čajem, a ona je, ponižena što je tretira kao služavku, zanemarujući njezinu funkciju glavne medicinske sestre, "tresnula poslužavnikom o stol". Nakon toga naš Subjekt se "primirio" i razvio "prijateljski odnos" na toj relaciji. Priznao joj je da mu "ide na živce što mu se svi klanjaju" i da je ona "jedina balavica koja mu se usudila suprotstaviti". Tijekom jednog od kasnije vođenih neobaveznih razgovora, Krleža ju je pitao: "Bili htjela imati djece?". Blanka, ni ne sluteći provokaciju, potvrdi da bi. "Kako si ti glupa, pa svaka budala može napraviti dijete, ajde ti napravi kišobran!" Krleža nikada nije napravio kišobran, ali je napisao mnogo knjiga na koje je pritom, bezobzirno i drsko, no, ipak, kroz "šalu", aludirao. Mali "svileni kišobran" kojeg je jednog imao od miraza, uz Belinu "crvenu čašu", ostao je u Subjektovim mislima do posljednjih trenutaka sreće. **E**

Ulomak koautorskog romana. Rukopis *Vodič kroz Krležu ili Priča o godinama opasnog življenja* 2010. na petom anonimnom natječaju za prozni tekst Matice hrvatske – Osijek proglašen je jednim od pet najboljih pristiglih radova. Prijedlog korica rukopisa u potrazi za nakladnikom izradio je Darko Miletić.

Bilješke:
1 Jedna od crtica iz rukopisa *Suprotno od nogometa* Daniela Radočaja.
2 Osvrt na članak Davora Šišovića, *Glas Istre*, broj 107, 20. travnja 2012.

GRIJEH ČITANJA

OGLED O INTIMNOM ASPEKTU ODNOSA PREMA KNJIZI OD "RAZDOBLJA PAMTIVIJEKA"

IGOR STOJAKOVIĆ

Ili, uzmimo *Starca i more*, klasični kratki roman Helmuta Hemingwaya, jedan od najboljih prozaičkih uradaka 20. stoljeća, uzmemo li u obzir one koji tematiziraju problematiku lova na sabljarku. Ili je to bio morski pas? Ne, morski psi su na kraju pojeli ulovljenu sabljarku koja se nije mogla braniti jer je bila vezana... Zašto je ribar nije obranio? I pojavljuje li se uopće lik ribara u tom romanu? I tko je zagonetni starac iz naslova? Kao što vidimo, čitanje može čitatelja zarobiti mrežom pitanja, mrežom iz koje nema bijega, makar vam sablja rasla pored njuške (ta sablja sabljarkina ništa ne pomaže mreži; pogada u oči, ne u tkanje).

*** Ili, na primjer, telefonski imenik od nekih 2000 stranica. Zašto ne? Žanr je to u izumiranju, potragu za pretplatnicima sve uspješnije obavljaju internetski servisi, dok debele knjižurine koje se nakon mjesec-dva pretvaraju u kupus ionako nikad nisu bile odveć popularne same po sebi.

A ipak, velika je to knjiga, njezina prošlost je slavna. Slučaj Sherlocka Holmesa pod nazivom *Liga ridokosih* počinje tajanstvenim zahtjevom poslodavca novom zaposleniku da svakodnevno prepisuje telefonski imenik! Ima li besmislenijeg posla? I ima li ljepše i skrivenije misterije od one koja se krije iza jednog tako neumjerenog zahtjeva.

Imenik, ta velika slavna knjiga – otvoriti nasumce stranicu i još prstom iznasmučiti nečije ime, adresu (a u starijim izdanjima i zvanje), neslućen je to čitalački užitek. Telefonski imenik – pa to je radikalno moderniziran prijevod Biblije, Knjige promjena ili možda, usudujem se pomisliti, Krojnoga arka.

Ili neke takve knjige, ne znam ni sam o kakvim knjigama govorim, ali znam da mislim na knjige za koje i nije toliko bitno to što su knjige, nego, ma hoću reći takvih knjiga fali na tržištu, eto to.

*** Toliko o tome. Sada idem. Moram na zahod. A na zahodu – moj grijeh, moj preveliki grijeh. **E**

U sponom video i internet kulture, čitanje knjiga postupno se transformira u intiman čin koji čovjeka približava bogovima. Čitanje prerasta u ono što seks već jest, samo što je seks opisanu ulogu zaigrao još u razdoblju pamtivijeka. Smatra se osobito vulgarnim zapitkivati određenu osobu o njezinim nedavnim (osobito o nedavnim!) seksualijama; jednako je nepristojno istu tu osobu pitati što je zadnje čitala.

Javna je tajna da nitko ništa ne čita. Ljudi intelektualnih profesija vjerojatno manje čitaju nego što rade na imidžu načitanosti (pogledaj Pierre Bayard: "Kako govoriti o knjigama koje nismo pročitali"). U mnogim mikrozajednicama našega društva čak se smatra pretencioznim pričati o knjigama; eventualno se dopušta razgovor o nepročitanim, a poznatim knjigama ili o jednoj jedinjoj pročitanjoj knjizi koja otkriva sve tajne svijeta. ("Nisu opasne knjige, opasna je jedna knjiga", rekao bi Baruch David Neumann.)

Ja osobno mnogo više njuškam knjige ili ih premećem iz ruke u ruku ili jednostavno i pokvareno maštam iznad nasumce otvorene, a nikad pročitane stranice, nego što ih stvarno čitam, baš čitam. A i što sam pročitao, uglavnom sam zaboravio...

Ali plamen se nije ugasio. Čitanje me, naime, još uvijek pali. Uzbuđuje na svim razinama. Dva su autora (koliko ja znam, a vjerojatno ih je mnogo više) opisala čitanje kao seksualnu djelatnost. Prvi je Woody Allen: u priči *Kurve iz Mense (Whores of Mensa)* opisuje kako zgodne djevojke za odgovarajuću naknadu s mušterijama vode intelektualne razgovore. Dakle, čak i nije riječ o samom čitanju, ali analogija je jasna.

U priči *Babilonske kurve*, sf autora čije sam ime zaboravio, otac vodi sina na inicijaciju u javnu kuću, gdje ga jedna od prostitutki uvodi u čin – čitanja.

PRVOBITNO SE RAZLIKUJE OD DRUGOBITNOG I TREĆEBITNOG SAMO U ONIM SPECIJALNIM STANJIMA UMA, KAD SE SVA SLOVA IZRAVNAJU U (JEDNAKO TAKO) PRVOBITNE I PRAVOCRTNE GLISTE, KAD SE KRAJOLIK SKVRČI NA MJERU JEDNE DIMENZIJE, A NAJVIŠA MU PLANINA IZRASTE U NAJNIŽU TOČKU NA ZEMLJI

*** Tako stižemo do Babilona, kojeg Biblija poistovjećuje s grijehovima svijeta. "Pade, pade Babilon veliki koji vinom gnjeva i bluda svojega opi sve narode!", kaže apokaliptički Ivan. Pade, zajedno sa svojom kulom kojoj je vrh na nebu bio, barem neko vrijeme, dok je Bog, kaže Knjiga, nije skresao budzašto pa pomiješao lončice, jezike, slova, brojke, i trenutak nebeski skrio u međuvrijeme zemaljsko.

Naravno, svi već znaju: Babilonska kula je simbol, ona je sastavljena od snova uniženih u slova, na zavojitim serpentinama marširaju iznureni čitači svaki sa svojim primjerkom Velikog šund romana u rukama, sa sablažnjivim tekstom pred očima, da konačno pročitaju i posljednju

stranicu, istovremeno se uspevši na vrh, uzašavši na nebo, načitano sjeme zasaden u Božja njedra jednom zauvijek – barem zasad.

Za Babilon krećemo, prijestolnicu svijeta grijehova o kojima smo (samo?) čitali... Za Babilon jedrimo, zrakom preko (Vladi)Kavkaza, morem preko Hormuza, zemljom kroz obeščasćene krtičnjake srednjeg istoka i nazalnog zapada! Za Babilon, gdje pomiješani jezici i lascivna slova ljube nebo do Ubeskraj, a možda i preko samog Onkraja.

*** Ništa tu Bog nije srušio ni poremetio. Sve je kako treba. Nebo je na dohvata ruke. Ovo je samo faza. I to će proći. Ali, problem je u tome što nećemo primijetiti da je prošlo. I da je nešto drugo došlo. Nešto novo. Jer prvobitno se razlikuje od drugobitnog i trećebitnog samo u onim specijalnim stanjima uma, kad se sva slova izravna u (jednako tako) prvobitne i pravocrtne gliste, kad se krajolik skvrči na mjeru jedne dimenzije, a najviša mu planina izraste u najnižu točku na zemlji...

A ta specijalna stanja uma nisu mi ni na kraj pameti! Dakle, ostaje čitanje, plemenita masturbacija bijedno uprljana biljegom grijeha.

*** I, što sam zadnje čitao? Ili se pretvarao da čitam; lebdio zamagljenim očima nad otvorenim stranicama i zamišljao sebe kako kljuvim sadržaj knjige. Može pisati što ga volja, ja mislim svoje, knjiga tupi svoje, pa mi onda i ona stara slikovnica, *Pale sam na svijetu se zvala*, ispadne psihološkom dramom s elementima teorije zavjere! Ispadne da Pale nije sanjao cijelu tu stvar, da smo svi mi ljudi svijeta odjednom nestali, već da se nakratko probudio, za potrebe knjige (jer i slikovnica je knjiga, koliko god slika podmetala tekstu), samo da bi nastavio sanjati – nas, sve ljude svijeta.

LOŠE DJEVOJKE IDU KUD' GOD POŽELE

SRČANE GLUMICE U SOLIDNOM PRVENCU ALDA TARDOZZIJA

VANJA KULAŠ

Aldo Tardozi, *Fleke*, 2011.

Prvi dugometražni film redatelja i scenarista Alda Tardozi (1974.) priča je o jednom gradu i njegovom opskurnom naličju ispričovijedana u registru kolokvijalnog zagrebačkog idioma kroz trume dviju tinejdžerica u samo jednoj noći. Zajedničkom bijegu od policijske racije "obilježjenih" cura koje prvenstveno bježe od sebe samih, prethodi njihovo fatalno upoznavanje i prepoznavanje u toaletu kvartovskog kafića, a nakon drama koje su im se dogodile gotovo simultano u dvama taksijima. Prozično i neosobno prijevozno sredstvo simbol je tranzicije, u ovom slučaju prijelaza vlastitih granica te poprište transformacije, gubitka nevinosti (u dvojakom značenju) i odrastanja doslovno preko noći.

SIMBOLIČNE FLEKE Jednoj je spletom okolnosti prvo seksualno iskustvo završilo silovanjem u taksiju, druga je ubila taksista pa se čini kako bi, da nije bilo nesretnih taksija, obje još bile *junferice*, svaka na svoj način. Mijenjajući se za odjeću, zamjenjuju se za krvave mrlje, što ih poput simboličkog bratimljenja krvlju u toj sudbinskoj noći spaja zauvijek. Fleke na njihovoj odjeći poput tumorskih markera ukazuju na maligno oboljenje društva koje danju djeluje relativno funkcionalno, no zagrebačka noć rendgenski i bez milosti ogoljuje dubinsku trulež posttranzicije. Baš kao što se ljeti socijalna distorzija ogleda u mračnim likovima po pustim zagrebačkim ulicama i tramvajima koji se inače gotovo smjerno zadržavaju na marginama, tako se noću, dok metropola spava, mijenja postav gradske scene kojom najednom gmižu otužne sjenke izglednijih beskućnika, peteespeovaca, maloljetnih ovisnika i silovatelja. Mapiranje noćnog velegrada najavljeno je već atraktivnom animiranim špicom s vizurama nebodera, prometne signalizacije i noćnih svjetala uz hipnotičan soundtrack skladatelja Luke Zime i grupe Yammat. Prvi hrvatski dugometražni film snimljen fotoaparatom portretira objektivom jedan urbani identitet premještajući radnju od derutnog nekoć radničkog kvarta nadomak središta

**FLEKE NA NJIHOVOJ
ODJEĆI POPUT
TUMORSKIH MARKERA
UKAZUJU NA
MALIGNO OBOLJENJE
DRUŠTVA KOJE DANJU
DJELUJE RELATIVNO
FUNKCIONALNO, NO
ZAGREBAČKA NOĆ
RENDGENSKI I BEZ
MILOSTI OGOLJUJE
DUBINSKU TRULEŽ
POSTTRANZICIJE**

grada, preko prigradskog polururalnog naselja, do rezidencijalnih predjela vila i ambasada, te strogog gradskog centra. U sublimnom se kvartu oko zagrebačke Džamije odigrava komična somnambulna scena pantomime, mali performans za prigrupog no simpatičnog vozača noćnog tramvaja, ali i jezovita jednosmjerna komunikacija s korumpiranim djelatnikom dežurne ljekarne te stavljanje analnog čepića ukomiranoj prijateljici na štandu puste tržnice, dok ih netremice promatra maloumni skitnica. Mladić je doduše manje zaintrigiran ovom čudnovatom latentno erotiziranom scenom, a prvenstveno opčinjen pršutom što ga njih dvije vuku sa sobom, a kojim ih je gadao dežurni liječnik hitne pomoći čiji pacijenti ne znaju da on ne jede meso.

ŠETNJA DIVLJOM STRANOM *Nek' te sljedeći put siluje netko iz centra* predbacuje Irena Lani dok glavinjaju po periferiji tražeći disko klub gdje bi trebao pjevati Lanin silovatelj i slijedom toga sad već bivši dečko. Kako se on ne pojavljuje, dvije prijateljice pred konsterniranim, za večernji izlazak ušminkanim turbo folkericama s ruba grada (koje su se kozmičkom greškom zatekle na rock koncertu demo benda), s pozornice uglas urlaju *Danas sam luda...* u pomalo banalnoj no simpatično asocijativnoj sceni gdje plaha Lana uz podršku nove frendice posve otkači i preuzima inicijativu. *Stvarnost nestaje, disanje teško je, idem s tobom sve do dna...* pjevajući Ivana Babić u naslovnoj pjesmi filma *Prije sna*, dok se u bolničkoj mrtvačnici u kojoj se Lana i Irena na svom osvetničkom putovanju nakratko nađu, *bondaju* dvije suprotnosti i postaju *najbolje divlje frendice na svijetu*. Autodestruktivna privlačnost evoluirala u oslobađajuće prijateljstvo koje traje samo nekoliko sati jer u takvom intenzitetu ni ne može prijeći s onu stranu noći, izići iz okvira irealnog. I opet Yammat: *...Osjećam ti ruke, vode me na put, prepuštam se nijemo, uzalud...* Pred kraj ovog halucinantnog *tripa* kroz zagrebački polusvijet njih su dvije nakratko samo dvije obične klinke koje cugaju u parkiću. No nakon snažnog isповјednog trenutka koji bi ih naposljetku trebao posve povezati, slijedi tragičan *closure*. U grčevitom naguravanju pred samo svitanje pištolj u Laninoj ruci opali (s čim smo mogli računati još od trenutka kad ju je Irena upozoravala *Nije ti to fen za kosu!*). Poput starih krimića gdje se karizmatični na smrt ranjeni protagonist obavezno nabacuje upečatljivim doskočicama, i ovdje nalazimo kulerski *"drago mi je da ja nisam zajebala"* moment umiranja... Ujutro, na povratku jedne od djevojaka kući, k sebi samoj, koračajući ususret bezazlenoj koloni taksija, protekla se proživljena i preživljena noć doima kao ružan san.

Taksisti predstavljaju poseban mikrosvijet koji je realan odraz društva u malom. Dok im kolega negdje leži mrtav, oni mirno: a) igraju šah b) uzrujani su, no rezignirani c) reagiraju pojačano agresivno. Uglavnom, čineći ponešto ili sve od navedenog, udružuju

**FILM PREDSTAVLJA
LIGHT I POMALO
ZIHERAŠKU VARIJANTU
SPOMENUTOG
FRANCUSKOG FILMA,
PROVOKATIVNOST
NASTOJEĆI POSTIĆI
PRETJERANIM
SCENARISTIČKIM
RJEŠENJIMA I
GOMILANJEM
ŽANROVSKI
OČEKIVANIH MOTIVA
ŠTO U KONAČNICI
NESRETNNO REZULTIRA
GUBITKOM
AUTENTIČNOSTI**

se u nepokolebljivoj inerciji. Film se poigrava i problematičnom pozicijom žene u društvu pa je u adrenalinskoj sceni ubrzanja i mahitanja s pištoljem na pustoj cesti i još jednom taksiju te noći simptomatično filozofiranje taksista, razvojačenog branitelja, o tome je li moguće da je ubojica njegovog kolege žena. Ideja koja mu se doima krajnje neprihvatljivom, jer žene jedva da su sposobne za išta, a kamoli za ubojstvo.

DIVLJE CURE U POSTTRANZICIJI Koliko je Lanina mala obitelj nezanimljiva u svojoj normalnosti, Irenina *patchwork* familija (čiju nam strukturu ona sama objašnjava otprilike ovako: *otac, sveučilišni profesor ekonomije, ostavlja nezaposlenu mamu dankice zbog bogate mame dilera*, i to upravo onoga vlastite kćeri!) opasna je za svoje članove, posebno po nju, odbačenu, koja prepuštena samoj sebi srlja u propast. Beskrupulozna i psihotična uličarka koja meditira pucajući iz ujakova pištolja u zaboravljenom ljetnom kinu, obija brave i u rastrojstvu narkomanske krize možda i nehotice ubija čovjeka, Irena je

zapravo, nimalo iznenadujuće, tek izgubljena i usamljena curica izvan kontrole. Lana opet, ne nužno pod njezinim lošim utjecajem, oslobada svoju divlju stranu izmakavši konačno roditeljskoj kontroli i poput kakve militantne strip junakinje u osvetničkom pohodu na ukradenom motoru stiže na vrata garaže u kojoj njezin bivši dečko svira saksofon, unoseći u glazbu istu onu strast koju je nedugo prije toga pogrešno kanalizirao prema njoj automatizirano je silujući, gotovo nesvjestan što čini.

Inspiriran uznemirujućom crticom iz crne kronike ovaj socijalno kritičan film, koji bi se mogao odrediti kao stvarnosni prikaz velegradskog podzemlja na tragu novog europskog realizma, angažirano promišlja pozadinu gotovo zaboravljenog slučaja maloljetničke delinkvencije koji je ponovo aktualiziran porastom nasilja među mladima u nas. U osvetničkom ludovanju dviju povrijeđenih djevojaka nemoguće je ne uočiti idejnu paralelu s filmom *Rasturi me (Baise moi, 2000.)* prema literarnom predlošku i u režiji kontroverzne francuske prozaičice Valerie Despentes (koju supotpisuje s bivšom pornogлумicom Coralie Trinh Thi), no Tardozi je film daleko kognitivnije pristupa analizi društvene stvarnosti. Lišen nasilničkih i pornografskih eskapada predstavlja *light* i pomalo ziherašku varijantu spomenutog francuskog filma, provokativnost nastojeći postići pretjeranim scenarističkim rješenjima i gomilanjem žanrovski očekivanih motiva što u konačnici nesretno rezultira gubitkom autentičnosti. Ipak, *Fleke* su promišljen i (potisnuto) strastven film čije nepotrebno scenarističko nabrijavanje, tanke dijaloge i sklop dosadnjikavih stereotipa (odnos Laninih roditelja, zbuđenost policijskog pozornika nedoraslog situaciji, podmićivanje liječnika, diskutabilno ponašanje medicinskog osoblja u noćnim smjenama...) uspješno nadrastaju pomaknuto komični elementi, ali i ritmična napetost podcrtana tjeskobnom atmosferičnošću. Ono po čemu je međutim film pamtljiv fascinantna je energija dviju glavnih glumica - gotovo suicidalna eksplozivnost karizmatične Nike Mišković, koja možda jedina od cijele ekipe sasvim sigurno *drapa do iber*a, dok Iskra Jirsak spretno nijansira Lanino balansiranje po rubu. **E**

DAVID O'REILLY SÂMO PUTOVANJE POTRAGA JE ZA ODREDIŠTEM

INTERVJU S PROSLAVLJENIM IRSKIM ANIMATOROM, AUTOROM VEĆ GOTOVO KULTNOG PLEASE SAY SOMETHING

BOJAN KRIŠTOFIĆ I TEA STRAŽIČIĆ

Mladi irski crtač, animator i redatelj David O'Reilly (r. 1985.) bio je član žirija Velikog natjecanja ovogodišnjeg Animafesta, kojim se slavilo četrdeset godina održavanja festivala. Uz dobitnika Nagrade za životno djelo, vitalne legende japanske nezavisne animacije Yoriya Kuria (r. 1928.), kolegu iz žirija i stalnog gosta Animafesta, Estonca Priita Parna (r. 1946.) i britanskog majstora lutkarskog filma strave Roberta Morgana (r. 1974.), O'Reilly je bio jedna od glavnih zvijezda nedavno zatvorenog festivala. S nepunih 27 godina, O'Reilly iza sebe ima šest službenih kratkih animiranih filmova koji su pokupili više od sedamdeset nagrada na najvažnijim svjetskim festivalima (uključujući Zlatnog medvjeda za najbolji kratki film na Berlinaleu 2009., za film *Please Say Something* (2008.), a uz to sve češće radi na komercijalnim projektima, poput glazbenih spotova i VJ-inga za izvođače poput M.I.A. Njegov posljednji film *Vanjski svijet* (*The External World*, 2011.) na Animafestu 2012. prikazan je izvan natjecateljskog programa. O'Reilly se proslavio svojim vrlo inovativnim pristupom 3D animaciji, čija je redukcija i radikalizacija kao reakcija na kanone Pixarove škole analogna raskidu modernista animacije sa šablonskim diznijskom tradicijom. Premda ostavlja dojam talentiranog vunderkinda, O'Reilly nije nimalo pompozan ni pretenciozan, a dogovoreni intervju ubrzo je prešao u prijateljsko časkanje.

ISKORAK U INDUSTRIJU

Davide, krenimo s očitim. Vidjeli smo tvoj animirani spot za pjesmu U2-a I'll Go Crazy If I Don't Go Crazy Tonight i premda uopće ne volimo njihovu glazbu, dirnuli su nas atmosfera i raspoloženje koje si kreirao u spotu. Kako to da si radio s tako velikim rock bendom? Je li bilo problematično povezati se s njihovom estetikom?

— Da, bilo je to prilično neočekivano. Prije toga dugo sam vremena radio uglavnom manje projekte, više-manje sve sam animirao sam u vlastitoj sobi, a onda se dogodila ta velika narudžba. Ali, sve je započelo prilično jednostavno jedan član benda vidio je kratki film koji sam ranije napravio i potom su odlučili kako će me angažirati za rad na spotu. Bono me jednog dana samo nazvao i upitao želim li raditi na tome i pristao sam. Sad, znam da većina mladih misli da U2 više nije kul bend, no moje je mišljenje malo drugačije. Odrastao sam u Irskoj, gdje se U2 pušta praktički neprekidno pa je njihova glazba bila neodvojiv dio mog djetinjstva. Tako da sam osjećao kako to može biti i osobniji projekt, a bio je i zanimljiv izazov te prilika za rad s većim budžetom i za mnogo veću publiku. Također, radio sam nešto za što prije nisam imao prilike trebao sam angažirati druge ljude, okupiti tim animatora te ih organizirati i koordinirati, i slično... Bio je to velik korak za mene, nije iz toga proizašlo ništa negativno. Bio je to kompleksan zadatak, naučio sam puno i ne žalim ni za čim. Ali, taj video ne smatram svojim vlastitim kratkim filmom i ne trpam ga u tu kategoriju.

Ne bih nikada pomislio da će se U2 upustiti u takav projekt pa mi se čini da su i oni tvojom animacijom ostvarili nešto novo, neku promjenu u estetici... Reci nam, koliko si dugo radio na tom spotu?

— Da, slažem se... Rad na spotu trajao je neka tri-četiri mjeseca, trebao sam se preseliti iz Berlina u London da to napravim i koordinirati tim, kao što sam već rekao... Bilo je to prvi put da sam animirao setove s više karaktera, prvi put sam na tome radio s drugim dizajnerom... Kako uglavnom radim kratke autorske filmove, ovi komercijalni projekti znaju biti itekakav poticaj i izazov... Čak i kad je to samo posao.

IRSKA VEZA

Dakle, rođen si u Irskoj. Koliko znamo, odrastao si u Londonu, a zatim si živio u više europskih i američkih gradova, uključujući i Berlin, a trenutno si u LA-u. Čini se da mnogo putuješ. Događa li se to mahom zbog posla i narudžbi ili imaš urođenu strast za putovanjima?

— Mala ispravka u Irskoj sam i odrastao, a u Londonu sam živio, s prekidima, oko tri godine. Ali da, posljednjih osam godina mnogo sam se selio. Dijelom doista volim putovati, a svaka nova selidba na svoj me način inspirira, ali ne bih rekao da je to samo zbog mjesta boravka, već zbog činjenice da svoj život moram iznova organizirati. Ne znam, kao da me to drži čvrsto na zemlji. Najčešće to jest veliko opterećenje trebam sve spakirati i otići, a nakon toga slijedi šest mjeseci adaptacije...

Ali može biti i korisno.

— Naravno, naravno... Doista ne znam koje je moje konačno odredište sad sam proveo godinu dana u LA-u, prije toga četiri godine u Berlinu... Čudno je, ali mislim da mi sasvim odgovara takav način života. Irska nikad nije bila veliko središte animacije, i čim sam se tome ozbiljno posvetio, znao sam da ću morati otići negdje... Ali nikad nisam znao gdje vjerojatno su sama putovanja potraga za tim odredištem. Animirati mogu bilo gdje, sve je to potpuno digitalno. Sada, doduše, imam maleni studio, ali tek odnedavno, nema ni mjesec dana da sam ga unajmio.

Prema svemu što smo dosad rekli, kako bi opisao svoj kulturni identitet? Kako se on izražava u tvojim filmovima?

— Hm, mislim da je to velika mješavina svega i svačega. Odrastanje u Irskoj očito je utjecalo na mene, premda u mojim filmovima nema jasnih elemenata irske kulture niti se oni bave specifično irskim temama... Ali dijelim irski smisao za humor, osjećaj narodne povijesti i slično. No, kada govorim o konkretnim idejama: upijam doista puno stvari mnogo suvremene filmske komedije, mnogo lijepe umjetnosti, mnogo filmske klasike... Sve to utječe na mene, previše toga volim i pratim. Mi smo vjerojatno prva generacija koja od adolescencije ima otvoren pristup internetu, što je praktički osnova našeg znanja i inspiracije. Kad sam bio klinac, otkrio sam toliko puno sjajnih filmova samo skidanjem filmova s neta ne čitajući knjige, ne gledajući televiziju, čak ni odlazeći u kino...

SAMOUK I NESTRPLJIV

Da, svi smo na taj način otkrili i hrpu dobrih bendova...

— Pa da. Rekao bih da, od kasnih devedesetih nadalje, gotovo svi postaju sve više i više određeni fenomenom interneta, i sve je manje specifičnog, specijaliziranog znanja... Sada doslovno imamo prozor u svijet. Nije da je to samo po sebi pozitivno ili negativno, to samo jest. Internet je naprosto sve, cijela suvremena medijska kultura, od knjiga, do glazbe, filmova... Pa to značajno oblikuje i moju vlastitu kulturu.

MI SMO VJEROJATNO PRVA GENERACIJA KOJA OD ADOLESCENCIJE IMA OTVOREN PRISTUP INTERNETU, ŠTO JE PRAKTIČKI OSNOVA NAŠEG ZNANJA I INSPIRACIJE

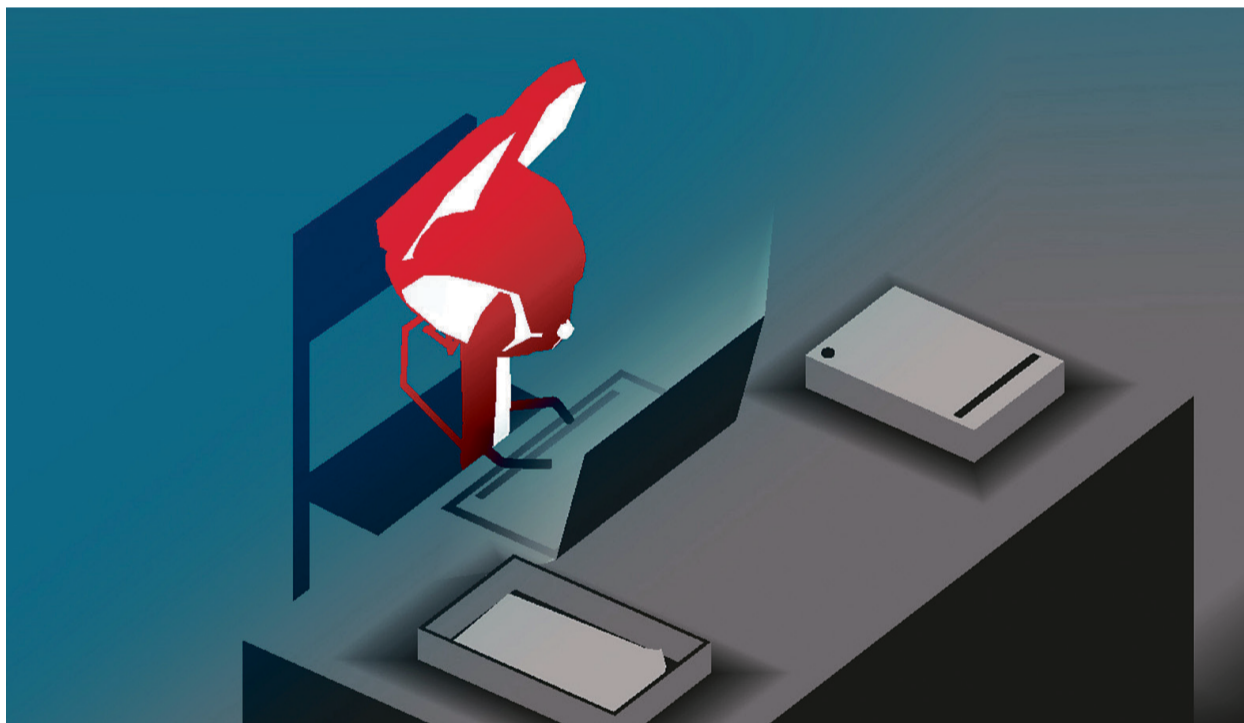

Pročitali smo na tvojim stranicama da nemaš neko formalno obrazovanje u umjetnosti i animaciji, nego si uglavnom samouk, iako si radio u animacijskoj industriji nekoliko godina. Što te zapravo privuklo animaciji? Kada si odlučio raditi onako kako to činiš zadnjih godina?

— Mislim da me animaciji isprva privukla čista slučajnost naime, u blizini mog tadašnjeg doma u Irskoj postojao je studio za animaciju u koji sam jednog dana ušao bez nekog posebnog razloga, i vidio hrpu ljudi kako neumorno crta, i jako su dobro crtali! Ovo je nevjerojatno! rekao sam sebi. Oni su mi pokazali neke osnove crtanja, premda do tada nisam bio pretjerano "umjetničko" dijete, ali vrlo brzo sam počeo učiti i zaljubio se u animaciju. Taj proces možda je utjecao na moj današnji rad, jer sam pokušavao pronaći način kako bih 3D animaciju mogao raditi potpuno sam, vrlo brzo i sirovo. Animirati trodimenzionalna bića i predmete najčešće je vrlo zahtjevno, a i skupo, pa sam naprosto želio to učiniti što sam jednostavnije mogao. Takav pristup potom

MISLIM DA SU MOJI FILMOVI MEĐUSOBNO DOSTA RAZLIČITI, A KAO I ANIMACIJU, I DRAMATURGIJU UČIM TIJEKOM SAMOG PROCESA IZRADE FILMA, I JOŠ MORAM MNOGO TOGA NAUČITI. NA PRIMJER, I DANAS KAD RADIM FILM NIKAD NE ZNAM KAKO ĆE ZAVRŠITI

je utjecao na mnoge moje kasnije odluke. Priča je nešto drugo, ali na moju estetiku je utjecalo naprosto to što sam želio animirati film raditi brzo.

Prvi put kad sam vidjela tvoje filmove, pomislila sam da je riječ o nekom japanskom animatoru, zbog jasnog utjecaja prepoznatljive kawaii anime ikonografije. Možeš li reći nešto o tim elementima i tom utjecaju?

— Da, utjecaji postoje, ali mislim da moji likovi nisu tako simpatični i "slatki" kao oni koje vidam u mnogim japanskim animiranim filmovima... Također, privlači me taj kontrast slatkog lica koje čini nešto što definitivno nije simpatično. Čini mi se da su tipični *kawaii* likovi najčešće pozitivni i razdragani, dok ja ne volim emocije svojih likova gledatelju odmah pružiti na pladnju. Koristim likove životinja, ali ne želim animirati sretne, slatke mačke. Zato težim određenoj generičkoj stilizaciji u dizajnu likova. Da, moji likovi uglavnom imaju velike oči, ali trudim se emotivnost njihovih odnosa vezati isključivo za priču, a ne je dizajnom unaprijed zadati. Naravno, volim japanski stil animacije tako je čist, jednostavan, vrlo snažne ikonografije, vrlo komunikativan. Njihovi kadrovi vrlo se brzo i laku čitaju. Također, i meni je na taj način lakše raditi lakše je modelirati i animirati karikaturnu mačku u polu-apstraktnom okružju,

nego vrlo detaljan, zasićen kadar. Priznajem da utjecaji postoje i volim japansku animaciju, ali ipak nisam definitivno vezan za to.

Na tvojim blogovima vidjeli smo neke ranije skice, i to su baš vrlo detaljni, vrlo elaborirani crteži. Nasljeđe tog stila može se vidjeti u tvojim najranijim filmovima, poput WOFL 2106 (2008.), ali si ubrzo potom razvio svoj prepoznatljivi 'sirovi' 3D stil. Rekao si da je to povezano s brzinom i jednostavnošću animiranja, no je li i s temama o kojima si želio progovoriti?

— Dobro pitanje. Prije nego što sam uopće počeo raditi filmove, nastojao sam, logično, naučiti crtati, što je bilo iznimno bitno za moj razvoj crtanje figura i slično. Skicirao sam mnoge detaljne crteže, kopirao klasičnu umjetnost, uljane slike, i to sam radio prilično dugo. Jedan od razloga zašto sam se upustio u tu reduciranu digitalnu animaciju vjerojatno je taj što sam se želio u potpunosti odmaknuti od svog dotadašnjeg rada i krenuti u suprotnom smjeru. Želio sam istražiti nove tehnike i nove mogućnosti. Uvijek se divim velikim animatorima poput Dona Hertzfeldta koji virtuosno koriste vrlo jednostavan, vrlo pročišćen stil. Vjerojatno pod njegovim utjecajem, ali i inspiriran suvremenim glazbenim strujanjima, odlučio sam svoj grafizam podijeliti na najmanje moguće elemente, gotovo kao kockice, i vidjeti koliko

daleko mogu dospjeti radeći s njima. Takva simplifikacija može djelotvorno prikriti emocije, ili baš suprotno, izraziti ih snažnije i ekstremnije. No, takav stil definitivno ne opterećuje i ne koči režiju i filmsko pripovijedanje.

PRIČA U HODU

Odnosi između tvojih likova posve su ogoljeni i sirovo emotivni, baš kao i tvoja animacija. U tom smislu, koliko je za tebe značajan scenarij? Imaju li svi tvoji filmovi slično polazište?

— Pa, mislim da su moji filmovi međusobno dosta različiti, a kao i animaciju, i dramaturgiju učim tijekom samog procesa izrade filma, i još moram mnogo toga naučiti. U zadnje vrijeme sve više i više pišem u klasičnoj formi scenarija pa bih rekao da mi scenarij postaje sve važniji, no trebalo mi je dosta dugo da shvatim koliko je ta priprema nužna. No, znao sam raditi filmove bez bilješki, bez knjige snimanja, bez bilo kakve pripreme. Na primjer, i danas kad radim film nikad ne znam kako će završiti. Nije mi problem unaprijed napisati scenarij, ali uvijek ću mnogo toga promijeniti tijekom rada.

Da, prije nekoliko dana pogledao sam tvoj preposljednji kratki film Please Say Something (2008.), o ljubavnoj vezi mačke i miša i doista sam očekivao tragičan, potresan kraj. No, umjesto toga, likovi su zajedno pronašli mir i ostvarili nekakvu sreću. Dakle, uspio si se poigrati s očekivanjima gledatelja. Je li taj kraj bio spontana odluka?

— Hvala, hvala... Da, bilo je to posve spontano. Nisam imao u vidu putovanje na koje sam krenuo s likovima, čak nisam bio siguran hoću li završiti film. No, godinu dana prije početka rada na filmu bio sam na genijalnom filmskom festivalu pa sam želio tamo poslati film i sljedeće godine i pomislio sam, mogao bih ovo završiti. Film je tada prestao biti internetska vježba, maknuo sam ga s weba i počeo raditi kao pravi kratki film. Neke manje dijelove filma opet sam objavio na netu dok sam radio pa ih opet maknuo i ponovno sve objavio u cijelosti nakon godinu dana. Bio je to čudan postupak objave filma, tim više što pojedini dijelovi filma zasebno i nisu toliko zanimljivi. Ali doista volim završnu sekvencu kada mački vjetar donese ranije izgubljeni plavi šal koji je dobila od miša. No, kad se šal izgubio, na njega sam potpuno zaboravio...

Da, to je vrlo snažan, vrlo jasan simbol...

— No, imao sam sreće da sam se tako rano riješio nečega što se kasnije moglo vratiti. To je zgodna vježba na neki način, posve slučajno sam ostvario ležeran pristup razvijanju priče, a sad kad znam malo više mogu takav postupak i ubuduće dobro iskoristiti.

Na ovogodišnjem Animafestu cijenjen si gost i član žirija Velikog natjecanja. Kako je tebi, kao prilično mladom umjetniku, biti u toj vrlo odgovornoj ulozi? Kako teče suradnja sa starijim kolegama? Posjećuješ li često festivale? Kako na tebe utječe to iskustvo?

— U potpunosti uživam u Animafestu, a prema kolegama iz žirija uopće ne osjećam generacijski jaz. Dapače, oni uopće ne mare za godine i svi se međusobno odnosimo s jednakim poštovanjem. Priit Parn, koji je vrlo slavan i ugledan umjetnik, u duši se doima mladim od mene. Odlično se provodimo. Trenutno više ne idem na festivale kao nekad, pogotovo ne na one najveće, jer čovjek naprosto ne može sve stići, a takva događanja lako ti odvuču pažnju... Animafest je jedini europski filmski festival koji posjećujem ove godine. U principu volim festivale, ali je nužno mudro ih uravnotežiti s poslom. No, velika je čast biti član žirija Animafesta, a posjetiti Zagreb, upoznati ljude i saznati što se ovdje događa pravo je zadovoljstvo. Zapravo, Animafest je prvi festival animacije za koji sam uopće čuo, kad sam bio vrlo mlad. Slušajući godinama o tom festivalu, zamišljao sam Zagreb gotovo kao nekakav grad iz bajke. Naravno, sad vidim da to nije grad iz bajke, ali je svejedno jako, jako lijep i ugodan. Toliko je lako upoznati sve ljude koji su ti zanimljivi. Imam dojam da je tako uvijek kod vas, da se stalno družite i uvijek iznova susrećete.

Davide, hvala ti. Ovo je kraj službenog dijela intervjua.

— (smijeh) Hvala vama, i vidimo se! **E**

CIJELI SVIJET UNUTAR ZAGREBA

RAZIGRANI DJED OD KOJEG DRUGI FESTIVALI MOGU UČITI

BOJAN KRIŠTOFIĆ

Animafest 2012., od 29. svibnja do 3. lipnja

Prošlu nedjelju je, projekcijom izbora svih nagrađenih filmova i još ponekog skrivenog dragulja, svečano zatvoren ovogodišnji Animafest, kojim se proslavila četrdeseta obljetnica održavanja ovog, međunarodno najpoznatijeg i najrelevantnijeg domaćeg filmskog festivala.

MNOŠTVO NAGRADA Žiri Velikog natjecanja, u sastavu Mirna Belina (hrvatska producentica i scenaristica), David O'Reilly (irski redatelj i animator), Prit Parn (estonski graficar, animator i predavač, višestruki pobjednik Animafesta), Dennis Tupicoff (australski scenarist, redatelj, producent i animator) i Lea Zagury (dizajnerica i filmska autorica) Grand prix dodijelio je filmu *Oh Willy...* (2011.), francusko-belgijsko-nizozemskoj koprodukciji, autorskog dvojca Emme De Swaef i Marca Jamesa Roelsa. Nagradu Zlatni Zagreb primio je film *Kakav divan dan* (2011.) čuvenog američkog animatora Dona Hertzfeldta, dok je nagrada Zlatko Grgić za najbolji prvi film dodijeljena latvijskom autoru Reinisu Petersonsu za film *Ursus* (2011.). Žiri je također dodijelio pet posebnih priznanja sljedećim filmovima – *O svinjokolji* (2011.) Talijana Simone Massija, *Veliki zec* (2011.) Japanca Atsushija Wade, *Romansa* (2011.) Švicarca Georgesa Schwizgebela, *Beluga* (2011.) Japanca Shina Hashimotoa i *Bobby Yeah* (2012.) Britanca Roberta Morgana. Žiri natjecanja studentskih i namjenskih filmova u sastavu Margit Antauer (zagrebačka producentica i kulturna radnica, dugogodišnja direktorica Animafesta), Marc Bertrand (kanadski producent animiranih filmova) i Andreas Hykade (njemački animator i redatelj) nagradu Dušan Vukotić za najbolji studentski film dodijelio je filmu *Rojenje* (2011.) finskog autora Jonija Mannistoaa, a dodijeljena su i tri posebna priznanja. Najboljim namjenskim filmom proglašena je *Priča o nafiti* (2010.) britanskog autora Petea Bishopa, dok je najbolji film za djecu *Rabljeno* (2011.) Kanadanina Isaaca Kinga. U konkurenciji Velikog natjecanja našla su se i dva hrvatska filma – *Cvijet bitke* (2011.) Simona Bogojevića Naratha i *Zašto slonovi?* (2012.) Marka Meštovića koji su, unatoč svježini i kvaliteti, ipak ostali bez priznanja. No, Narath je autor ovogodišnje festivalske špice, koja će naći svoje mjesto u analima ove vrijedne forme (prethodne špice radila su velika imena domaće animacije poput Dragića, Zimonića, Marušića...), dok su 'malu', studentsku špicu (koja se puštala prije projekcija na Studentskom natjecanju) kreirali studenti prve godine diplomskog studija na Odsjeku za animirani film i nove medije zagrebačke Akademije likovnih umjetnosti. Na Animafestu 2012. nagradu za životno djelo primila je vitalna legenda japanske nezavisne animacije, 84-godišnji Yoji Kuri, dok je nagrada za poseban doprinos proučavanju animiranog filma dodijeljena poznatom povjesničaru, teoretičaru, ali i autoru animiranih filmova Olivieru Cotteu (r. 1963.) Dodjelom posebnog priznanja Animafestu 2012. Zagrebačkoj školi crtanog filma festivalsko Vijeće publiku je i stručnu javnost još jednom podsjetilo na neugasivi značaj ovog kulturnog fenomena, koji je Zagreb odavno postavio u jedno od središta animacijske karte svijeta. Tom prigodom

tri zagrebačka filmaša i animatora – Borivoj Dovniković, Zlatko Bourek i Pavao Štalter na otvorenju festivala održali su kraći govor, zabavljajući prisutne zanimljivim anegdotama. I na kraju, nagrada za najbolju školu animacije 2012. dodijeljena je Umjetničkoj akademiji Turku iz Finske, što je vrlo važno ako znamo da je upravo njihov student primio nagradu za najbolji studentski film, a retrospektiva filmova ostalih studenata privukla je zamjetan broj publike, uključujući i njihove hrvatske kolege.

TULUM, PARTY, ŽURKA, IGRANKA

Bilo je nužno osvrnuti se na sve zasluženog nagrađene autore, no prošli pasus ipak ne može odgovarajuće dočarati veselje i ludilo koji su prošli tjedan vladali središtem Zagreba. Animafest pada u idealno doba godine, kada iščekivanje ljeta među radnim narodom već stvara paniku i nervozu, a kada dode festivalski vikend i paralelno s Animafestom krene voljeni ulični festival Cest is d'Best, Cvjetni trg i Varšavska ulica, ali i širi centar Zagreba doista se pretvaraju u nešto (nažalost) nesvakidašnje, s gomilom posjetitelja i umjetnika iz cijelog svijeta razbacanih među gradskim ulicama, što i hrvatskoj metropoli daje neki multikulturni, kozmopolitski stih. Činjenica kako publika ova događanja željno iščekuje pokazuje da bi takva atmosfera u Zagrebu trebala biti, ako ne permanentna, a onda barem očekivana, samorazumljiva. David O'Reilly u intervjuu danom za ovaj broj Zareza primijetio je kako je, slušajući kao dijete priče o Animafestu, zamišljao Zagreb gotovo kao neki grad iz bajke, u kojem se sve vrti oko animiranih filmova, a iz slavina teče šareni med i mlijeko. Istina je, zapravo, kako i mi njegujemo ovu simpatičnu viziju, znajući da će ona postati stvarna barem jednom godišnje. U svakom slučaju, trokut kino Europa – kino Tuškanac – Cineplexx Kaptol i ove se godine pokazao najboljom mogućom lokacijom za ovakav tip festivala, što je slučaj i s drugim zagrebačkim filmskim festivalima poput Zagreb Film Festivala ili ZagrebDoxa. Doduše, Studentski centar, u kojem su se ranije ovakve priredbe mahom održavale, time pati zbog slabljenja svoje kulturne ponude. No, unatoč laganom polu-glamuru gradske špice, koji je neizbježno dotaknuo sve festivale otkad se održavaju u strogom središtu grada, aktualni trio lokacija za Animafest doista nema premca. Više od stotinu (!) domaćih i inozemnih gostiju festivala šest se dana praktički neprekidno družilo s publikom, kolegama i novinarima, a kad je decentnost i blještavilo kina Europe pred kraj dana postalo pomalo naporno, vikend je gostima i ostalim posjetiteljima pružio nekoliko sjajnih tuluma. Prvo nas je u petak neočekivano razveselila Zelena akcija izvrsnom žurkom u svojim prostorijama u Frankopanskoj, gdje se alkohol dijelio džabe, a strane goste oduševili su momci i djevojke koji su na akustičnim instrumentima zaszvirali brz i raskalašen drmeš. "This really feels like being inside Zagreb!" komentirao je Robert Morgan, i nije bio posve u krivu. Pokušali smo ga upoznati i s čarima rakije, univerzalnog pića Balkana, ali kako su nam bili dostupne samo one mirisne vodice što se u birtijama na špici podvaljuju naivnom puku, Robert će morati pričekati do iduće godine da sredimo neku pravu domaćicu... Začudo, gosti su se dobro zabavili čak i u Mediki, premda nisu mogli u potpunosti razumjeti kompleksne emocije koje Zagrepčani gaje prema tom mjestu – mješavinu zahvalnosti što Medika uopće postoji i agonije što ne postoji ništa

drugo. No, O'Reilly je primijetio kako Medika izgleda poput daška Berlina u Zagrebu, što je, u principu, lijep kompliment. Uostalom, dočekati jutro na plesnom podiju na gornjem katu nikad nije bio loš rasplet noćnog izlaska pa tako i usred Animafesta.

OČEKIVANI POBJEDNIK I POKOJI DRAGULJ

Naravno, najveći razlog za slavlje ipak su bili sami filmovi. Uslijed različitih neodgovodnih obveza, uglavnom smo pratili filmove s Velikog natjecanja (i na kasnijim večernjim projekcijama), uz poneki pogled na Studentsko natjecanje i retrospektive nekih autora, što se pokazalo sasvim zadovoljavajućim izborom, zahvaljujući heterogenosti autorskih pristupa te raznolikosti tema i motiva. Dodjela Grand prixu filmu *Oh Willy...* vjerojatno nije nikoga iznenadila, budući da je to djelo publika pozdravila najglasnijim i najduljim pljeskom kojem smo svjedočili na festivalu, i to s razlogom. Dirljiva i napeta priča o frustriranom pedesetogodišnjaku koji se suočava sa svojim strahovima u fantastičnom okruženju, prepuna duhovitih obrata i apsurdnog humora, virtuzozno ostvarena u tehnici stop-animacije, sa simpatičnim lutkama izrađenima od vune i drugih prirodnih materijala, oduševila je podjednako i žiri i publiku. Premda je na Velikom natjecanju bilo mnogo subverzivnijih, hrabrih pa i više eksperimentalnih filmova, oko ovoga je, očito, postignut konsenzus pri vrednovanju. Na primjer, Morganov film *Bobby Yeah*, dobitnik jednog od posebnih priznanja, također je raden u tehnici stop animacije, ali definitivno nije za svakoga. Groteskna, bizarna i nadrealna priča o sitnom lopovu Bobbyju, malenom, odvratnom čovječuljku s rogovima nalik na zeče uši, brutalno je ispitivanje najnižih i najružnijih strasti čovjeka, simboliziranih u nizu monstroznih lutaka koje je autor kreirao i animirao potpuno sam u praznoj sobi u svom londonskom stanu. Ova dvadesetominutna rapsodija animiranog ludila logična je kulminacija autorovih dosadašnjih htijenja – nakon gledanja njegova prva tri animirana filma (a režirao je i par igranih) u retrospektivnom programu 3 x 3, uočava se rapidna progresija talentiranog umjetnika koji, usprkos prividnoj ogavnosti svojih opsesija, nikada ne gubi iz vida temeljnu motivaciju likova, brinući se za autentičnost njihovih emocija jednako kao i za njihov detaljan izgled. Izdvojio bih njegov prvi film *Čovjek u donjem lijevom uglu fotografije* (1997.) kao nešto što definitivno treba pogledati, jer se u njemu očaj i rezignacija Beckettovih likova miješaju s motivima iz Kafkinih priča i Cronenbergovih filmova na izuzetno suptilan i romantičan način, u kadrovima zaista začudne i originalne vizualnosti. Također, Morganov stariji nizozemski kolega Evert de Beijer (r. 1953.) ime je koje treba pratiti, a premda je ostao bez nagrade, na Velikom natjecanju predstavio se sjajnim filmom *Dodi k sebi!* (2010.). Mana tog filma jest donekle predvidljiv scenarij, ali

to zasjenjuje kompleksna i minuciozna 3D animacija, bliska O'Reillyjevoj radikalnoj redukciji takvog izraza.

Važno je napomenuti kako je, pored finskih studenata animacije, Animafest 2012. posjetila zaista velika delegacija gostiju iz Azije, što Kineza, što Japanaca, koji su redom prikazivali svoje filmove u natjecateljskim programima i panoramama. Kinezi su se istaknuli inovativnošću u animaciji i političkim angažmanom, izraženim prilično hermetičnom naracijom. Svejedno, filmovi poput *Kupona za žito* (2011.) Xu Ana i Xi Chena i *Neke radnje koje nisu bile definirane u revoluciji* (2012.) iznenadili su publiku fluidnošću animacije ostvarene u zahtjevnim tehnikama (u slučaju drugog filma, kadrovima ugraviranima u drvorez, dok su u prvom autori koristili animirani kolaž), čak i kada redatelji kompleksan sadržaj nisu sasvim jasno komunicirali.

Da ne duljimo, Animafest je i ove godine svim zainteresiranima pružio priliku za uživanje i učenje, a gostima mogućnost da se prijatelje s publikom u doista opuštenu atmosferu. Još se jednom potvrdilo kako ovaj festival na nekoliko dana doista dovodi svijet u Zagreb, u čemu mu u domaćoj kulturnoj ponudi malo što može parirati. Uza sve želje za daljnjim uspjesima, nadamo se kako će i Animafest jednog dana dobiti dostojnu konkurenciju, ako ostali filmski festivali budu učili na njegovom primjeru. **E**

DOŠAO SAM DA PROČISTIM GRAFIČKI IZGLED VAŠEG LISTA

DEJAN KRŠIĆ

Izložba *Roman Cieslewicz – Sjajni tragovi 1961.–1995.*, HDD galerija, Zagreb, od 17. travnja do 7. svibnja 2012.

Autor izložbe Romana Cieslewicza *Sjajni tragovi* je također dizajner, Goran Martin Štimac. Ta izložba nastavlja niz izložbi održanih posljednjih nekoliko godina u skromnom izložbenom prostoru HDD-a, a koje su se bavile „arheologijom dizajna”. U sklopu izložbe održan je i razgovor u kojem su autor Goran Martin Štimac, voditelj galerije i moderator Marko Golub i dizajner Željko Serdarević, uz sam proces nastanka izložbe tematizirali i probleme istraživanja i dokumentacije povijesti dizajna u Hrvatskoj. Iz publike im se pridružio i fotograf Petar Dabac, koji je i osobno poznao Cieslewicza te s njim surađivao.

No, tko je uopće taj Cieslewicz i zašto nam je on važan?

Rođen 1930. u Lwowu u tadašnjoj Poljskoj, današnjoj Ukrajini, Roman Cieslewicz studirao je na Krakovskoj akademiji lijepih umjetnosti. Tu uči od klasika poljskog plakata George Karolaka, slavnog redatelja, slikara i scenografa Tadeusza Kantora te upoznaje Mieczysława Bermana koji ga potiče na rad s foto-montažom i daje mu prvi profesionalni posao. Nakon diplome radi kao grafički urednik mjesečnika *Ty i Ja*. U osam godina stvara više od 200 plakata, prvenstveno za film i kazalište. Rani radovi još uvijek su dominantno u ilustrativnom duhu tzv. „poljskog plakata” i njima stječe međunarodnu reputaciju. Kako je sam rekao “želio je vidjeti kako će njegovi plakati izgledati pod neonskim svjetlima Zapada” pa 1963. odlazi u Pariz gdje započinje intenzivnu suradnju s mnogim izdavačkim kućama i galerijama. Radi kao dizajner i umjetnički direktor magazina *Elle* (1965. – 1969.) i *Vogue, Opus International* (1967. – 1969.), radi plakate i kataloge za Centar Georges Pompidou, djeluje u sklopu reklamne agencije M.A.F.I.A. (1969. – 1972.) itd. Prvi broj vlastite umjetničke publikacije *Kamikaze – revije za panične informacije*, objavljuje 1976. Drugi broj izaći će tek 1991., a treći, realiziran 1995. bit će objavljen tek posthumno, 1998. godine. Dakle, bez ikakve opasnosti od pretjerivanja, možemo reći da je riječ o jednom od najznačajnijih i najutjecajnijih dizajnera druge polovice 20. stoljeća.

DVA REDIZAJNA MAGAZINA START Stjecajem okolnosti, Cieslewicz je mnogo boravio u Hrvatskoj, kojoj se iznova vraćao vezan poslom i prijateljstvima. Izložba *Sjajni tragovi* tako se ne oslanja na reprezentativnu produkciju, nego detaljnim istraživanjem nastoji dokumentirati tragove povremenog djelovanja tog poznatog dizajnera poljskog porijekla i francuske adrese, upravo na području Hrvatske te rasvijetliti njegovu prisutnost na našoj kulturnoj i umjetničkoj sceni kroz niz samostalnih i skupnih izložbi, publikacije, često spominjani redizajn magazina *Start* te ukazati na njegov utjecaj na generacije domaćih dizajnera – od suvremenika Ivana Picelja i Mihajla Arsovskog, preko Mirka Ilića (a trebalo bi navesti i Matjaža Vipotnika) do mladih autora Vanje Cuculića i Ivana Antunovića.

Već u katalogu njegove prve samostalne izložbe na tlu Jugoslavije – i treće samostalne izložbe u karijeri – održane u Galeriji likovnih umjetnosti u Rijeci 1961. godine Boris Vižantin precizno uočava karakter njegovog rada i piše: “Bez obzira, da li je to apstraktno ili simbolično, figuralno ili montažno fotografsko rješenje, akcenat na Cieslewiczevim plakatima leži uvijek na ekspresiji. On je izvrstan poznavalac optičkog senzibiliteta ljudi; svjestan je da živimo u XX. stoljeću, u epohi interplanetarnih projektila i kozmičkih raketa i da gledalac našeg doba nema vremena da se zaustavlja i udubljuje. Zbog toga, njegovi plakati ne zamaraju tekstem: on je lapidaran, koncizan, a ipak maksimalno sadržajan”. Nakon tog prvog predstavljanja domaćoj publici Cieslewicz više puta sudjeluje i na Međunarodnim izložbama originalnog crteža u riječkoj Modernoj galeriji te redovito izlaže i na Zgrafi, gdje 1987. obavlja i dužnost predsjednika žirija, a 1991. selektora francuske sekcije.

Ipak, u pričama o povijesti grafičkog dizajna u Hrvatskoj često se, kao ključno pa i svojevrsno “mitsko mjesto”, spominje Cieslewiczev angažman na dva redizajna magazina *Start* 1976. i 1980. godine. Danas često možda nije jasno zašto su njegove naizgled skromne intervencije bile tako važne. O svojoj ulozi u uvodniku 201. broja (1976.) najbolje svjedoči sam Cieslewicz: “Došao sam da pročistim grafički izgled vašeg lista. Nisam došao da mijenjam njegovu formulu, nego da izvršim plastične zahvate na njegovoj fizionomiji... Namjera mi je bila odstraniti sve barokno, kičeno, učiniti fotografije dokumentima, naći bolji sklad teksta i likovnog, grafičkog, izgleda. Uvesti stroži izbor vizualnih priloga, učiniti ih signalima, simbolima”.

IZLOŽBA I NA INTERNETU U prvoj polovici sedamdesetih godina, neposredno prije angažmana na prvom redizajnu *Starta*, Cieslewicz razvija seriju simetričnih foto-montaža koje će postati njegov prepoznatljiv zaštitni znak. Velik broj ih je iskorišten i kao ilustracije u *Startu*. Četiri rada iz serije trebala su biti izložena i u Galeriji 4sl(ike) koju je u sklopu Teatra & TD vodio dizajner Mihajlo Arsovski. Nažalost, dogovorena izložba zbog niza okolnosti nije realizirana. Ipak, velika samostalna izložba Romana Cieslewicza održana je u Galeriji suvremene umjetnosti u Zagrebu 1973. godine i na njoj su osim plakata i montaža, bili izloženi i njegovi radovi s područja opreme knjiga i ekonomske propagande. Tako se danas u zbirci MSU nalazi i 12 originalnih serigrafija simetričnih figura. Grafički zavod Hrvatske i Galerija Studentskog centra objavili su i “slikovnicu” *Igre odraslih/NE!* Cieslewicz i poznati ilustrator i pisac Roland Topor, koncipirali su svojevrsan *artist-book* namijenjen djeci koji ih poziva da svoja razmišljanja o agresivnom “dijalogu odraslih” napišu/nacrtaju na stranice knjige i vrte na adresu GZH. Nije poznato da li je ijedan primjerak ispunjen i doista vraćen izdavaču, ali je knjiga u međuvremenu stekla kulturni status.

Recentni problemi s financiranjem izložbi bitno su odredili i opseg i sadržaj ovog istraživačkog projekta koji se uglavnom oslanja na dokumentarne materijale prikupljene u arhivama te vrijedne video intervjue s Verom Horvat-Pintarić, art direktorom *Starta* Fadilom Vejzovićem, urednicima Mariom

Bošnjakom i Markom Grčićem te dizajnerima Željkom Borčićem i Ivanom Doroghyjem. Posebnu vrijednost ovakvih projekata predstavlja činjenica da je sav taj dokumentarni materijal arhiviran i na internetu i tako dostupan ne samo publici izvan Zagreba, nego i za buduća istraživanja. Čitanje dokumenta koje je autor izložbe *Sjajni tragovi*, Goran Martin Štimac, marljivo prikupio ne može nam dati “konačan odgovor” na pitanja prisutnosti jednog velikog i slavnog dizajnera kao što je Roman Cieslewicz u našoj kulturnoj sredini. Sve veća količina informacija iz različitih izvora otkriva i njihovu djelomičnost i nepouzdanost. Tako se razvija gotovo rašomonska slika – npr. da li je urednik *Starta* Sead Saračević poznao Romana još iz Varšave ili je za sve zaslužna Vera Horvat-Pintarić, ili ipak Ivan Picelj koji je često boravio u Parizu?

ODMJERAVANJE SA SVIJETOM No, možda u tim tragovima više i nije potrebno tražiti neku “pravu” istinu – vrijedna poruka za nas danas je upravo ono što je vidljivo na samoj površini i na što nas je ova izložba podsjetila. Svega toga – izložbi, knjiga, redizajna, gostovanja i druženja – ne bi bilo bez samo naizgled trivijalne činjenice: da Cieslewicza netko nije i pozvao. Omogućio mu da radi. Netko tko se nije zadovoljavao uobičajenim stanjem stvari i ograničavao na lokalne veličine. Netko tko je shvaćao da se veličina domaće kulturne scene ne potvrđuje zatvaranjem nego otvaranjem i razmjnom, da poznati strani autori ne ugrožavaju domaće, nego im omogućavaju da se u tom odmjeravanju s ostatkom svijeta i razvijaju.

U izuzetno zanimljivom intervju koji je s njim Konstantin Miles vodio za 201. broj *Starta* Cieslewicz s divljenjem govori i o Vojinu Bakiću, dadaističkim časopisima te magazinu *Svijet*, koji su između dva svjetska rata izlazili u Zagrebu. Očita je njegova bogata opća kultura, ali i znatiželja da upozna sredinu u kojoj se našao te ista britkost zapažanja i komentara koju osjećamo i u njegovim radovima. I sposobnost velikog majstora grafičkog dizajna da prepozna i prizna veličinu drugim autorima, poput Ivana Picelja, Mihajla Arsovskog, Ivana Posavca i Mirka Ilića. Baš kao što su i oni u njemu prepoznali autora od kojeg mogu nešto naučiti i s kojim se vrijedi takmičiti.

Od svega toga bismo i mi danas nešto trebali naučiti. **E**

Emitirano u Triptihu III. programa Hrvatskoga radija

POSljednja OAZA PROMIŠLJENOG RIZIKA

NASLOV IZLOŽBE IMPLICIRA – RIZIK SPOZNAJE DA ŽIVOT MOŽE BITI SADRŽAJAN, JEST NA NAMA

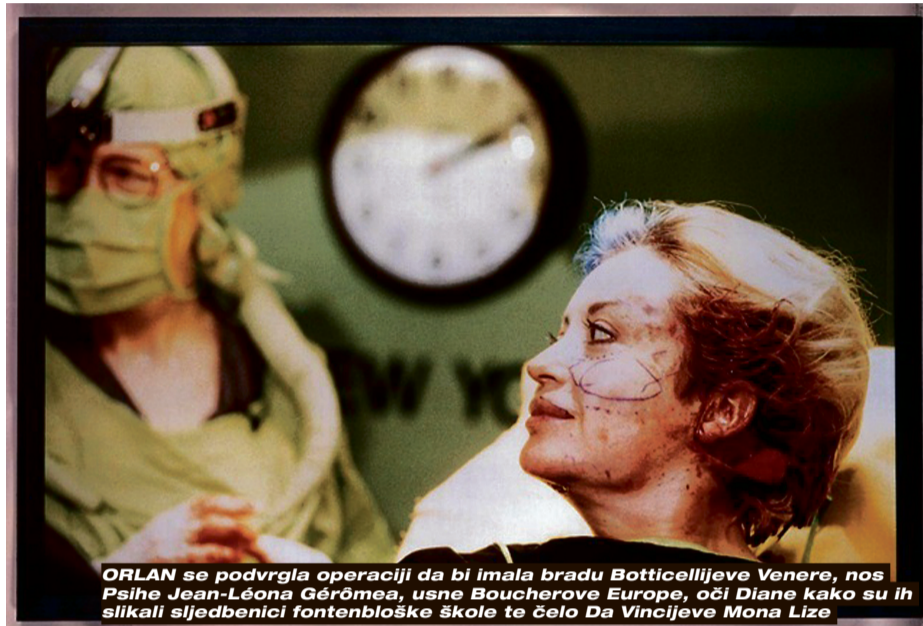
MARKO GOLUB

L'amour du risque/Ljubav prema riziku, Muzej suvremene umjetnosti Zagreb, 24. travnja do 17. lipnja 2012.

Da nije riječ baš o izložbi u središnjoj domaćoj instituciji suvremene umjetnosti, sintagma "Ljubav prema riziku" prošla bi za prosječan marketinški slogan vjerojatno svuda osim u bankarskom sektoru, gdje su i dalje toliko senzibilizirani da si neće dopustiti da spomenu vašu uštedevinu u bilo kakvom "rizičnom" kontekstu, pogotovo današnjem. Riječ "rizik" mogla bi biti idealna poštapalica smjerana na suvremenog konzumenta, čijim potrošačkim nagonima u bilo kojem segmentu dobro dode etiketa uzbuđenja, avanture, odvažnosti, smionosti, poduzetnosti i katarze. Bez stvarne neizvjesnosti hodanja po rubu, rizik je, u suštini, roba. A izložba *Ljubav prema riziku* u zagrebačkom Muzeju suvremene umjetnosti u svom obraćanju gledatelju upravo i operira unutar takvog spektra očekivanja, i to ne samo na razini PR-a, već i tematski i konceptualno. Kako stoji u njezinim najavama, tematska joj je okosnica "rizik kao oblik umjetnosti, ali i življenja... rizik pokreće, inspirira, sablažnjava i šokira promatrača" te se konačno tvrdi i da radovi tih umjetnika "govore o tome kako je umjetnost posljednja oaza svjesnog i promišljenog rizika jer je svakodnevni život toliko neizvjestan da pribjegavamo svakoj sigurnosti pa i iluzornoj". Svi notorni masmedijski klišeji o suvremenoj umjetnosti već su nabrojani u tom kratkom uvodu te se na njih ne treba posebno osvrutati, ali posljednja tvrdnja posebno je problematična u načinu na koji pretpostavlja umjetnost životu. Možda i ne sasvim svjesno sa strane kustosa, ona tumači samu umjetničku sferu kao svojevrsnu inačicu globalnoga *reality showa* u koji se preselio život sam, u nekom paničnom bijegu od svakodnevice. Izložba je najavljivana dugo unaprijed, uglavnom preko imena jedne od sudionica i gošće na samom otvorenju, slavne francuske umjetnice ORLAN čiji su lik i djelo bili više nego dobar mamac za novinske rubrike.

EKLEKTIČNA IZLOŽBA Simuliranje sablazni, šoka te napinjanje granice između života i umjetnosti tako su unaprijed postale ključne reference za ono što se od ovog velikog internacionalnog projekta trebalo očekivati, no on ima drugu bitnu dimenziju koja nije zanemariva – onu međunarodne institucionalne suradnje. *Ljubav prema riziku* prije svega je projekt koji je doveo u vezu MSU i Platform Pariz – grupaciju francuskih regionalnih fondova za suvremenu umjetnost poznatu i pod kraticom FRAC, a samu izložbu kao kustosi potpisuju Leila Topić, Pascal Neveux i Emmanuel Latreille. Tridesetak umjetnika i umjetnica čiji su radovi predstavljeni pripadaju različitim generacijama, a produkcije sežu od onih iz ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća sve do sasvim recentnih. U medijskom smislu, presjek je također eklektičan te uključuje sve od fotografije i videa, preko dokumentacije performativnih radova, instalacija i nekoliko crteža i slika, a unatoč očekivanom naglasku na francuskim autorima, selekcija je uistinu internacionalna i prošarana nizom svjetski relevantnih umjetničkih imena.

Kao mogućnost da se na jednom mjestu vide radovi već spomenute ORLAN, Gordona Matta-Clarka, Erwina Wurma, Sigmara Polkea i drugih, ona zaista i zaslužuje pozornost i publicitet. Međutim, u smislu ostvarenja nekog dubljeg smislenog izložbenog narativa pa čak i detaljnijeg upoznavanja s pojedinačnim umjetničkim pozicijama zastupljenih autora, *Ljubav prema riziku* ipak pomalo podbacuje. Daleko od toga da se kroz lajtmotiv "rizika" ne može progovoriti o nekoj od dimenzija i dionica suvremene umjetničke prakse, pogotovo uzimajući u obzir relativno dugačko razdoblje koje izložba uzima u razmatranje, no taj lajtmotiv prečesto gubi na uvjerljivosti čak i u svojim najpovršnijim tumačenjima. Već prvi rad na samom ulazu u izložbu, koloristična skulptura nastala recikliranjem pronađenih predmeta Anite Molinero izmiče svakom pokušaju čitanja u kontekstu teme umjetnosti kao oaze rizika. Tumačenje iz priložene legende, kako se Molinero "izlaže riziku da se njena djela ne uklope u tradicionalne kategorije visoke umjetnosti",

ORLAN se podvrgla operaciji da bi imala bradu Botticellijeve Venera, nos Psihe Jean-Léona Gérômea, usne Boucherove Europe, oči Diane kako su ih slikali sljedbenici fontenbloške škole te čelo Da Vincijeve Mona Lize

SIMULIRANJE SABLAZNI, ŠOKA TE NAPINJANJE GRANICE IZMEĐU ŽIVOTA I UMJETNOSTI UNAPRIJED SU DANE KLJUČNE REFERENCE ZA OVAJ VELIKI INTERNACIONALNI PROJEKT, NO ON IMA DRUGU BITNU DIMENZIJU KOJA NIJE ZANEMARIVA – ONU MEĐUNARODNE INSTITUCIONALNE SURADNJE

stvar potvrđuje kao izrazito nategnutu već na samom početku. Gdje je nestao taj najavljeni "rizik koji pokreće, inspirira i šokira promatrača"? Navedeni rad možda ga zbunjuje, ali sigurno ne šokira. Negdje u blizini odložen je i *Zeleni pulover* uvijek šarmantno duhovitog austrijskog umjetnika Erwina Wurma. Wurm je svakako anarhičan i u neku ruku ironičan prema konvencijama umjetnosti, ali skromni i samozatajni humanizam i senzibilitet za svakodnevicu iza njegovih radova nikako se ne može nazvati "radikalnim", kamoli "rizičnim" u smislu kako to proklamira ova izložba.

ESTETSKE OPERACIJE ORLAN

Slično je i sa skulpturama Alaina Sechasa. One predstavljaju onaj diznjevski, popističan, skoro karnevalski oblik umjetničkog djelovanja prisutan u gotovo svim većim kolekcijama. Tu dimenziju suvremene umjetnosti, karakterističnu na sličan način i za ovdje također predstavljenog Paula MCarthyja ne treba podcijeniti, no upravo onda kad se o tim radovima govori u kategorijama rizika i provokacije, oni se otkrivaju kao čista muzejska atrakcija, čija su navodna provokativnost i subverzija podjednako sadržaj te iste "atraktivnosti". Zapravo je prilično čudno kako unutar cijele izložbe, koja se toliko poziva na pomicanje granica suvremenog umjetničkog izričaja i na posvemašnje "riskiranje", nema gotovo nijednog rada političke ili socijalno-angažirane tematike. Čak i umjetnički "radikalizam" kako se on ovdje poima zapravo je više sasvim legitiman žanr, nego uistinu

korjenito pomicanje granica. Kroz *Ljubav prema riziku* lakše je prošetati bez takvih očekivanja. Lijepo je vidjeti uživo jednu od fotografija Gordona Matta-Clarka, segment posvećen već spomenutom kontroverznom hibridnom umjetničkom tijelu Orlan, ili pak čitav fotografski friz iz kulturnog ciklusa Erwina Wurma *Jednominutne skulpture*. Izuzetno je zanimljiv uvid i u fotografski opus Luciena Pelena, koji u pejzažu bilježi gotovo nadrealne, i zbilja "opasne" vlastite koreografije. S druge strane, bilo kome istinski zainteresiranome za prakse spomenutih umjetnika izložba nudi jedino površnu senzaciju muzealiziranog objekta, bez nekog šireg i adekvatnijeg uvida u to što isti autori rade. Orlan i njezine estetske operacije znali smo jednako dobro i bez ove manjkave prezentacije, a Gordona Matta-Clarka teško je prezentirati tek jednom, ma kako autentičnom fotografijom. Naravno, ovakav izbor iz svjetskih zbirki suvremene umjetnosti u vlastitom dvorištu bez obzira na sve uvijek vrijedi vidjeti. No, *Ljubav prema riziku* mogla je biti tematski koherentnija, edukativnija, informativnija i efektivnija izložba. Pa dobro, i provokativnija. Ako je baš toliko važno ikome osim uredništvima našeg naveličko tabloidiziranog tiska. ■

Emitirano u *Triptihu III*. programa Hrvatskoga radija

NOGOMET I NEOLIBERALIZAM

Namjera ovog temata u osvit EURA2012 naznačivanje je određenih tendencija kao zametka budućih konstruktivnijih rasprava. Ključno mjesto za odvijanje tih rasprava inicijative su za uspostavljanje demokratske kontrole navijača nad upravljanjem klubovima

MARKO KOSTANIĆ

Razvoj i promjene koje su zadobile nogomet posljednjih dvadesetak godina ne razlikuju se puno od procesa koji su zahvatili većinu institucija i polja društvenog života. Također, ni nogomet nije imun na interpretativnu konfuziju oko tih procesa, tj. neoliberalizam kao projekt restauracije klasne moći ne predstavlja u javnom imaginariju epistemološko sidrište za razumijevanje tendencija u nogometu zadnjih dekada. Estradno-moralistički diskurs koji se vrti oko skandaliziranja navijačkim huliganizmom, pomnog medijskog praćenja životnih navika nogometnog selebritarijata i sveopćeg nacionalnog ushita svake dvije ili četiri godine zanemaruje ekonomske relacije i organizacijske modele funkcioniranja nogometa. Najadekvatniji odgovor kao i u većini društveno-ekonomskih intriga poznati je investigativni motto – *follow the money!* Navedimo nekoliko istraživačkih rukavaca.

Od 1990. do 2008. cijena karte za nogometnu utakmicu u Engleskoj narasla je 600%, odnos sedam puta više od prosječne stope za ostale artikle. Evidentna je intenzifikacija klasne dimenzije u distribuciji pristupa nogometnom sadržaju. Privatizacijom klubova i ulaskom tajkunskog novca nepovratno su promijenjeni okviri igre. Rast bogatstva npr. ruskih oligarha direktno je vezan uz privatizacijsku pljačku u Rusiji početkom devedesetih. Novac koji se upumpava u nogomet odnekud je morao doći. U pravilu kroz otimačinu javnih dobara i financijsko iscrpljivanje radničke klase. Primjetan je proces i financijalizacije nogometa, poglavito u Brazilu, u kojem klubovi prodaju investicijskim fondovima

udjele u budućim transferima igrača. Investicijski fondovi i njihova uloga nedvojbeno je povezana s demontažom socijalne države i smanjivanjem radničkih prava. Nogomet, historijski kao sport radničke klase, i danas je u potpunosti vezan uz globalnu sudbinu radničke klase. Namjera ovog temata u osvit EURA2012 naznačivanje je određenih tendencija kao zametka budućih konstruktivnijih rasprava. Ključno mjesto za odvijanje tih rasprava inicijative su za uspostavljanje demokratske kontrole navijača nad upravljanjem klubovima, kojima svjedočimo u našem kontekstu, kao npr. "Naš Hajduk" ili "Zajedno za Dinamo". Rastrganost navijača, poglavito na evropskoj periferiji, između jasnog uvida u negativne efekte privatizacije klubova, bilo formalno kao u slučaju Hajduka ili neformalno u slučaju Dinama u kojem se na početnom kapitalu javnih financija oploduje Mamićev financijski saldo, i rezultatskog uspjeha determiniranog financijskim uvjetima proizvodi čitav spektar raznih kontradikcija. Nužno je prepoznati da su te kontradikcije plod širih društvenih procesa. I da će se sigurno rješavati u širem društvenom kontekstu.

Kao dopunu uvodu u temat donosimo i insajderski doprinos, kratke opaske profesionalnog nogometaša Ivana Ergića, bivšeg člana Juventusa, Basela i Bursaspора i reprezentativca Srbije.

"Liberalizacija industrije fudbala je prirodna posljedica šire političke i ekonomske liberalizacije i tržišnog kapitalizma. Hiperkomercijalizacija fudbala proizvod je marketinških elita i nužne profesionalizacije kao i birokratizacije koje prate takve

procesе, a sve je olakšano činjenicom da je fudbal kao i slični sportovi postao medijski spektakularan fenomen, deo industrije zabave. Liga šampiona, Evropsko i Svetsko prvenstvo, afrički i azijski kupovi postali su događaji teški milijarde evra, o tome postoji ogroman broj publikacija, i to najviše u listovima i časopisima koji se bave ekonomijom i finansijama, što samo po sebi mnogo govori.

Bosman je doprineo još većoj komercijalizaciji i kompetitivnosti između klubova, namećući novu dinamiku fudbalskih tržišnih odnosa. Slobodan protok robe i kapitala, kao i radne snage je doprineo tome da krupni kapital dominira i u integrisanom evropskom tržištu. Bosman mora da se posmatra u širem kontekstu duha liberalnog kapitalizma čiji je on samo posledica. Veliki klubovi su postale korporacije koje su se otuđile od navijača. Primer Mančester je dosta indikativan, naime bojkot jednog dela starijih navijačkih grupa nije izazvao željeni efekat upravo zbog toga što je Mančester globalna firma sa milionima fanova na svim kontinentima, koji su inače finansijski potentniji.

Sve u svemu, navijači se pretvaraju u konzumere. Ulazak na stadione je postao ekskluzivan, dok s druge strane, navijač kao konzumer je pasivizovan i najpoželjniji je pored televizora, tako klubovi i industrija dobijaju ogromne svote novca za prenosе dok s druge strane ova pasivizacija navijača kao nekog ko posredstvom fudbala može da izrazi svoje političko mišljenje ima velik politički značaj za sistem. U takvom tržišnom ambijentu navijači gube uticaj, čak i oni koji su dobro organizovani i formalno vlasnici

**NOGOMET,
HISTORIJSKI
KAO
SPORT
RADNIČKE
KLASE,
I DANAS
JE U
POTPUNOSTI
VEZAN
UZ
GLOBALNU
SUDBINU
RADNIČKE
KLASE**

klubova kao npr. socios Real Madrida ili Barcelone. Prema njima se vodstvo kluba odnosi populistički i tako zadovoljava njihovu želju za spektaklom. Najskoriji primer je predsednik Reala Florentino Perez koji je dobio izbore zahvaljujući obećanju da će dovesti RONALDA.

Obično je dovoljno da jedan savez i zemlja skinu ograničenje broja stranaca i dopuste kompletnu liberalizaciju. Po domino efektu, e da bi mogle da izdrže konkurenciju, druge lige moraju da se prilagode. To je logika tržišta i fundamentalna zakonitost takmičarskog kapitalizma prisutna u svim domenima proizvodnje. Time je obezbeđeno da klubovi i lige koji uspeju da privuku više kapitala mogu sebi da priušte najbolje igrače na svetskom tržištu. Tu onda počinje 'trka do dna' (race to the bottom), gde se dolazi u situaciju da je većina klubova, uključujući i one najveće, u velikim dugovima. Još jedna paralela sa ogromnim fiskalnim deficitima i prezaduženim državama." **E**

FIFA: DOBAR POSAO U JUŽNOJ AFRICI

O manje poznatoj pozadini prošlog Svjetskog prvenstva
MARIO KIKAŠ

**DOGAĐAJ
ZAMIŠLJEN
KAO KRUNA
NAPORA U
DEMOKRATI-
ZACIJI I
STVARANJU
MULTIKULTU-
RALNOG
DRUŠTVA
UKINUO JE
DEMOKRACIJU
NA MJESEC
DANA, ALI
I POTPUNO
OGOLIO
ODNOSE KOJI
SE KRIJU
IZA UNIVERZA-
LISTIČKIH
PAROLA**

Prateći dodjele domaćinstava najvećih globalnih sportskih (a onda i marketinških) manifestacija koje su često zalazile u "sive zone", ne može ostati neprimjetna "zanimljiva" raspodjela organizacija spomenutih natjecanja koja svoju geo-političku ekvivalenciju dobiva u klubu najbrže rastućih ekonomija svijeta BRICS-u koje u danim ekonomskim okolnostima jedine mogu podnijeti taj organizacijski teret, od zapadnih medija često popraćen eksplikacijom neiščezlog kolonijalnog kompleksa dokazivanja/pokazivanja (nekadašnjem?) centru. Olimpijske igre i svjetska prvenstva u nogometu, kao dva najskuplja i infrastrukturno najzahtjevnija događaja, posljednjih nekoliko godina redovno se održavaju u spomenutim državama uz iznimku ovogodišnje Olimpijade u Londonu, i to redom: Peking 2008., Južna Afrika 2010., Soči 2014., Brazil 2014., Rio 2016. te Rusija 2018., što ostavlja asocijacije koje stoje iza spomenutih natjecanja financijski neokrnute turbulencijama na tržištima zemalja centra od kojih su do sada ovisile i iz kojih su, u konačnici, i nastale.

Na mikroeuropskom planu – dodjeljivanje aktualnog prvenstva Poljskoj i Ukrajini funkcionira po sličnoj matrici "nagrađivanja" razvijajuće poluperiferije s obzirom da se Poljsku često (bez dubljeg uvida) voli uzeti kao uspješnu priču eurointegracija i prevladavanja ekonomske krize te je i našem političkom i ekonomskom establišmentu brže-bolje postala novi uzor – što se moglo primijetiti tijekom kampanje za EU referendum – čim se shvatilo da Irska ne funkcionira više kao dobar argument u priči o uspješnim "bratskim narodima" čije utabane razvojne putove valja slijediti. Ukrajina je u trenutku dobivanja domaćinstva upravo izašla iz narančaste "revolucije" obdarena novim proeuropskim predsjednikom, no zamišljena tranzicijska bajka s europskog Istoka se u međuvremenu izjalovila u frakcionaštvu, korupcionaštvu te nastavku tobožnjeg sukoba šarenih, ali jednako reakcionarnih snaga koji je svoj zadnji čin dobio u pravno-zatvorskoj sapunici s Julijom Timošenko u glavnoj ulozi. Danas se gotovo i ne sjećamo svoje "tragične" priče i zajedničke kandidature s Mađarskom za EURO 2012. Bez prevelikog napora u rekapitulaciji njihove vladavine, možemo reći da je ta neostvarena fantazma bila najbolje odrađeni posao ekipe iz Rusanove u njihovom dvocifrenom mandatu, jer pored javno-privatnih nedovršениh i zatvorenih dvorana po gradskim periferijama još su nam samo nedostajali isti stadioni da priča o "drugoj tranziciji" dobije još jedan motiv koji nedostaje u apokaliptičnim razglednicama uništenog

građevinskog sektora, ali puno gore – okupiranog i devastiranog (javnog) prostora.

**KONTRADIKCIJE POSTAPAR-
THEJDSKOG DRUŠTVA** A upravo je, među ostalim, takve slike ostavilo prvo Svjetsko prvenstvo u nogometu organizirano na afričkom kontinentu u Južnoafričkoj Republici 2010. godine, koja je nakon prvog neuspjelog pokušaja, zapamćenog po nevidenim korupcionaškim aferama iza glasačke kutije, u drugom srazu s Marokom i Egiptom uspjela dobiti organizaciju prvenstva na vrhuncu vladavine Thaboa Mbekija i promoviranog (i nešto slabije realiziranog) gospodarskog rasta sa svim pratećim mjerama u domeni monetarne i fiskalne politike te dokinutim državnim regulacionizmom koji je dijelom opstajao u prvoj vladi Afričkog nacionalnog kongresa (ANC), tj. *Trojne alijanse* ANC-a, Komunističke partije (SACP) i najjačeg sindikata (COSATU). Slavljen kao vrhunac demokratske tranzicije započete 1994. ukidanjem apartheida i prvim izborima s općim pravom glasa, Svjetsko prvenstvo je umjesto blještavila novog poretka sačinjenog od političkih i ekonomskih elita svih rasa – ukazalo na kontradikcije postaparthejdskog južnoafričkog društva, kao i na gotovo imperijalnu ulogu svjetske nogometne organizacije u njegovoj organizaciji i realizaciji. SP 2010. je, stoga, funkcioniralo kao simbolički čin artikulacije konzistentne politike proizašle iz "društvenog ugovora" starih korporativnih struktura bijele manjine te razvijajuće (crne) nacionalne buržoazije, ali i uz pristanak (do tada) progresivnih snaga: sindikata i SACP-a, koji su ostali tek povremeni kritičari (ili pasivni sudionici) skretanja na neoliberalne staze prosperiteta samo odbačenih u državi s jednim od najvećih koeficijenta nejednakosti (63,1 prema zadnje dostupnim podacima Svjetske banke iz 2009.¹). Kao što je apartheid (ekonomski) odgovarao i domaćem i stranom kapitalu², tako i trenutni odnosi snaga te politika kompromizma crne buržoazije stvaraju povoljne poslovne okvire. Sam Mhlongo u tekstu o klasnoj analizi Južne Afrike iz sedamdesetih godina upozorio je na ovaj mogući moment "opadanja revolucionarne snage i oduševljenja sitne buržoazije" čim "postane vidljivo da se unutar opozicije odvaja frakcija crnog proletarijata i stvara nezavisan pokret" te će "u kritičnom trenutku revolucionarna borba postati kontrarevolucionarna"⁴. Naravno, slučaj "mirne tranzicije" se ne može izjednačiti s revolucionarnim modelom kojeg je Mhlongo imao na umu potaknut događanjima naroda u okruženju te dekolonizatorskim

socijalističkim revolucijama u portugalskim kolonijama afričkog juga. No, ono što se desilo u Južnoj Africi uspostavljanjem dijaloga između ANC-a i Nacionalne stranke (NP) čak se ne bi moglo nazvati tranzicijom (osim u domeni juridičkih promjena i davanja političkih i kulturnih prava svim stanovnicima bez obzira na rasu), nego kontinuitetom u ekonomskoj i socijalnoj politici iz osamdesetih.

Tranzicijom (i to retrogradnom) bi se, pak, moglo nazvati skretanje u desno progresivnih političkih snaga okupljenih oko ANC-a koji je svoj emancipatorni kapital izvodio iz *Povelje slobode* (iz 1955.) koja je bez obzira na nominalne reference s konstituirajućim dokumentima klasičnog liberalizma – bila prije svega socijalistička agenda nastala konsenzusom političkih organizacija potlačenih rasnih skupina, sindikata te europske komunističke imigracije. Spomenuta povelja nastala po principu "participativne demokracije" udjelom tisuća pisanih zahtjeva obespravljenih bila je osnova jedinog pravog i historijski relevantnog pokreta otpora apartheidu iz kojeg su se onda rađale i prve radničke pobune u jeku industrijalizacije sedamdesetih i promjene u strukturi proizvodnje praćene naglom deruralizacijom. Prva serija štrajkova desila se 1973. u rudniku⁵ Carletonville, u kojem je reakcijom represivnog aparata ubijeno 11 rudara, što je predstavljalo početak pobuna koje će dodatno eskalirati osamdesetih u otvorenom sukobu ANC-a i režima.

TALK LEFT, ACT RIGHT Tih godina, režim je prolazio kroz krizu vlastitog autoriteta dodatno potaknutu (ili izazvanu) ekonomskom stagnacijom što je predstavljalo okvir za uvođenje šok terapija naglom liberalizacijom tržišta (posebice građevinskog sektora) te djelomičnim otvaranjem tržišta (izvan *bantustana*⁶) i crnim obrtnicima. Politički reformizam koji je onda nastupio krajem osamdesetih nije bio izraz naglog političkog sazrijevanja režima Nacionalne stranke (NP) i afrikanerske elite, već je riječ o prostoj računici "ekonokrata" (koji su tijekom osamdesetih preuzeli dominaciju u NP-u) prema kojoj su demokracija i opće pravo glasa nužno zlo za povlačenje sankcije, ali i nastavak ekonomskog puta u zacrtanom pravcu strukturnih reformi. Prema južnoafričkom ekonomistu Patricku Bondu, "makroekonomski menadžment u periodu od 1989. do 1993. postao je kasnije model za postaparthejdsku politiku"⁷ što je postalo jasno i kasnijim implementacijama ekonomskih mjera Mandeline pa onda i ostalih administracija. Deklarativno lijevi politički

pokret ANC je ovu diskrepanciju između proklamirane politike i ispregovanih i preuzetih mjera pokušao riješiti nemogućom kombinacijom države blagostanja i neoliberalne doktrine kroz program gospodarskog rasta (Gear) te program razvoja (RPD). Kao povijesni kuriozitet i ironija ostaje priča o Mandelinom zatvorskom apelu da se ni pod koju cijenu ne smije iz spomenute *Povelje slobode* izbaciti klauzule koje se tiču nacionalizacije rudnika i banaka. Kasniji postupci njegove vlade samo su potvrdili posrpnu krilaticu među marksistoidnim kritičarima novog režima koja je primjenjiva i danas, “talk left, act right”. I dok se politika fiskalnog konzervativizma i liberalizacije tržišta dosljedno provodila (posebice u mandatu smijenjenog Thaboa Mbekija u prvoj polovici dvijetisućitih), paralelni infrastrukturni i socijalni projekti s ciljem smanjenja siromaštva i ogromne nejednakosti kao i osiguranja minimalnih životnih uvjeta – nisu uspjeli, a organizacija Svjetskog prvenstva samo je dodatno intenzivirala nelogičnosti u stambenoj i razvojnoj politici te alokaciji javnih sredstava namijenjenih za taj sektor.

CENTAR I PERIFERIJA U medijima je često ponavljan slučaj stadiona *Green Point* u Cape Townu koji je nanovo izgrađeno zdanje u elitnoj četvrti, iako je u istom gradu postojao stadion koji zbog svog manje “uglednog” okoliša etnički raznolikije radničke četvrti Athlone, koju krase montažne nastambe, nije odgovarao ekonomskim računicama FIFA-inih eksperata koji su bez velikog susprezanja izvalili šovinističku bljuvotinu: “Milijarde televizijskih gledatelja ne želi gledati daščare i siromaštvo na toj razini”⁷. Dodatne probleme ambicioznim FIFA-inim planovima za dodatnom maksimizacijom profita stvarali su radnici – potplaćeni građevinski proletarijat na izradi infrastrukture za SP koji je godinu dana prije otvaranja

prvenstva stupio u štrajk – njih 70 tisuća, što u zemlji gospodarskog rasta koju zadnjih godina redovno pogadaju generalni štrajkovi (najveći je onaj iz 2007. kad je cijeli javni sektor tražio veće plaće, te još jedan po završetku prvenstva u rujnu 2010.) nije bilo nešto novo. Mbekijeva politika kojom je osigurao članstvo u društvu jednako “nejednakog” Brazila (Ginijev koeficijent oko 55) te Kine, Rusije i Indije, rezultirala je sve učestalijim javnim reakcijama civilnog sektora i sindikata aktualizirajući nakon ukidanja apartheida gotovo zaboravljen mehanizam otpora prema važećoj društvenoj raspodjeli. Organizacija Svjetskog prvenstva u takvim okolnostima učestalog društvenog bunta iziskivala je i pojačano djelovanje represivnog aparat. FIFA-in kolonijalistički stav svojim zahtjevima je stvorio uvjete u kojima je gotovo ukinut suverenitet Republike, a prvi put nakon demokratskih promjena zabranjivana su javna okupljanja po gradovima⁸. Drugim riječima – FIFA-ina politika i zahtjevi prema državnoj i lokalnoj vlasti te njihovi slijepi ustupci, doslovno su doveli do reinstalacije mehanizama apartheida na mjesec dana. Da je svaka odluka čelništva asocijacije bila podređena profitu ukazuje i suspenzija regulacije devizne kontrole, neplaćanje poreza te rigorozna “zaštita” autorskih prava komercijalnih partnera. Dečkima iz Züricha, kao svojevremeno i dečkima iz Chicaga, očito odgovaraju kolonijalni, podanički mentalitet, zaštita (samo) privatnog vlasništva te mehanizmi autoritarne države kao najbolji uvjete za stjecanje profita. Gotovo paradoksalno – događaj zamišljen kao kruna napora u demokratizaciji i stvaranju multikulturalnog društva ukinuo je demokraciju na mjesec dana, ali i potpuno ogolio odnose koji se kriju iza univerzalističkih parola ukazavši na politiku FIFA-e kao još jedne poslovne jedinice centra i države periferije kao nemoćne sluge kapitala. **E**

Bilješke

1 <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI> [30.5.2012.]

2 usp. Parry, Benita. *Postcolonial Studies: A Materialist Critique*. London: Routledge, 2004. str. x

3 Mhlongo, Sam. “Za klasnu analizu Južne Afrike”, u *Marksizam* u svetu, br. 6 (oktobar 1978.), str. 295

4 Odnos plaća bijelih i crnih rudara u tom momentu je bio 20.6:1 (ibid. 287)

5 Enklave, tj. crnačka geta u seoskim područjima kojim je država pokušala spriječiti naseljavanje gradova crnim stanovništvom.

6 Bond, Patrick. *The Elite Transition – From Apartheid*. London: Pluto Press/University of Natal Press, 1999. str. 17.

7 <http://www.opednews.com/articles/World-Cup-Soccer-2010-Sha-by-Susan-Gallemore-100608-993.html> (30. 5. 2012.)

8 <http://www.zcommunications.org/six-red-cards-for-fifa-by-patrick-bond> (29.5.2012.)

**FIFIN
KOLONIJALISTIČKI STAV
SVOJIM
ZAHTJEVIMA
JE STVORIO
UVJETE U
KOJIMA JE
GOTOVO
UKINUT
SUVERENITET
REPUBLIKE,
A PRVI PUT
NAKON DEMOKRATSKIH
PROMJENA
ZABRANJIVANA
SU JAVNA
OKUPLJANJA
PO
GRADOVIMA**

MUNDIJAL 2014: FUDBALSKO TRŽIŠTE

Druga strana idućeg Svjetskog prvenstva

VLADIMIR SIMOVIĆ

**POD
IZGOVOROM
ORGANIZACIJE
PRVENSTVA,
LOKALNE
VLASTI
RAŠČIŠĆAVAJU
SIROMAŠNE
KVARTOVE.
FAVELE
SE BUKVALNO
RUŠE I
VELIKI BROJ
LJUDI
OSTAJE BEZ
KROVA NAD
GLAVOM**

U zemlji u kojoj sve banke zatvaraju svoja vrata tri sata pred utakmice, a za vreme Svjetskog prvenstva u fudbalu se praktično ništa ne radi, predstojeći Mundijal postao je svojevrsan test spoljne i unutrašnje politike.

Kada je 30. oktobra 2007. Brazil i zvanično izabran za domaćina najvažnijeg fudbalskog takmičenja na svetu, posle neuspelog pokušaja Argentine i odustajanja Kolumbije, planovi domaćih vlasti ambiciozno su postavljeni i radovima se pristupilo brzo.

Ipak, u martu ove godine Žerom Valk, generalni sekretar FIFA-e, rekao je da je izuzetno zabrinut zbog stagnacije u pripremanju. "Stvari ne funkcionišu, stadioni ne napreduju i sve mnogo kasni", izjavio je Valk poručujući organizatorima da se ugledaju na Južnu Afriku koja je isto takmičenje organizovala u 2010. godini. U svojoj kritici on se osvrnuo i na brazilski kongres sa kojim FIFA već skoro pet godina ne može da nađe zajednički jezik.

To nije bio prvi put da zvaničnici Svetske fudbalske federacije upućuju kritike organizatorima. Iako se ovom prilikom, nakon oštre reakcije brazilskih političara, izvinio za Vakove oštre reči, predsednik FIFA-e, Sep Blater, je tokom prošle godine i sam u više navrata upozoravao domaćine da zaostaju za planovima i da, ako se ovako nastavi, neki gradovi neće biti spremni.

FUDBAL PRIPADA SVIMA Veliki ulog stavljen je na kocku. Svetsko prvenstvo će svakako doneti veliku vidljivost, ne samo Brazilu, već i celoj Latinskoj Americi, privući će preko tri miliona turista i doneti, kako se procenjuje, oko 5,3 miliona dolara prihoda, a preračunato u dodatni rast društvenog proizvoda, 103 milijarde dolara.

FIFA je nezadovoljna lokalnim zakonodavstvom koje joj ne dozvoljava da preuzme punu kontrolu nad svim aspektima prvenstva, a nerazumevanje postoji i kada je cena karata u pitanju. Naime, u Brazilu studenti i penzioneri ulaznice za sportske događaje dobijaju po povlašćenoj ceni od 50 odsto. Lokalne vlasti žele da ovu praksu primene i na utakmice svetskog šampionata. Takođe, problem predstavljaju i televizijska prava za prenos utakmica jer FIFA insistira da pravo na prenos Mundijala imaju samo stanice koje su ta prava otkupile, dok Brazilci pokušavaju da omoguće lokalnim TV kućama makar ograničeni pristup šampionatu.

I dok sa jedne strane brazilski ministar, Aldo Rebelo, pokušava da smiri strasti i tvrdi da turnir može da počne i za nekoliko meseci ako treba, i naglašava da od svih gradova domaćina samo Porto Alegre kasni za planovima, nekada najbolji igrač kareoka Romario je uveren da će se domaćini obrukati. U više navrata on je upozoravao na kašnjenje radova ne samo na stadionima, već i na aerodromima koji moraju biti spremni da prihvate ogroman broj navijača.

Ipak, ovaj bivši fudbaler insistira da se Svetskoj fudbalskoj federaciji ne sme dozvoliti da zahteva promene brazilskog zakonodavstva tim pre što joj finansijske rezerve dozvoljavaju da učini ustupak domaćinima: prošle godine je ostvarila profit od 36 miliona dolara i time svoje rezerve podigla na 1,29 milijardi dolara. "Ako im ne objasnimo gde im je mesto, FIFA će uskoro biti moćnija od naše predsednice", izjavio je Romario dodajući da će zbog kašnjenja troškovi organizacije biti drastično veći. Svi radovi koji ne budu završeni na vreme biće, kako se turnir približava, kategorizovani kao "hitni radovi", što znači da će se izvršavati po hitnom postupku bez prethodnog tendera. Ovakva praksa će omogućiti najveću pljačku u istoriji Brazila, zloupotrebu javnih fondova, a troškove organizacije uvećati sa 44 na 55 milijardi dolara, smatra Romario.

Ali za koga se organizuje ovo prvenstvo? Netransparentnost u organizaciji Mundijala 2014. otvara pitanje da li će najpopularniji sport u Brazilu postati dostupan samo imućnima. Ta dilema je dodatno aktualizovana činjenicom da su cene karata za utakmice između 120 i 150 dolara što je cena koja je nedostižna za prosečnog stanovnika ove južnoameričke zemlje.

Gradani to doživljavaju kao nepravdu tim pre što je uprkos obećanjima datim 2007. da ni u jedan stadion neće biti uloženi novac iz budžeta, vlada pre dve godine priznala da će se novcem poreskih obveznika izgraditi ili renovirati devet od dvanaest stadiona. Za svega tri stadiona obezbeđene su privatne investicije. Stoga su i razumljive sve glasnije kritike onih koji upozoravaju da dolazi do aproprijacije fudbala od strane bogatih, koji će uživati na tribinama izgrađenim parama svih, pa i siromašnih.

GUŽVA U KAZNENOM PROSTORU Iako će Mundijal u globalu pomoći i napretku zemlje i razvoju fudbala u Brazilu, na lokalnom terenu stvari stoje drugačije. Pod izgovorom organizacije prvenstva, lokalne vlasti raščišćavaju siromašne kvartove. Favele se bukvalno ruše i veliki broj ljudi ostaje bez krova nad glavom. Oko 400 porodica koje su živjele u blizini stadiona Marakana nasilno je raseljeno kako bi se izgradio običan parking. Neke procene govore da će samo iz Rio de Ženeira biti izmešteno više desetina hiljada porodica.

Pojedini stadioni koji se grade za Mundijal i u koje država ulaže velike svote budžetskog novca biće otvoreni samo tokom prvenstva. To znači da će se na njima odigrati svega nekoliko sati fudbala i da će nakon toga tribine ostati prazne.

No organizacija Mundijala nije jedini problem. Ni situacija u brazilskom fudbalu nije najsajnija. Reprezentacija ove zemlje je, globalno gledano, i dalje najuspešnija reprezentacija koja je osvojila najviše titula prvaka planete (5) i nije propustila nijedno svetsko prvenstvo do sada. Brazilski klubovi, sa druge strane, dugo nisu uspevali da se izbore za sličan status. Jedan od problema bio je konstantan izvoz mladih talentovanih igrača. Od 1990. do 2006. broj fudbalera koji

su godišnje napuštali ovu latinoameričku zemlju popeo se sa 130 na 850. Ova tendencija ostavila je trag i na posećenost stadiona, koja je 2005. godine iznosila skromnih 8000 gledalaca prosečno po utakmici.

Ranije su se zvezde poput Pelea, Zika ili Sokratesa dosta duže zadržavale u svojim matičnim klubovima. Tokom devedesetih se ovaj trend drastično promenio – brazilski klubovi nisu uspevali da finansijski isprate ponude koje su evropski klubovi nudili talentovanim igračima. Najveći uvoznik bio je Portugal koji je zbog jezika bio savršeno mesto za adaptaciju mladih sportista. Tako Benfica danas u klubu ima petnaest Brazilaca, Sporting i Porto po osam, a Braga čak sedamnaest.

UTJEHA ZA SIROMAŠNU PUBLIKU Globalni karakter fudbala uticao je i na praksu da mnogi od brazilskih igrača koji napuste državu uzimaju državljanstvo neke druge zemlje. To je toliko uzelo maha da je 2010. godine Sep Blater izjavio da "ako se ne obrati pažnja na uljeze iz Brazila, na sledećim svetskim prvenstvima svaka reprezentacija imati timove pune Brazilaca".

Koliko god ova izjava zvučala kontraverzno, činjenica da bogate zemlje sve više privlače sportiste iz Južne Amerike i u tome ne štede novac, navela je FIFA-u da zabrani da igrač nastupa za reprezentaciju neke zemlje, ukoliko u njoj nije proveo minimum pet godina.

Neke stvari su se do danas ipak promenile. Argentina sve više preuzima glavno mesto izvoznika fudbalskih talenata. U 2009. godini gaučosi su izvezli čak 1700 igrača, odnosno čak 300 više od Brazila koji je u toj godini izvezao 14% fudbalera manje nego prethodno. Jedan od razloga je svakako izuzetan napredak brazilske ekonomije koja je po nekim procenama već prešla britansku. Ovo je omogućilo da potrošnja u fudbalu u Brazilu u 2010. godini skoči za 65% u odnosu na prethodnu, dok je u Evropi iste godine ovaj parametar doživeo pad od 25%.

Jedan od najperspektivnijih fudbalera na svetu, Neymar, i dalje ne planira da prede okean i zaigra u nekom od najjačih evropskih klubova. Igrača poput njega u Brazilu ima dosta. Ostaje nada da će oni uspeti da iskoriste izgrađene stadione i uteše ojađenu publiku plitkih džepova. ■

UGOVOR S FUDBALOM

Današnji nogomet iz perspektive igrača

VLADIMIR SIMOVIĆ

Konstantan stres na poslu, ubistvena monotonija, kontinuirano kršenje radnih prava. Mnogo ljudi stavilo bi znak jednakosti između svoje situacije i ovog spiska, ali malo ko bi, pretplaćen na konzumiranje reportaža o glamuroznom životu sportista, pretpostavio da je ovo početak priče o životu manjih i više poznatih fudbalera.

Jedan od njih, Žan-Mark Bosman je izašao kao pobjednik iz sudskih okršaja sa Fudbalskim savezom Belgije, svojim klubom i UEFA, izborivši za sebe, ali i za ostale fudbalere slobodne transfere posle okončanja ugovora sa određenim klubom. To ipak ne znači da su danas fudbaleri slobodni i nezavisni, što pokazuju i neki tražični događaji iz prakse.

REALITY CHECK Jedan od tipičnih primera je slučaj Martina Bengtsona. Rođen 1986. godine u Orebru u Švedskoj, počeo je da trenira fudbal u svojoj šestoj godini. Kao klinac odgledao je TV emisiju o Ajaxovoj školi fudbala. Bio je fasciniran. U njoj su deca živela skoro pa kao profesionalni fudbaleri. Da bi ostvario svoj san, Bengtson je razradio dodatne treninge: sat vremena na odmoru u školi, sat vremena nakon škole i sat vremena posle večere.

Naporan rad se isplatio. Postao je redovni član mladih selekcija nacionalnog tima Švedske u kojima su ga učili kako da postane elitni igrač. Bio je u potpunosti indoktriniran.

Na jesen 2002. dobio je poziv da dode na probu u Chelsea. Ubrzo je posetio i Ajax, a prvu profesionalnu prvoligašku utakmicu odigrao je početkom 2003. godine kada je nastupio za tim iz svog rodnog grada Örebro SK. Krajem oktobra, kada se sezona bližila kraju, dobio je ponudu o kojoj je sanjao od malih nogu. Potpisao je na dve i po godine za milanski Inter, sa mogućnošću produženja ugovora. Mesečna plata je sadržala petocifreni broj, svota novca od koje se jednom sedamnaestogodišnjaku vrtelo u glavi. Tokom dana je trenirao sa najvećim svetskim zvezdama poput Adriana i Vierija. Zatim su sledili šopinzi po najskupljim gradskim prodavnicama, a noću izlasci po najboljim milanskim klubovima. I tako sve do sredine marta 2004. kada je napunio osamnaest godina i povredio koleno.

Mesec dana je morao da pauzira. I dok su igrači putovali po svetu i igrali utakmice, Martin je bio primoran da miruje u svojoj sobi i razmišlja o svom životu. Najednom mu je sve delovalo besmisleno, ceo život mu je izgledao kao jedna beskrajna kolotečina. Činilo mu se da je postao robot, da reaguje samo na komande, bez kreativnosti, bez osećanja. Prestao je i da uživa u fudbalu.

Uz zvuke pesme *Reality* Dejvida Bouvija presekao je svoje vene. Probudio se u psihijatrijskoj bolnici. Nikome nije bilo jasno zašto bi neko sa tako perspektivnom karijerom želeo sebi da oduzme život.

KREACIJA JAVNOSTI Dečaci su od malena indoktrinirani da je jedan od najvećih uspeha u životu biti profesionalni fudbaler. Slava i novac kroz igru, šta više poželeti? Ipak, ono o čemu se ne govori dovoljno je i pritisak pod kojim se nalaze fudbaleri, a pritisak je ogroman.

Profesionalcima nisu dozvoljene emocije. Doskorašnji fudbaler Partizana, Almami Moreira, odigrao je 2009. godine utakmicu u kvalifikacijama za Ligu šampiona iako je uoči meča saznao da mu je majka preminula. Ovo je gest po kojem će ostati upamćen među navijačima: požrtvovanost je ono što se traži, a ne slabost i ranjivost. Pognuti glavu i poslušno zapeti. Jer veruješ da je to ispravno. Jer drugi veruju da je to ispravno.

Na dan 10. novembra 2009. godine Robert Enke, jedan od najboljih nemačkih golmana, bacio se pod voz. Depresija i strah od neuspeha bili su glavni razlozi zbog kojih se ovaj igrač ubio. Konstantno pod okom javnosti Enke nije želeo da njegovo psihičko stanje bude vidljivo. Pokušavao je da svoja osećanja zadrži za sebe, u krugu porodice, dok je obaveze u klubu i reprezentaciji izvršavao na najvišem nivou. Uostalom to se od njega i očekivalo, to je bio njegov posao, njegova obaveza. I on sam je verovao u to. Nije bilo mesta kompromisu.

Žan-Mark Bosman je, kako i sam tvrdi, možda najpoznatiji belgijski fudbaler za koga zapravo niko ne zna. Rođen je u Liježu 1964. godine i odrastao u blizini Standardovog stadiona, stadiona na kojem je kao osamnaestogodišnjak započeo profesionalnu karijeru. Krajem osamdesetih prelazi u redove gradskog rivala RFC Liège. Po isteku ugovora 1990. godine želeo je da pređe u francuski USL Dunkerque, ali je transfer propao pošto je RFC Liège zahtevao preveliku novčanu naknadu ujedno mu drastično smanjujući platu.

Bosman je pravdu potražio na sudu pokrenuvši tri paralelne tužbe: prvu protiv Fudbalskog saveza Belgije, drugu protiv svog dotadašnjeg kluba i treću protiv UEFA, pozivajući se na slobodu kretanja radne snage. Naporna petogodišnja borba za pravdu završila se istorijskom pobedom, ali je ujedno i uništila profesionalnu karijeru ovog fudbalera.

Dana 15. decembra 1995. godine sud je doneo presudu da je sistem transfera kakav je do tada postojao u suprotnosti sa odredbom Evropske unije koja garantuje

slobodno kretanje radne snage. Ozvaničavanjem čuvenog Bosmanovog pravila igračima je od toga dana bilo dozvoljeno da, kada se ugovor sa klubom okonča, postanu slobodni agenti i bez ikakvih prepreka prelaze u bilo koji klub sa prostora EU.

Ovakva odluka je u velikoj meri ojačala pregovaračku poziciju igrača kada je u pitanju potpisivanje novih ugovora jer su klubovi bili u konstantnom strahu da će ostati bez najvećih asova. Tako su se npr. najveće fudbalske zvezde, poput Stiva Mekmanamana, Sola Kempbela, Mihaela Balaka ili Edgara Davidsa, pozivale na Bosmanovo pravilo. Prošle godine je Vejn Runi pretio da će otići na kraju ugovora, ali je ipak na koncu pristao da produži saradnju sa "Crvenim đavolima" iz Mančestera. Po novom ugovoru Runi će godišnje zarađivati 13 miliona funti, odnosno tričavih 250 000 nedeljno.

Ni klubovi nisu bili na velikom gubitku. Zapravo je benefit bio obostran jer je otvaranjem tržišta došlo do veće ponude igrača. Najviše su, naravno, profitirali "veliki" klubovi jer su bili u mogućnosti da lakše privuku perspektivne igrače, što je jedan od razloga sve veće ekonomske polarizacije u svetu fudbala, kao i "veliki" igrači koji su bili u poziciji da ispregovaraju još veće plate.

A Žan-Mark Bosman? On je danas lečeni alkoholičar koji živi od socijalne pomoći. Pokušavao je da nastavi dalje, ali je uglavnom igrao u amaterskim klubovima jer je kod onih "većih" u najavi bio prepoznat kao problem. Nalazio se pod strahovitim medijskim pritiskom i zapao u depresiju sa kojom se i danas bori.

Mnogi misle da je u sudskom procesu zaradio čitavo bogatstvo. Ipak najveći deo odštete koju je dobio otišao je advokatima i na poreze. Bogatstvo koje Žan-Mark danas poseduje nije veće od nedeljne plate prosečnog fudbalera engleske Premijer lige.

KO JE POBEDNIK? Jedna od posledica Bosmanovog procesa je i ta da su klubovi i igrači počeli da potpisuju striktnije ugovore na duži vremenski period. Kristijano Ronaldo je u julu 2008. godine izjavljivao da su fudbaleri postali moderni robovi. On je želeo da pređe iz Mančestera u madridski Real, ali mu klub sa kojim je imao ugovor to nije dozvoljavao. Čak je i predsednik FIFA, Sep Blater, podržao portugalskog reprezentativca u zahtevima, tvrdeći da bi igrač, u slučaju da ne želi da bude deo određene sredine, morao imati pravo da otkupi svoj ugovor i pređe tamo gde želi.

Paradoksalno, ovih dana možemo čitati o tome kako postoji mogućnost da upravo

**SLAVA
ILI NOVAC
KROZ IGRU,
ŠTA VIŠE
POŽELETI?
IPAK,
ONO O
ČEMU SE
NE GOVORI
DOVOLJNO
JE I
PRITISAK
POD
KOJIM SE
NALAZE
FUDBALERI,
A PRITISAK
JE
OGROMAN**

Ronaldo, koji je govorio o robovlasničkim odnosima u fudbalu, bude uložen kao bankarska garancija. Naime, španska banka Bankia, koja je madridskom Realu pozajmila 76,5 miliona evra za rekordan transfer ovog igrača koji je iznosio oko 100 miliona evra, sada traži pozajmicu od Evropske centralne banke, a kao garancija ponuden je najskuplji igrač na svetu, na isti način na koji se u zalog nudi zgrada ili vršalica. ■

RENESANSA ILI PROPAST?

Analiza engleskoga klupskog nogometa predviđjala je prije deset godina preobrazbu industrije sporta u recesijskim godinama

JOHN REID

**IZLISTAVANJE
KLUBOVA
NA BURZI
PREVARILO
JE MNOGE
OBOŽAVATELJE
JER SU
POVJEROVALI
DA ĆE NJIHOVI
KLUBOVI
POSTATI
DIONIČKA
DEMOKRACIJA,
DA ĆE
POSJEDOVA-
NJEM
DIONICA
"SVOJEG"
KLUBA DOBITI
SREDSTVO
KONTROLE**

U prošlogodišnjoj sezoni Lige prvaka [2000/2001] 32 kluba podijelila su 600 milijuna dolara na račun televizijskih prijenosa i sponzora. Pobjednički klub, Bayern München, zaradio je skoro 40 milijuna dolara nakon odigranih samo 17 utakmica.

Pripovijeda se da je Lorenzo Sanz, predsjednik Real Madrida, pobjednika iz 2000., izjavio da je njegov klub "tvornica novca", iako je Real sezonu završio s dugovima od 120 milijuna funti.

Manchester United, na koji otpada polovina operativne dobiti cjelokupne Premier lige, marljivo širi svoje poslovno tržište izletima na Daleki Istok i ugovorom s bejzbolskom ekipom New York Yankees, etiketiranim kao zajedničko marketinško ulaganje vrijedno više milijardi dolara. Ali iza ove 'tržišne dominacije' stoje zabrinjavajući podaci. U 2000. godini profiti su pali 25%, uglavnom zbog rasta plaća, iako

brojke za godinu koja je završila 31. srpnja 2001. pokazuju povećani ukupni prihod od 130 milijuna funti, rast za 29%, uz dobit od 21,8 milijuna funti.

BRAND UNITED Prema godišnjem istraživanju nogometnih financija koje provodi Deloitte Touche, između 1993/94 i 1998/9, plaće u klubovima Premier lige porasle su 266%, u usporedbi s rastom prihoda od 177%. Još jedno nedavno istraživanje ukazuje da prosječni igrač Premieršhipa zaraduje 400 000 funti godišnje. Svaki klub Premier lige mora pokazivati svojim navijačima da troši i zadnju prebitu paru da bi zadržao korak sa suparnicima ili ih nadmašio. Ali bazen dobrih igrača je ograničen. Cjelokupni je nogomet dospio u potrošački žrvanj. Pobjednicima idu velike zarade, ali u nastojanju da pobijede, troškovi svakog kluba penju se upravo do razina onih koji pobjeđuju, često ih premašujući.

Prema pisanju *Economista*, u novom nedavnom preobraćenju na nogometno novinarstvo, "uskoro, nešto će se morati promijeniti, jer čini se da su prihodi nogometa od TV-a blizu svog vrhunca. Nosioći prava televizijskog prijenosa vjeruju da se praćenje nogometa približava točki zasićenja. Novi ugovori neće kao do nedavno omogućavati nogometu ogromna povećanja svakih nekoliko godina, a i sponzorstvo će vrlo vjerojatno opadati".

Eksperiment plati-pa-gledaj može se obiti o glavu; ne postoji jamstvo da će se obožavatelji pretplatiti. Televizijski plati-pa-gledaj kanali za Man United, Chelsea, Liverpool, Celtic i Rangers rezultirat će daljnjom preraspodjelom novca od klubova s manjom navijačkom bazom prema klubovima koji se već kupaju u novcu.

Manchester United je najbogatiji svjetski klub. Svjetski najveća baza navijača stoji iza njihovih financija. Istraživanje iz 2001. godine koje je objavio hamburški UEFA Sports, pokazuje da 26% europskih nogometnih navijača misli da je Manchester United najbolji klub na svijetu. United ima 14 milijuna "fanova" širom Europe. U Britaniji ima dva i pol puta više navijača nego klub sa sljedećom najvećom bazom, Chelsea.

Zahvaljujući satelitskom praćenju, baza navijača Uniteda je globalna. U Aziji imaju trgovine u Singapuru, Bangkoku, Kuala Lumpuru i Hong Kongu. U "derbiju" prošle sezone, kad je United gostovao na Maine Roadu, domaćem terenu Manchester Cityja, navijači Cityja nosili su veliki transparent s natpisom: "Dobro došli u Manchester" (duhovito, ali neistinito; šalu na stranu, United ima više navijača

u Manchesteru nego bilo koji drugi klub).

Unapređenje prodaje i sponzorstvo donose 26% klupskih prihoda. Uskoro će granica biti visoko na nebu. Div sportske opreme Nike preuzeo je unapređenje prodaje na globalnoj razini, dijeleći prihode s klubom, i promovirajući brend Uniteda, posebice u Aziji i Sjevernoj Americi. Ugovorom se predviđa da će klub ostvariti zaradu od najmanje 300 milijuna funti. Njihovo četverogodišnje Vodaphone sponzorstvo vrijedi više od 30 milijuna funti, a United očekuje i televizijsku zaradu veću od 25 milijuna funti samo na utakmice u Premiershipu.

U 2000. godini, bez obzira na ispadanje iz Lige prvaka u četvrtfinalu od Reala, United je zaradio 16,9 milijuna funti tijekom natjecanja, gotovo dvostruko više nego kada su osvojili dvoje 1999. godine. Televizijski kanal Manchester Uniteda (MUTV) također će puniti blagajne milijunima.

Ali ne teku uvijek med i mlijeko kraljevstvom Uniteda. Cijena njihovih dionica se gotovo prepolovila od kraja sezone 1999/2000, iako su TV prihodi prošle sezone porasli za 8 milijuna funti. Plaće su podrezale dobit. U budućnosti, ako hoće zadržati Beckhama, Giggsa i Keanea, morat će platiti najmanje 100 000 funti tjedno za svakog posebno (već to vjerojatno i rade!).

Manchester United dominirao je Premier ligom. Takva će dominacija rezultirati time da navijači drugih klubova ugase TV kada igra United. Budući je teško zadržati interes navijača ako se već do Božića zna da je United "osvojio" Premier ligu. Obožavatelji neće pratiti utakmice koje su gotovo besmislene zbog dominacije Uniteda.

ŠTO SE DOGAĐA KADA MJEHU-RIĆ PRSNE? Izlistavanje klubova na burzi prevarilo je mnoge obožavatelje jer su povjerovali da će njihovi klubovi postati dionička demokracija, da će posjedovanjem dionica "svojeg" kluba dobiti sredstvo kontrole i odlučivanja u vodenju kluba. Na sastancima dioničara uskoro su otkrili da je nekoliko stotina ili tisuća njihovih dioničara ili tvrtki u posjedu velikog paketa dionica. Novi vlasnici kluba postali su još više bezlični nego u prošlosti.

Komercijalno iskorištavanje "lojalnosti brendu" diktiralo je veliko povećanje nogometnih financija. Ova odanost građana je tijekom više generacija navijača iz radničke klase, prenošenjem svoje vjernosti klubu s koljena na koljeno. Transformacija igre u smjeru sve daljem od podrške iz radničke klase isključuje novu generaciju od prisustvovanja na utakmicama. Balon počinje pucati.

Klubovi izlistani na burzi posljedica su više od milijarde uloženi funta u nogometnu industriju sklapanjem ugovora sa Skyem i drugim TV kućama. Ovi ugovori, kao i ogroman porast cijena ulaznica i prodaje robe, uključujući i replike dresova, uzrokovali su strelovit rast vrijednosti nogometa na burzi. Danas, kao što navode poslovne stranice u *The Observeru* (8. travanj 2001.), "ljubavna afera poslovnog centra Londona (City) i nogometa je stvarno i doista završena". Svi klubovi, uključujući i Manchester United, pratili su pad vrijednosti vlastitih dionica. Analitičari iz poslovnog centra Londona i institucionalni dioničari jadikuju da nogometne kompanije troše mnogo veći dio svojih prihoda na plaće nego bilo koja druga vrsta poslovanja.

Ova izlistavanja dovela su u pitanje budućnost mnogih klubova. Početni bum nogometne industrije na burzi preobrazio se u pad vrijednosti dionica za većinu klubova.

U recesiji, to bi moglo dovesti do toga da mnogi klubovi još dublje upadnu u dug budući da vrijednost klubova tone. Poslovni centar Londona neće imati previše razumijevanja za otklizavanje klubova u dug. Mnogi klubovi doći će pod kontrolu stečajnog upravitelja ili čak bankrotirati, uključujući i neke od većih klubova. Trenutno, nogomet se doživljava kao rašireni hir; veliki broj navijača iz srednje klase posjećuje utakmice, a podučea za korporativnu zabavu ulaznice kupuju u velikim paketima. U recesiji, mnogi će od tih novih, situiranih navijača izgubiti posao i više neće biti u mogućnosti priuštiti sebi prisustvovanje. Smanjit će se i kupovina korporativnih ulaznica i eventualno čak korporativnog sponzorstva.

Recesija će također uzrokovati porast nezaposlenosti među navijačima iz radničke klase, uključujući i kvalificirane radnike, koji čine najveći udio onih koji odlaze na nogometne utakmice. Umjesto rasprodanih mjesta na stadionu uskoro bi mogao porasti broj onih preskupih i neprodanih.

Prihod od televizijskih prava također će biti pod udarom. U recesiji, ljudi će se prvo odreći luksuza poput digitalnih pretplata. Prihodi će se snažno smanjiti tvrtkama kao što je Sky. Digitalne tvrtke mogle bi se čak i zatvoriti. Prihodi od televizijskih prava u budućim ugovorima s Premier ligom oštro će opadati. Broj pretplatnika Sky Sportsa za prijenose uživo smanjio se za više od 10% u odnosu na sezonu 1999/2000.

Sve više znakova upućuje na dosadu zbog prezasićenosti televizijskim prijenosima. To više nije dobitna kombinacija

za privlačenje publike kao što je bilo nekada. Televizijska gledanost je razočaravajuća za-televiziju-skrojenu Ligu prvaka. U *Obseveru* navode: “Opasnost nove komercijalne verzije nogometa – stvorene za televiziju i prikazanu u izvedbi individualnih zvijezda plaćenih milijune – neće uspjeti privući novu generaciju potrošačkih ovisnika”.

SIMBOL KORPORATIVNOG NOGOMETA Premiership postaje utrka s jednim konjem, što opovrgava tvrdnju da se radi o najboljoj ligi na svijetu. Francuska, španjolska, talijanska i njemačka liga puno su kompetitivnije. U Škotskoj je to barem utrka s dva konja.

Nisam mrzitelj Manchester Uniteda; kako god da je nogomet organiziran u Engleskoj, to bi bio najveći klub. Veliki dio njihovog nedavnog uspjeha posljedica je angažmana jednog od najvećih menadžera svih vremena, ali i razvoja izvrsnog omladinskog sustava. Njihovi “pravi” navijači bili su u prvim redovima borbe protiv komercijalizacije, organizirani u Udrugu nezavisnih navijača Manchester Uniteda. Uspješno su se suprotstavili preuzimanju od strane Sky TV-a te se borili protiv poskupljenja cijena ulaznica i stadiona s isključivo sjedećim mjestima. Udruga je pozvala na ponovno uvođenje stajaćih mjesta, odnosno “mjesta za pjesmu”.

Ali Manchester United postao je simbol korporativnog nogometa. Prema izvještaju istraživača BMRB-a, u 1996. godini, 27% mladeži u dobi od 7 do 19 godina smatraju se navijačima Uniteda. Puno je vjerojatnije da oni podržavaju korporativnu, pobjedničku sliku; velika većina njih vjerojatno nikada nije ni bila u Manchesteru.

Manchester Unitedu čak je dopušteno da odluče o povlačenju iz FA kupa 2000. godine, da bi sudjelovali u besmislenom, ali novčano izuzetno primamljivom turniru u Brazilu – uz blagoslov nogometnih vlasti i laburističke vlade, baziran na sumnjivoj tvrdnji da će time osigurati englesku aplikaciju za Svjetsko prvenstvo 2006. godine – što se nije dogodilo – već je samo obezvrijedilo najstariji nogometni turnir na svijetu, kojemu su sponzori već otprije smanjili ugled.

Nije dobro za nogomet da je sav novac koncentriran u blagajnama samo nekoliko

najboljih klubova. Prosperitet za nekolicinu doveo je do širenja jaza ne samo između klubova Premier lige i nižih liga, već i do rastućeg jaza unutar Premier lige – lige u ligi – dominaciju Manchester Uniteda, Liverpoola, Leedsa, Arsenala i Chelsea. Spursi i Everton, koji su bili dio velike petorke, nisu više dio elite.

Dakle, ova nogometna renesansa učinila je bogate klubove bogatijima, a siromašne dovela pred bankrot. Odras je to društva u cjelini. Ekonomski prosperitet (koji je sada okrenuo u recesiju) pretvorio je Britaniju u četvrto najveće gospodarstvo na svijetu, a jaz između bogatih i siromašnih je najširi u zadnjih sto godina.

VELIKI BIZNIS – SPASITELJI ILI GREŠNICI? Razotkrijmo nekoliko mitova. Veliki poslovni tajkuni nisu spasili nogomet – za relativno malu investiciju zaradili su milijune funti na igri – nitko od njih nije izgubio od ulaganja u nogomet. Čak i krediti klubovima obično su krediti uz visoke kamatne stope i plaćamo ih mi navijači.

Mi, navijači, nismo dobili pretvaranjem nogometa u industriju vrijednu više milijarda funti. Naši džepovi ispražnjeni su ogromnim povećanjem cijena. Nekada jeftin oblik zabave sada stoji bogatstvo. Ulaznica za gledanje drugoligaškog kluba Queens Park Rangers (QPR) košta između 13 i 18 funti. Ulaznica za Chelsea u Premier ligi košta između 28 i 40 funti. Da su cijene zadržale korak s inflacijom, gledanje utakmice koštalo bi nas između 5 i 8 funti, ovisno koju ligu gledate. Do 1991. godine bilo je 20 000 stajaćih mjesta na Old Traffordu, po cijeni od 4 funte i 90 penija za djecu. Najjeftinije karte ove sezone na Old Traffordu su 18 funti za članove i 20 funti za one koji nisu.

Nogomet je pretvoren iz narodne igre u karneval skupoće i pohlepe. Nogometna renesansa ostavila je u dugu 74 kluba od ukupno 92; neke u ogromnom dugu. Mnogi klubovi su odgodili egzekuciju isključivo zbog goleme kampanje navijača Brightona, QPR-a, Fulhama, Burnmoutha, Wimbledon, Lincoln Cityja, Northamptona, Hulla i mnogih drugih klubova. Tisuće navijača sudjelovali su u masovnim akcijama protiv uprave njihovih klubova (“Izbaciti upravu” bio je refren na

stadionima po cijeloj zemlji).

Nogometni klubovi nisu poput drugih poduzeća, oni su dio zajednice i prirasli su srcima više tisuća ljudi koji podržavaju svoje timove. Pokušaj spajanja QPR-a i Wimbledon, 2001. godine, neprijateljski su dočekale obje skupine navijača. Hibridna ekipa ništa ne bi značila pravim navijačima obaju klubova, ali nogometni direktori ne mare za osjećaje navijača. Autobiografija iskusnog bivšeg nogometaša, Lena Shackletona, sadrži poglavlje pod naslovom “Što prosječni direktor zna o nogometu” – stranica je ostavljena prazna.

Dok je Spursima upravljao Alan Sugar, predsjednik elektroničke tvrtke Amstrad, u knjizi *The Great Divide* (Alex Fynna i Olivije Blair) navodi se da je u ranim danima Sugar morao “pitati što je ta ‘dvostruka kruna’ o kojoj svi raspravljaju!” [1] Formiranje Premier Lige postalo je nulta godina; prethodna nogometna povijest nije se dogodila. Novi vlasnici i mediji željeli bi zaboraviti proleterske korijene nogometa.

Prema navodima u knjizi *Slikovna povijest engleskog nogometa*, “Nogometom danas dominiraju predsjednici koji često ističu osobnosti umišljenije od onih svojih igrača. I neprestana potreba za povratom na investicije. Stoga kada pomno istražujemo porijeklo mnogih današnjih najvećih klubova, često je intrigantno saznati da njihovim formiranjem ne dominiraju financijski koncerni, već načela socijalizma, kršćanstva i zajedništva”.

Arsenal, Stoke City, Manchester United, West Ham, Crewe Alexandra i Coventry izvorno su radničke momčadi. Nadimci klubova pokazuju vezu između klubova i industrija u kojima su radili njihovi navijači, u vrijeme dok smo još imali prerađivačku industriju u zemlji. Nadimak Sheffield Uniteda je “Blades” (“Oštrice”), Luton Towna je “Hatters” (“Cilindraši”), Northampton Towna je “Cobblers” (“Postolari”), a West Ham je “Irons” (“Čekičari”).

Veliki menadžer Liverpoola iz 1960-ih i 1970-ih, Bill Shankly, bio bi vrlo ljutit zbog transformacije nogometa. Jednom je rekao: “Socijalizam u koji ja vjerujem znači da svi radimo jedni za druge – svi imaju udio u nagradama. To je moj stav o nogometu, to je moj stav o životu”. ■

TRANSFORMACIJA IGRE U SMJERU SVE DALJEM OD PODRŠKE IZ RADNIČKE KLASKE ISKLJUČUJE NOVU GENERACIJU OD PRISUSTVOVANJA NA UTAKMICAMA. BALON POČINJE PUCATI

[1] Tottenham je prvi engleski klub u 20. stoljeću koji je u sezoni 1960/1961 osvojio i kup i prvenstvo.

Objavljeno na <http://www.socialistparty.org.uk/ReclaimTheGame/reclaimthegame1.htm>

S engleskoga preveo Domagoj Mihaljević.

Oprema teksta redakcijska.

PREMA MARKSISTIČKOJ POLITIČKOJ EKONOMIJI NOGOMETNIH NAVIJAČA

Pokušaj razvijanja uvelike zanemarene znanstvene perspektive u proučavanju nogometa oslanja se na pojam "fiktivne robe" i bavi raspravom navijača Evertona o preseljenju kluba na novi stadion

DAVID KENNEDY I PETER KENNEDY

**NAVIJAČI
POMAŽU
PROIZVESTI
NOGOMET
NE SAMO
STVARAJUĆI
ATMOSFERU
UOČI UTAKMICE
KOJA
PROIZVODI
UČINAK NA
SAMU IGRU,
NEGO I
PROTEŽUĆI
ULOGU I
VAŽNOST
NOGOMETA
NA LOKALNU
ZAJEDNICU**

U studijama koje se bave nogometnim navijačima nedostaje marksistička perspektiva komodifikacije što rezultira time da se komodifikacija ne tumači u širem kontekstu proizvodnih odnosa i bez pripadajućih dijalektičkih kontradikcija. Cilj ovog rada je ukazati na važnost marksističke političke ekonomije nogometa kroz studiju slučaja navijača nogometnog kluba Everton i njihove debate oko preseljenja stadiona. Cilj rada nije istražiti klasnu borbu ili revolte navijača, već ponuditi snimku dnevnih nesigurnosti i dilema navijača koji odgovaraju na fetišizam robe i bore se s njim u kontekstu industrije s izrazito nesigurnom robnom strukturom.

UVOD Posljednjih godina nogometni navijači postali su subjektom intenzivnih znanstvenih interesa koje je dodatno potakla zabrinutost zbog sve većeg stupnja komercijalizacije i komodifikacije profesionalnog nogometa (Nash, 2000; Hudson,

2001; Crolley and Hand, 2002; Giulianotti, 2005; Robinson, 2008). Ovo istraživanje prvenstveno se bavi pitanjem do koje su mjere navijači podložni komodifikaciji pri čemu je komodifikacija definirana kao "proces u kojem neki objekt ili društvena praksa dobiva razmjensku vrijednost ili postaje primarno tržišno orijentirana... komodifikacija je također i proces koji podrazumijeva postupno prodiranje tržišne logike u sve dijelove proučavanog objekta ili proučavane društvene prakse" (Ciulianotti, 2002: 26). Drugi fokus istraživanja je pitanje zadržavaju li navijači tradicionalne forme udruživanja. Premda je predmet interesa vezan uz navijače svih liga, ovdje ćemo se fokusirati na stavove navijača elitnih klubova koji najviše osjećaju pritiske komercijalizacije i komodifikacije.

Istraživanja su pokazala da su navijači sa svojim klubovima tradicionalno snažno vezani zajedničkim identitetom i osjećajem "moralnog vlasništva". No istovremeno, kad se radi o prepoznavanju financijskih kriza klubova, nogometni navijači otkrivaju se kao "tržišni realisti". Navijači pokazuju sve više tržišne mudrosti s poduzetničkim sentimentom prema korporativnim poslovima svojih klubova koji je u sve većoj koliziji s tradicionalnim sentimentom "moralnog vlasništva". Moglo bi se reći da je u literaturi dominantna perspektiva prema kojoj je odnos između klubova i njihovih navijača sve više definiran kao odnos proizvođača i potrošača (Nash, 2000; Tapp and Clowes, 2000; Tapp, 2004; Adamson, Jones and Tapp, 2005; Ciulianotti, 2005) pri čemu komodifikacija dobiva sve veći naglasak.

Premda postoji istraživačko polje koje se bavi komodifikacijom nogometa kao i pitanjima kakve ona prijetnje izaziva među navijačima te premda to polje sve više raste, marksizam pri tom rijetko ima središnju ulogu, što je iznenađujuće s obzirom na to da je fokus istraživanja upravo komodifikacija. Doista, marksistička politička ekonomija nogometnih navijača je primjetno odsutna iz literature. Izostanak marksizma znači da u postojećim istraživanjima o dinamici komodifikacije izostaje fundamentalna dijalektika između tržišnih procesa i kapitalističkih proizvodnih odnosa. Teorijsko izvorište postojeće literature uglavnom se temelji na sintezi Marxa, Durkheima i Webera koja se može kategorizirati pod "klasične sociološke kategorije". No, ipak je potrebno naglasiti da je razlikovno obilježje ove sinteze *izbjegavanje* Marxove centralne problematike – kapitalističkih odnosa proizvodnje i klasne borbe – s ciljem instrumentalizacije racionalnosti kao sredstva razumijevanja dinamike komodifikacije (Radin, 1996; Armstrong, 1998; Greenfield and Osborne, 2001; Ciulianotti, 2005). S obzirom na fragmentaciju stvari, problematično je postaviti

tržište kao temelj za razumijevanje socijalnih odnosa jer je na tržišnoj razini teško obuhvatiti unutarnje veze među stvarima. (Marx, 1947 [1867]). Postojeća istraživanja o komodifikaciji nogometa i nogometnih navijača prihvaćaju takvu fragmentaciju pri čemu se nogometna industrija kao prizma klasne borbe ignorira u korist deskripcija i kvalifikacija "tradicionalnih" i "gentrificiranih" navijača. Pri tom su problemi poput onog do koje mjere zakon vrijednosti zapravo djeluje u nogometnoj industriji u najboljem slučaju marginalizirani diskusijama o tome kako kriteriji razmjene vrijednosti (cijene, troškovi, profiti, trgovina itd...) utječu na igru. Također se pri tome komodifikacija u konačnici sagledava isključivo u okvirima tržišta.

Naravno, u postojećoj literaturi središnji problemi u nogometu su ipak prepoznati; kao na primjer taj da je nogomet sve više definiran u granicama odnosa proizvođač – potrošač, pri čemu istovremeno ostaje "mnogo više od biznisa". Međutim, koja je točno priroda ovoga "više od" uvijek ostaje nerazjašnjeno ili barem nedovoljno istraženo. Objašnjenje se nudi u okvirima konceptualnih dobacivanja binarnim opozicijama "tradicije/dekomodifikacije" naspram "komercijalizacije/ komodifikacije", i to do točke u kojoj krovni termin komodifikacije "postaje neupotrebljiv kao deskriptivni i analitički aparat koji ujedno može služiti kao prepreka za nijansiranje i kontekstualnije razumijevanje načina na koji se tržište i tržišna logika uvode u samu igru" (Moor, 2007: 132). Čak i kad se analiza izvodi u okviru pristupa *kulturalne ekonomije*, artikulacija *kulture* i *ekonomije* pretpostavlja sintezu komodifikacije nogometa kao krajnjeg rezultata. To se događa usprkos priznanju važnih teoretičara ovog polja (du Gay and Pryke, 2002; Warde, 2002) da postoje "dvije alternativne kauzalne tvrdnje" koje se tiču odnosa kulture i ekonomije. Prva je *kulturalizacija* ekonomije (u kojem su orijentacija ka estetskom i simboličkom značenju integralna "ekonomskom" objektu). Druga je da kultura postaje sve više *komodificirana* (pri čemu instrumentalno-racionalne, kalkulativne motivacije sve više postaju dijelom kulturalnih praksi). Međutim, kad se ovaj blizanački kauzalni lanac primijeni na nogomet, čini se da se dva alternativna uzroka ignoriraju u korist jedne logike: komodifikacije s jedinom napomenom da ekspanzija komercijalizacije i prateći marketing i pretvaranje u trgovinu svih aspekata igre (koji tvore osnovu komodifikacije), manje ovise o ekonomskoj računici na temelju odnosa troškova i vrijednosti, nego o simboličkim i ikoničkim značenjima vezanima uz "konzumaciju nogometa". Drugim riječima, tradicija i zajednica postale su prijenosnici komodifikacije. Ovdje je ključno

primijetiti da se za razvoj komodifikacije "kulturalno" i "ekonomsko" promatraju u osnovi kao uzajamno konstitutivne, unutar krovnog teorijskog okvira pod kojim imperativi tržišnih racionalizacija zauzimaju mjesto klasne borbe.

Izazov za marksističku političku ekonomiju kojom se bavimo u sljedećem odjeljku ne sastoji se u ignoriranju tih konceptualnih dihotomija kako se one nadograđuju na razumijevanje stavova navijača, već izazov leži u omogućavanju dijalektičke, otvorene analize fiktivne i iznijansirane prirode kako komodifikacije i referenci navijača prema zajednici tako i tradiciji kao prijenosniku netržišnih sentimentata koji stoje u opoziciji spram komodifikacije.

PREMA MARKSISTIČKOJ POLITIČKOJ EKONOMIJI NOGOMETA KAO FRAGILNE ROBNE STRUKTURE

Marksistička politička ekonomija sportske industrije izišla je iz mode krajem 1980-ih, djelomično zbog utjecaja različitih znanstvenih paradigmi poput poststrukturalizma, a djelomično jer ju se smatra redukcioniističkom. Dok je marksizam bio utjecajan u sportskim i nogometnim istraživanjima, bavio se tim industrijama kao dijelom kapitala angažiranim u produkciji robe za profit (ako ne izravno, onda neizravno kao imovine koja se kroz medije i reklame može eksploatirati za profit), no ujedno se proučavao i kao sredstvo ideološke kontrole nad radničkom klasom (indoktrinacijom u kapitalističke vrijednosti konzumerizma, konkurentnosti i veličanjem ikoničkih nogometnih zvijezda) na isti način na koji bilo koja druga roba reproducira istu dominaciju (Brohm, 1978; Wheeler, 1978; Beamish, 1982; Gruneau and Gantelon, 1982; Gruneau, 1983). Takav pristup svakako ima uporište u Marxovim radovima. Marx i Engels su u Kapitalu pisali o zakonima kao tendencijama koje djeluju i provode se gvozdenom nužnošću (Marx, *Kapital*, Predgovor njemačkom izdanju, 1947:L) dok su u *Manifestu Komunističke partije* (1973 [1848]) uvjereni da će zakoni akumulacije kapitala prodirati u sve industrije. Međutim, naglasak na radni dan također sugerira da tendencije koje djeluju poput zakona ostaju upravo to: *tendencije otvorene borbi* i transformaciji pri čemu je ishod uvijek neizvjestan. Štoviše, kad je Marx pisao o fetišizmu robe (kategoriji na koju se oslanja komodifikacija, a koja se rijetko spominje u aktualnoj literaturi) bio je potpuno svjestan toga da situacije u kojoj se "socijalni odnosi među ljudima prikazuju kao stvarni odnosi [među osobama, a društveni odnosi među stvarima, Karl Marx. *Kapital*. 1947:36]" nikad nisu fiksna stanja kategoričkih imperativa već točke intenzivnih

kolektivnih i individualnih borbi. Kad se govori o nogometnoj industriji, čini se da se s Marxovom perspektivom otvorenih borbi i transformacija slaže i Taylor (1984) koji se protivi bilo kakvoj "kapitalističkoj logici tumačenja nogometa" ističući pritom da se institucionalizacija socijalnih odnosa radničke i buržujске klase može bolje promatrati kao apsorber kapitala maksimizirajuće korisnosti umjesto polja akumulacije kapitala. Premda je Taylor primijetio tu ekonomsku neobičnost, on ni u jednom trenutku ne dovodi u pitanje robnu strukturu nogometne industrije.

Prema Marxu nemogućnost kapitala da proдре u neku industriju mora utjecati na robnu strukturu. Robe su manifestacija kapitala, a kapital je manifestacija klasne borbe. Robe su također manifestacija upotrebnih vrijednosti i društvenih potreba koje su također produkti klasne borbe. Akumulacija kapitala omogućava motivacijsku snagu kako bi se osiguralo da razmjenska vrijednost dominira nad upotrebnom vrijednosti: poopćeno rečeno, što je opseg akumulacije veći, to su snažniji procesi komodifikacije; a tamo gdje je akumulacija malena ili nepostojeća, motivacija za komodifikaciju slabi s obzirom na upotrebnu vrijednost i društvenu potrebu koje mogu ili ne moraju postati dominantne motivacijske snage unutar pojedine industrije u kojoj se proces odvija. Nastavljajući se na Marxa moglo bi se tvrditi da su objekti, prakse i odnosi (poput onih na nogometnom terenu) uvijek u pokretu: uvijek *postaju* robama, ali nikad potpuno komodificirane jer također *postaju* i upotrebne vrijednosti. Premda *postaju* upotrebni vrijednostima, rijetko razvijaju svoj puni kapacitet kao upotrebne vrijednosti jer istovremeno *postaju* robe namijenjene razmjeni s profitom kao krajnjim ciljem. Motivacija za kojom se povode kapitalisti je mogućnost akumulacije kapitala u bilo kojoj industriji; ako je ona mala, robna struktura bit će nestabilna s obzirom na industrije u kojima je mogućnost akumulacije velika.

Nastavljajući se na dosad rečeno, iz naše perspektive marksistička politička ekonomija nogometne industrije ima mogućnost osigurati dijalektički temelj nogometa s većom svijesti da se njezini proizvođački i potrošački odnosi *nisu razvili do točke potpune komodifikacije*. Nogometna industrija je jedna od industrija u kojoj odnosi dominacije kapitala još uvijek nisu presnažni, što za posljedicu ima to da je robna struktura nestabilna te stoga podložna interpretacijama, manipulacijama, a povremeno i otvorenim izazovima (argument kojeg razradujemo niže u tekstu). Nastojimo ne čitati previše o marksističkim pristupima robnoj strukturi u industrijama jer njima i dalje dominiraju pristupi koji kapitalističke odnose i kategorije tretiraju kao potpuno dovršene. Ono što je Marx kazao o robnoj strukturi može se nadopuniti Polanyijevim (1957) opservacijama o "fiktivnoj" prirodi nekih roba, a također se može nadograditi na marksističku političku ekonomiju dijalektike, dinamike i tenzija u nogometnoj industriji (Jessop, 2000; Block, 2003). Polanyi je razumio ograničenja ekonomske racionalnosti koja se nalazi u temeljima robne strukture u ekonomiji, kazavši kako "osnovne ljudske karakteristike – potreba za povezivanjem s drugim ljudima te potreba za bivanjem dijelom veće zajednice" (McQuaig, 2005: 2) predstavljaju prirodne granice komodifikaciji. On je prvi upotrijebio koncept "fiktivne robe" referirajući se na rad, novac i obrazovanje. Taj se koncept odnosi na borbu ekonomije i društva u kapitalizmu, a pogotovo ga treba čitati u kontekstu oduzimanja imovine zajednici i s obzirom na potrebe zajednice, odjeljivanja istih od njihovih širih društvenih odnosa te njihovo uranjanje u aktivnosti posredovane

tržištem u kojima poduzetnički motivi dominiraju, korumpiraju i iskrivljuju imovinu zajednice (Polanyi, 1957). Na primjer, moć ljudskog rada klasičan je primjer "fiktivne robe" jer radna aktivnost ima šire socijalno značenje od onoga na koje je svedena unutar kategorija ekonomije – najamnog rada – koja u kapitalističko društvo upisuje robni oblik postojanja rada i negira njegovu socijalnu korisnost.

Načelo "fiktivnosti" nastaje iz objašnjenja da radna snaga nikad nije komodificirana, ali je uvijek u procesu *postajanja* komodificiranim, pri čemu istovremeno ujedno postaje nešto potpuno suprotno: aktivnost sama po sebi intrinzično korisna pojedincu i društvu. Ovo implicira dijalektiku kapitalizma-obgrljujućeg društva-ekonomije koja je bliska Marxovom originalnom značenju: robna struktura je u vječnoj egzistencijalnoj krizi, ali je u krugu akumulacije kapitala putem novčanog kapitala održavaju moćne socijalne snage koje omogućavaju dominaciju akumulacije kapitala, kako materijalno tako i ideološki. Štoviše, razmišljajući o Polanyijevom načelu fiktivne robe i reinterpretirajući ga s obzirom na njegovu referencu o "dvostrukom kretanju" u kapitalizmu, omogućuje nam da iskusimo marksističku političku ekonomiju koja bi za cilj imala rasvjetljavanje dijalektike nogometa i stavova navijača.

Polanyi tvrdi da historijske transformacije u tržišnom kapitalizmu uzimaju oblik dvostrukog kretanja u kojem tržišni odnosi postaju isključeni od društva te tako proizvode anomalije i dislokacije da bi potom ponovno bili uključeni te su u tom slučaju imperativi tržišta subordinirani ili harmonizirani sa širim društvenim vrijednostima i tradicijama vezanima uz proizvodnju, konsumpciju i distribuciju. To uključivanje i isključivanje Polanyi naširoko razmatra u dijalektičkim, ne u linearnim uvjetima. Međutim, dijalektika isključivanja i ponovnog uključivanja također se može promatrati i kao svakodnevna slučajnost uz pomoć koje se opisuju mikro-procesi obuzdavanja i otpora prema fetišizmu robe. Takvo postupanje omogućuje nam da povežemo otpor prema fetišizmu robe s konstrukcijom "fiktivne robe" i pripadajuće ne-tržišne "fiktivnosti" koje svoj temelj imaju u tradiciji i zajednici.

Prvo, "fiktivnost" se izjednačava sa socijalnim konstrukcijama rekonfiguriranja prirodnih resursa koji su proizvodni/korisni predmeti i socijalne potrebe te ih pretvara u robe sa razmjenskom vrijednošću. Drugo, dvostrukom kretanju implicitna je još jedna fiktivnost koju Polanyi i njegovi sljedbenici obično tretiraju kao "činjenicu": fiktivnost ponovnog uključivanja subordiniranih tržišnih odnosa u "društvene potrebe" i "tradicije". Ovo drugo su fiktivnosti jer iz marksističke perspektive društvene potrebe i tradicije ostaju zadane u okvirima vrhovne moći kapitala bez obzira na to kako ih "uključujemo" u tržišne odnose. Polanyi i njegovi kasniji sljedbenici podcjenjuju ili ignoriraju tu dvostruku fiktivnost koja izrasta iz tržišnih i netržišnih odnosa, najvećim dijelom zbog implicitno ili eksplicitno formulirane predanosti restauraciji kapitalizma bilo kroz regulacione mehanizme ili kroz reforme liberalnih i neoliberalnih oblika kapitalizma.

Načelo dvostruke fiktivnosti naglašava fragilnost fetišizma robe i fiktivne ili konstruirane prirode ne-tržišnih alternativa "zajednice" i "tradicije" (koje su također ograničene tržištem) te je zbog toga izrazito pogodna za razumijevanje nogometne industrije i stavova nogometnih navijača. Moglo bi se tvrditi, i tvrdit će se niže u tekstu, da su tenzije i kontradikcije koje proizlaze iz te "dvostruke fiktivnosti" posebno akutne u industrijama poput nogometa u kojima je motiv profita slab ili uopće ne postoji, zbog čega je moć kapitala

nad robnom strukturuom u toj industriji proporcionalno slaba i moguće ju je osporiti. Čini se ipak da su nogometni klubovi (čak i klubovi engleske Premier lige [EPL] u kojima je najveća koncentracija kapitala) prije vođeni diktatom morala nego ekonomskog vlasništva i akumulacije kapitala, obzirom da, pod pritiskom navijača, prioritet daju kupnji vrhunskih igrača i uspjehu na nogometnom terenu. Klubovi EPL-a rijetko ostvaruju profit, a još rjeđe poslovno propadaju, no obično imaju velike dugove. Stoga se radi o industriji u kojoj je akumulacija kapitala primarna motivacijska sila i vladavina kapitala nad robnom strukturuom su slabe: u posljednjih 10 godina u periodu od 1998-99-2005-06, samo su Liverpool FC, Manchester United FC i Arsenal FC prije oporezivanja ostvarili profit u više od četiri sezone, dok je najveći dio klubova Premier lige prije oporezivanja zaradio profit u prosjeku samo u dvije godine u tom periodu (*The Political Economy of Football*, 2008).

Gore navedeni podatci ukazuju na to da je nogomet "više od biznisa" što implicira da se uobičajena pravila proizvođača – potrošača ne primjenjuju strogo. Nogometni navijači i dalje su djelomično proizvođači, no uz to u ukupnom funkcioniranju kluba igraju puno veću ulogu od običnih potrošača. Navijači pomažu proizvesti nogomet ne samo stvarajući atmosferu uoči utakmice koja proizvodi učinak na samu igru, nego i protežući ulogu i važnost nogometa na lokalnu zajednicu putem razgovora i diskusija koje slijede nakon utakmice, a koje se često prenose i putem interneta i lokalnih medija. Štoviše, navijači i dalje konzumiraju nogomet čak i kad se pokaže da je "roba" "nezadovoljavajuća" ili neuspješna. Priroda proizvodnje ujedno je i veća i manja od uloga koje se škrto opisuju u ekonomskoj literaturi. Kad je riječ o nogometu, granice između proizvodnje i potrošnje ekonomske imovine i imovine zajednice su široke i porozne kao što su i identiteti i stavovi koji oblikuju uvjerenja navijača (ovu tvrdnju elaborirat ćemo u sljedećem odlomku).

Zbog svih gore navedenih razloga, perspektiva promatranja nogometa kao industrije u proizvodnji i potrošnji "fiktivne robe" predstavlja realističniju, otvoreniju i dijalektičku procjenu situacije. U konceptualnoj kategoriji fiktivne robe "sadašnje vrijeme" nogometnog biznisa koji postaje podložan sve većoj komercijalizaciji karakterizirano je kao *mogućnost*, a ne kao činjenica: radi se o potencijalnoj ekonomskoj imovini i mogućoj imovini zajednice, ali nijedno se ne mora realizirati u potpunosti. Štoviše, ne radi se samo o tome da prva imovina korumpira drugu, već prva omogućava temelj za razvitak druge, *pri čemu istovremeno osiguravaju temelj na kojem se događa korupcija obiju mogućnosti*. U tom smislu nogomet svojim navijačima omogućava dvostruku fikciju – neostvarivu komodifikaciju i mitsku tradiciju.

Tu dvostruku fikciju "sadašnjeg vremena" ili dijalektike korupcije prepoznala je, a možda i potpuno razumjela prošla laburistička vlada koja je intervenirala u nogometni biznis tako što je osnovala Radnu skupinu za nogomet (1999b) iz koje je nastala vladina agencija za navijače Supporters Direct koja nastoji ostvariti obje mogućnosti (Supporters Direct, 2001). Brown ističe da je Radna grupa uporno odbijala intervenirati protiv poduzetničkih interesa time što je podržavala smion plan uvođenja novih regulatornih tijela koja bi imala statutarnu moć (Brown, 2002). Činjenica da je Radna grupa iz koje je nastao Supporters Direct bio kompromis koji je preferirao nogomet kao ekonomsku imovinu ide u korist našoj argumentaciji da je mogućnost shvaćanja nogometa kao imovine zajednice te da su te dvije stvari neraskidivo povezane s daljnjom komercijalizacijom nogometa kao

ekonomske imovine; stvaranje "sadašnjeg vremena" za teške compromise Supporters Directa i navijačkog pokreta. Upravo dijalektika "sadašnjeg vremena" omogućava uvažavanje "mutualizma" kao "rješenja" (Michie, 1999) koje se nalazi u političkoj ekonomiji Supporters Directa (Kennedy and Kennedy, 2007), ali i borbi i kompromisa nogometnih navijača dok se bore s mogućnostima nogometa kao istovremeno ekonomske imovine i imovine zajednice; pri čemu je osnova za akumulaciju spekulativnih profita slaba pa su stoga slabi i temelji za realizaciju bilo koje mogućnosti, ali je velika šansa za korupciju obiju mogućnosti.

Dublji uvidi u dijalektiku "sadašnjeg vremena" pa tako i fragilnosti fetišizma robe u nogometu zahtijevaju dubinsku studiju klubova, zatim odnosa između klubova i navijača te stavova navijača. Takva studija leži izvan dosega ovog rada. Cilj ovog rada je postaviti teorijski okvir stvaranjem konceptualnih aparata potrebnih za daljnju analizu. Niže u tek-

**NAČELO
DVOSTRUKE
FIKTIVNOSTI
NAGLAŠAVA
FRAGILNOST
FETIŠIZMA
ROBE I
FIKTIVNE ILI
KONSTRUIRANE
PRIRODE
NE-TRŽIŠNIH
ALTERNATIVA
"ZAJEDNICE"
I "TRADICIJE"
TE JE ZBOG
TOGA IZRAZITO
POGODNA ZA
RAZUMIJEVANJE
NOGOMETNE
INDUSTRIJE**

stu prikazat ćemo kako marksistička politička ekonomija može razjasniti stavove navijača. To ćemo učiniti davanjem konkretnih primjera koji su dio naše šire i dugoročne studije, a koji su izvaci iz diskusije navijača Evertona s Nogometnim klubom Everton po pitanju preseljenja kluba i izgradnje novog stadiona.

Primjer Nogometnog kluba Everton izvrstan je uvid u kontradiktornu prirodu nogometa. Klub s Merseysidea važan je i stalno prisutan faktor u globalnoj dominaciji engleske Premier lige od njezinog nastanka 1992. U tom periodu Everton je iskusio i bitke na dnu ljestvice za ostanak u ligi, ali je bio i na prvih pet pozicija na ljestvici, a 2005. je zaslužio plasman u Ligu prvaka koji osvajaju prva četiri kluba Premier lige. Everton je klub koji značajno pretendira na reklame i veliku bazu očekivane potpore navijača, ali je također i klub koji je financijski potpuno rastegnuto do ruba mogućnosti. Slučaj navijača Evertona omogućava zanimljive uvide u visoko nestabilnu strukturu nogometa na najvišoj razini.

Ukratko ćemo ispitati kako koncept "fiktivne robe" može biti koristan za razjašnjavanje tenzija koje su se razvile među navijačima Evertona u debati oko preseljenja stadiona. Sljedeći paragrafi nude dodatne informacije vezane uz odluku uprave kluba da potraže novi stadion, uz naglasak na motive akcijskog plana uprave u kontekstu cjelokupne strategije upravljanja klubom. Sljedeći odlomak omogućava artikulaciju pogleda navijača Evertona na prijedlog preseljenja stadiona. Citati su preuzeti s internet foruma navijača Evertona na način da odražavaju složenost debate između navijača koji su bili za i protiv preseljenja kluba. Potom slijede sažetak i zaključci koji se osvrću na iznesene dokaze s obzirom na robnu strukturu nogometnog biznisa te se donose zaključci o fragilnosti fetišizma robe u raznim dijelovima nogometne industrije.

POZADINA STUDIJE SLUČAJA U prosincu 2006. Upravni odbor Nogometnog

**NAVIJAČI
I DALJE
KONZUMIRAJU
NOGOMET
ČAK I KAD
SE POKAŽE
DA JE
"ROBA"
"NEZADOVO-
LJAVAJUĆA"
ILI
NEUSPJEŠNA**

kluba Everton počeo se baviti mišlju o mogućnosti odlaska iz Goodison Parka koji je Evertonu bio dom još od 1892. te njegovom preseljenju u susjednu općinu Knowsley gdje bi bio novi stadion Kirkby. Klub se potom zatvorio i pristupio devetomjesečnoj izradi elaborata prema kojem bi na projektu izgradnje novog stadiona partneri Nogometnog kluba Everton bili općinsko vijeće okruga Knowsley i Tesco Plc. U narednim mjesecima objavljeni su planovi za izgradnju stadiona kapaciteta 50 000 sjedećih mjesta koji bi bio dio investicije od 400 milijuna funti za regeneraciju centra grada Kirkbyja. Plan koji je predvodio Tesco predviđao je izgradnju Tesco Extra supermarketa koji bi radio 24 sata, 50 dodatnih maloprodajnih jedinica, nove kafiće, restorane te hotel i programe rasonode (EFC, 2007).

Objašnjavajući svoje stajalište navijačima, odbor je ponudio opravdanja: a) Goodison Parku nužna je temeljna renovacija koja mora biti provedena kako bi teren mogao

ispunjavati osnovne sigurnosne i zdravstvene odredbe; b) Everton, ako želi zadržati konkurentnost s drugim klubovima Premier lige, mora povećati kapacitet stadiona – što je bilo neizvedivo postići u Goodison Parku; c) novi stadion u Kirkbyju najbolja je financijska ponuda koja dugoročno može osigurati budućnost kluba.

Kako bismo pravilno baždariili stavove navijača Evertona vezane uz prijedlog preseljenja stadiona, promatrali smo tijekom debate na stranicama navijača. Najveći dio inputa navijača niže zabilježenih skupljeni su u periodu glasanja i neposredno nakon glasanja provedenog u kolovozu 2007. Web stranice su primarni izvori komentara i diskusija o ambicijama kluba po pitanju preseljenja na Kirkby. Uglavnom je riječ o različitim pozicijama navijača Evertona iznesenih na forumima, putem internetske pošte i u tekstovima. Kako bismo došli do što autentičnije reprezentacije njihovih mišljenja, odlučili smo iz materijala izuzeti napise sa službene stranice Evertona www.evertonfc.com. Ta internetska stranica ima svoj forum, tzv. Plavu sobu (Blue Room), čiji su administratori zaposlenici kluba. Umjesto te stranice odabrali smo niz neslužbenih navijačkih foruma s ciljem da forumi daju što širu reprezentaciju različitih navijačkih stavova. Najveći naglasak je bio na najaktivnijim i dobro poznatim web stranicama: www.tof-feeweb.com, www.bluekipper.com i The People's Forum (<http://members.boardhost.com/peoplesforum>). Web stranice Toffeeweb i Blue Kipper odabrane su zbog popularnosti među navijačima: uz iznimku klupske službene stranice, te dvije stranice su najposjećeniji internetski portali vezani uz Everton. Toffeeweb u različitim oblicima postoji od 1994. što je dvije godine duže od postojanja službene stranice kluba. Toffeeweb ima svoj forum, poštu i tekstove navijača pa je stoga primarni internetski izvor komentara i diskusija vezanih uz Everton. Blue Kipper nastao je 2000. Forumi ove stranice imaju najveći broj registriranih korisnika izvan foruma službene stranice; Narodni forum (The People's Forum) je nastao 1997. kao Plavi pogled (Blue View) te je najdugotrajniji Evertonov internetski navijački forum.

STAVOVI NAVIJAČA EVERTONA

Temeljem onoga što čitamo na forumima, u dijapazonu različitih mišljenja i motivacija vidljive su neke zajedničke karakteristike koje navijači dijele po pitanju predloženog preseljenja u Kirkby. Dokazi otkrivaju da je dio navijača koji je za preseljenje na Kirkby istovremeno skeptičan, ali i spreman prihvatiti komercijalnu argumentaciju za preseljenje na Kirkby, no da s druge strane postoji i dio navijača koji su protiv preseljenja i koji na to gledaju kao na fundamentalni napad na "dušu" kluba, ali to pokušavaju izraziti terminologijom opterećenom poslovnom retorikom. Vjerujemo da su ove tenzije i skepticizam koji se očituju kroz tržišnu retoriku sugestija da se nogometna industrija bazira na proizvodnji fiktivne robe i prije spomenute "dvostruke fiktivnosti".

Promatrajući navijače koji su bili za preseljenje, čini se da među njima postoji veliko slaganje oko toga da je novi stadion esencijalan za povećanje prihoda kluba te da je stoga u najboljem interesu kluba plan uprave da uđu u posao s Tescom. Jedan navijač je komentirao:

Zašto bi klub predlagao opciju neprivačnu poput Kirkbyja, osim ako Tesco ne nudi ogromne poticaje... Sigurno postoji značajan prilog "našeg najdražeg supermarketa" koji opciju preseljenja čini privlačnom,

inače ne bi imalo nikakvog smisla razmatrati ovu opciju. (Navijač A)

Premda ovaj odgovor otkriva određenu razinu cinizma prema korporativnom poslovanju, ipak spada pod tržišni realizam s obzirom na to da se bavi argumentacijom mogućih financijskih dobiti Nogometnog kluba Everton koje bi bile rezultat stupanja u posao s Tescom. Drugim riječima, da je stajalište kluba proizišlo manje iz načelnog, a više iz pragmatičkog ili realističnog stava koji se bavi potencijalnim financijskim dobitcima kluba u slučaju preseljenja (premda je više puta naglašeno da bi izgradnja novog stadiona, s obzirom na kvalitetu gradnje, imala estetske reperkusije na navijače). Pristašama preseljenja kluba iz Waltona u Kirkby također je zajednička tvrdnja da je ovo prilika koja se događa jednom u životu, nasuprot koje stoji "neizbježno propadanje" Goodison Parka kojeg se smatra "financijskom rupom bez dna". Da naglasimo još jednom, diskursom dominira jezik realizma i pragmatizma više nego uvjerenje u tržišne principe, a dokaz tome je i sljedeća izjava:

Hoće li općinsko vijeće Knowsleya i/ili Tesco zahtijevati udio u prihodu od stadiona u zamjenu za svoje priloge ovom planu? Naravno da će Tesco tražiti udio, što mislite o kome se radi... Bestwayu ili nekoj jebenoj humanitarnoj organizaciji? (Navijač B)

Sve u svemu, postoji određena razina povjerenja u pozadini ovog tržišnog realizma: tendencija da se popusti planovima uprave kao odgovornim, gotovo paternalističkim čuvarima. Na primjer, argument da "posao" ima "visoku cijenu", ali da se Billu [Kenwrightu] može vjerovati da će od financijskih ulagača ishoditi smanjenje troškova. Takvo povjerenje u upravu, a pogotovo u njezina predsjednika, dovoljno je da umanjí brige vezane za gubitak tradicije i identiteta koje preseljenje može izazvati.

Međutim, ono što se može opisati kao posttradicionalističko gledište također je prisutno i među nekim pristašama preseljenja na Kirkby, koji se retorikom komercijalizacije puno bolje služe. U tim argumentacijama ima jako malo ili čak nema nikakvog razumijevanja za argumentaciju koja se protiv preseljenja na Kirkby, a temelji se na historijskim tradicijama utjelovljenima u Goodison Parku. Umjesto toga evidentna je tendencija za racionalizacijom nužnosti preseljenja s Goodisona pri čemu se argumentacija temelji isključivo na ekonomskim razlozima. Stajalište da je Goodison središnja točka važna za Evertonov identitet i tradiciju – što je Everton i što znači biti Evertonac – navijači koji su za preseljenje kluba ignoriraju, marginaliziraju ili osuđuju kao pretjeranu sentimentalnost.

Ako nastavimo s ovim smiješnim "emocionalnim" opiranjem budućnosti (što je problem koji je uzrokovao veliko propadanje grada u 70-ima i 80-ima), riskiramo dovođenje kluba na rub propasti – i udaljavamo se i od najmanje mogućnosti da klub ponovno zasja u starom sjaju. (Navijač C)

Čak i kad se Goodison Parku prizna posebno mjesto u povijesti koje ima vlastitu specifičnu atmosferu, ono blijedi s obzirom na relativnu nevažnost u odnosu na financijska i "korisnička" ograničenja Goodison Parka koja Kirkby obećava poboljšati.

Goodison je bio magičan. Bio je domaćinom izvrsnih noćnih utakmica i razvijao je nevjerojatnu atmosferu ...[ali] Goodison je star i ima previše loših mjesta. Čak i kad dobiješ dobro mjesto, gledati utakmicu može biti neugodno zbog skučenih drvenih sjedalica na kojima nema mjesta za noge i guzicu. Klub guši i očiti nedostatak korporativnih objekata (koje bi služile zarađivanju love). (Navijač D)

Osim pragmatičnog pristupa tržišnih realista i post-tradicionalista, dio navijača koji je za preseljenje na Kirkby jednostavno izbjegava sve argumente koji imaju veze s financijama. To su navijači koji prednost daju sjećanju i narativu nad lokalitetom. Prvi pristup je očito inherentno mobiliniji od drugoga. Stav da se klupska povijest i identitet mogu jednostavno premjestiti na lokaciju na kojoj je izgrađen novi teren je tipičan:

Pratim Everton jer je to moja ekipa, ne jer igraju na Goodisonu. Uz Goodison me vežu sjajne uspomene i još uvijek se ježim dok svakog tjedna hodam prema stadionu. Međutim, baš kao što igrači dolaze i odlaze, u nekom trenu tako mora otići i Goodison. (Navijač E)

Ukupno gledajući, retorika kojom se obrazlaže zašto se klub treba preseliti na Kirkby je pragmatično, a ponegdje i cinično prihvaćanje komercijalnih stvarnosti koje leže u pozadini preseljenja iz Goodison Parka. Većina navijača nevoljko je prihvatila stav da preseljenje praktički nema alternativu. Ta dominantna tendencija temelji se na povjerenju u upravu Evertona i u njihovu funkciju čuvara koji će kao takvi "donijeti najbolju odluku" za klub. Stoga smo mišljenja da se kod navijača Evertona koji podupiru preseljenje više radi o ustupku upravi kluba nego o promatranju kluba kao nečega što se daje na rasprodaju ili da se prelazi na poslovni model u kojem su oni samo korisnici/konzumenti.

Kao što znamo, prijedlog kluba za preseljenje izvan Liverpoola izazvao je značajno razilaženje među Evertonovim navijačima. Postoji visoka razina sumnje u motive onih u klubu i onih izvan kluba koji predlažu da se nastavi s preseljenjem na Kirkby.

Razina neprijateljstva prema upravi Evertona po tom pitanju među ovim navijačima je vrlo visoka. Brinu ih moguće financijske dobiti koje bi mogli ostvariti direktori koji se zalažu za relokaciju stadiona (te financijske dobiti direktora navijači promatraju kao osobne koristi na račun kluba koji će izgubiti identitet kulturne ikone grada). Neki navijači koji se opiru preseljenju imaju čvrst stav da odbor služi samo svojoj svrsi i da je vođen tržišnim imperativima, a ne potrebama FC Evertona.

Odboru se treba suprotstaviti jer nikako ne mogu biti u pravu; iz dva razloga; prvo, FC Everton... iz investicijske perspektive je uvijek među najboljim klubovima te ima vjerne navijače, bez obzira na formu... Drugo, a ovo je izdaleka najvidljivije, FC Everton je trenutno 18. na ljestvici Deloitte Football Money League koja je najcjenjenija ljestvica za globalnu procjenu bogatstva

klubova... Ako on [Bill Kenwright] proda klub sa stadionom u Kirkbyju kapaciteta 50 000 sjedala, onda odlazi za značajno većom svotom novaca nego što bi otišao da klub proda sada, jer će nakon izgradnje novog stadiona imovina kluba biti puno veća... Možemo li vjerovati ovom poduzetniku? (Navijač F)

Ovo gledašće koje se može nazvati tržišnim skepticizmom dotiče se onoga što se smatra općim mjestom među dijelom baze Evertonovih navijača: da su u periodu u kojem su se dogodila preuzimanja najvećih klubova engleske Premier lige sadašnji vlasnici blokirali taj put time što su zadržali vlasništvo s ciljem maksimizacije vrijednosti dionica koje su sačuvali za neku buduću prodaju. Na tu je optužbu uprava Evertona izrazito osjetljiva. Međutim, u ovoj tvrdnji jasna je kontradikcija: priznaje se da klub funkcionira u tržišnim uvjetima i implicira joj se pristanak na preuzimanje, ali se pritom upozorava da bi uprava Evertona na strategiji s Kirkbyjem mogla postaviti temelje za buduća preuzimanja kluba, međutim, prema ovoj argumentaciji sadašnji odbor bi bio taj koji bi profitirao od tog preuzimanja.

Takoder je jasno da je angažman Tesco Plc-a kao jednog od Evertonovih partnera na projektu alarmirao veliki dio navijača – njih bismo mogli opisati kao menadžere brenda. Oni su zabrinuti kako će se takvo udruživanje odraziti na status i reputaciju kluba. Najveća briga im je da će izgradnja stadiona biti jeftina i izvan grada i u sklopu nekog shopping centra te da će to umanjiti status kluba i dodatno ga financijski opteretiti. U eri kad je nogomet preplavljen novcem i investitorima ideja da bi klubovima diktate trebale davati kompanije koje se bave izgradnjom shopping centara izrazito je neprivlačna. Takvo stanje smatra se anatemom klupske tradicije:

Iskreno, Kirkby nije dovoljno dobar... trenutna cijena stadiona procijenjena je na 75 milijuna funti što je garancija da će stadion biti hrpa smeća.

Brighton je potrošio 50 milijuna na FFS stadion kapaciteta 22 000 mjesta! Arsenal je potrošio više od 390 milijuna funti na stadion od 60 000 mjesta. Odboru bi trebalo poručiti da ovaj "izvedivi" stadion nije dovoljno dobar, podsjetiti ih što znači Nil Satis Nisi Optimum [moto kluba: ništa osim najboljega nije dovoljno dobro]. Ako nam ne mogu dati stadion kojim ćemo se ponositi u gradu, onda bi trebali odstupiti i pustiti nekoga tko to može izvesti. (Navijač G)

Nastaje narativ u kojem je klub prikazan kao neugodno obvezan zahtjevima partnera u projektu Kirkby stadiona: zahtjevima općinskog vijeća okruga Knowsley koje priželjkuje prisutnost Evertona u svojoj jurisdikciji, i posebno zahtjevima Tesco Plc-a.

Čini mi se da je sve što "dobivamo" od Tesca prilika za gradnju na komadu zemlje koji će im dati (ne prodati) vijeće koje ih tamo želi, i kupon u stilu njihove kartice za bodove koji možemo odnijeti u Barr (tvrtku koja gradi stadion) i dobiti sniženje od 50% za ljušturu od stadiona koju nam grade... Što se mene tiče, tu njihovo

uplitanje počinje i završava – te sekunde kad naprave sve što im treba za dozvolu za gradnju trgovine, to će za njih bit kraj posla s Evertonom i Evertonu će ostati posao da opremi ljušturu od stadiona i plati cijenu svih neplaniranih troškova na projektu. Tesco neće sudjelovati u ničemu od toga – zašto i bi? Dobili su svoju građevinsku dozvolu i imaju posla oko vođenja jedne nove trgovine (koja će imati prometa sredio Everton sebi teren ili ne). (Navijač H)

Očita je i nelagoda oko spremnosti kluba da odigra ulogu nečeg što se čini kao Trojan-ki konj u interesu Tesca:

[Tesco] ne rade ovo da izvuku Everton iz problema; ovo rade jer očekuju iz toga zaraditi ogromne svote novca gradnjom najvećeg supermarketa u zemlji na toj čestici. Ovo je moguće samo zbog komercijalne moći Nogometnog kluba Everton. Prosto rečeno, NK Everton je jedan ogroman brand koji je u stanju stvoriti druge kompanije. (Navijač I)

Za druge protivnike preseljenja, koje bi se moglo opisati kao tradicionaliste, cilj kojim se opravdava preseljenje stadiona (učiniti klub konkurentnijim na terenu pokušavajući ga uvrstiti među elitu engleske prve lige) bit će ostvaren na štetu "duše" kluba:

Koji su nedostaci? ... Postajemo klub ... sa svom povijesti i tradicijom jedne trgovine Tesco ... Jesam li ja lud, ili ima još ljudi koje to prestravljuje? Ono što ljude privlači Evertonu je naša fantastična, lojalna podrška, povijest, tradicija, etos i kultura kluba ... utisnute u svaku ciglu Goodisona ... Još uvijek sam sretan gledati Everton tamo. Još uvijek me produ trnci kad ga ugledam kako se diže iz gradskog krajolika... (Navijač J)

Osjećaj gubitka prevladava u možda najkontroverznijem aspektu odluke uprave Evertona da se preseli: planiranju gradnje stadiona izvan gradskih granica Liverpoola. Od osnutka 1878. klub je promijenio niz terena, ali svi su bili unutar ili u najužoj okolici Stanley Parka. Uočljivo je poistovjećivanje s lokalnim teritorijem, i, osobito, osjećaj svojine i povezanosti s Goodison Parkom:

Tko god da misli da seljenje kluba iz grada u malo mjesto i trgovinski park neće promijeniti identitet kluba, vara samo sebe. Možeš ti tvrditi koliko hoćeš da će to i dalje biti Nogometni klub Everton, i hoće, jer je to ime kluba. Ali više ništa od 'Parka Goodison, doma Nogometnog kluba Everton'. Kako će se zvati, 'Stadion Tesco'? 'Stadion Sjevernog Merseysidea'? To su detalji koji ti čine identitet. (Navijač K)

RASPRAVA I ZAKLJUČAK Ovaj je članak imao za cilj ponuditi marksističku političku ekonomiju nogometa koja u prvi plan stavlja nestabilnu robnu strukturu nogometnog biznisa, i promotriti način na koji ta politička ekonomija može doprinijeti objašnjavanju stavova nogometnih navijača. Primarni cilj nije bio toliko da se razotkriju klasne borbe ili pobune navijača, nego prije da se ponudi snimka svakodnevnih nedoumica i dilema navijača u otporu prema fetišizmu roba, a u kontekstu industrije s visoko nestabilnom robnom strukturom. Prije svega, članak tvrdi da je plodonosnije razumijevati stavove navijača iz perspektive nogometnog biznisa kao proizvođača i potrošača jedne "fiktivne robe" (Polanyi, 1957): nečeg kreativnog, trajno zajedničkog i osnove kolektivnog identiteta što se mora stalno iskivljavati sve dok ne počne nalikovati (ali nikad izgledati sasvim kao) nečem u što se kao potrošač na tržištu ulaže, nečem što se izrabljuje, prodaje ili kupuje. Međutim, kako smo također ustvrdili, fikcija ima dvije oštrice – dio dijalektike isključivanja iz okvira i ponovnog uključivanja u logiku tržišta i tradicionalne retorike kojeg se ujedno može shvatiti i kao svakodnevna pojava u opisivanju mikro-procesa sprečavanja i odupiranja fetišizmu roba.

Gornji pregled rasprave među navijačima Evertona pokazuje kako je moguće plodonosno shvaćanje stavova navijača prema nogometu i vlastitom klubu u okviru šire teze o nogometu kao "fiktivnoj robi" koju navijačima nije ni lako ni prirodno gledati kao nešto što se proizvodi kao paket, da bi se prodao potrošačima ili mušterijama za novčanu dobit. U skladu s temom o "fikciji" s dvije oštrice, kod navijača Evertona se očituje ironija i skepticizam prema nogometu kao biznisu, a implicitno i prešutno razumijevanje načina na koji je ta "fikcija" jednaka društvenoj konstrukciji ili rekonfiguraciji prirodnih resursa, proizvedenih/uporabnih predmeta i društvenih potreba u robe ili razmjenske vrijednosti. Isto tako, navijači Evertona su vješti u uprizorenju "tradicionalnih vrijednosti" kao argumenata u raspravi protiv onih koji zagovaraju preseljenje u Kirkby. Time pokazuju prešutno shvaćanje fiktivnog umetanja u ili podređivanja tržišnih odnosa "društvenim potrebama" i "tradicijama". Takva je performativnost, smatramo, prisutna među većinom navijača. Prisjetit ćemo se da "dvostruka fiktivnost" počiva na činjenici da je robna struktura nogometa nestabilna zbog nemogućnosti da prevlada akumulacija kapitala, dok u isto vrijeme društvena potreba i tradicija ostaju zarobljene i otuđene sveprožimajućom moći kapitala kao posljedicom "uključivanja" nogometa u tržište.

Na početku ovog članka smo ustvrdili da je u postojećoj literaturi o komodifikaciji nogometa implicitna "ili/ili" osobina nogometnog biznisa: radi se ili o ekonomskom ili o zajedničkom posjedu, a o ovim se dimenzijama govori kao odvojenima. Nakon toga smo predložili koncept fiktivne robe kao pogodniji za bavljenje nijansama stavova navijača prema nogometu, jer uspijeva obuhvatiti osobitosti nogometnog biznisa, u kojem klubovi rijetko ostvaruju profit ili ostaju bez posla, a navijači su dijelom proizvođači pri čemu imaju mnogo važniju ulogu u cjelokupnom funkcioniranju kluba od isključivo potrošačke. Istaknuli smo činjenicu da pomažu u proizvodnji nogometa jer sudjeluju u stvaranju atmosfere na utakmici i utječu na samu igru, kao i način na koji navijači predstavljaju moralne vlasnike, i stoga nastavljaju konzimirati nogomet čak i kad se "roba" pokaže "nezadovoljavajućom" ili neuspješnom. Svi su ti aspekti dio "dvostruke fiktivnosti" i doprinose brisanju granica između uloga navijača kao proizvođača i kao

potrošača, kao i polaganja prava na vlasništvo, što je sve vidljivo u gornjem pregledu stavova navijača Evertona, ali se pritom, držimo, ponavlja i u slučaju drugih skupina navijača, koje se bore s fiktivnom prirodom "robe", nogometa.

U debati vezanoj za stadion na Kirkbyju postaje očito da samo manjina navijača u skupini koja je za preseljenje argumentaciju temelji na strogo poslovnim principima (to je zapravo priznanje navijača da se nogomet ne može racionalizirati poslovnim jezikom ili unutar poslovnih uvjeta). Vrlo je malo dokaza koji bi upućivali na to da su oni koji se zalažu za projekt Kirkby prihvatili komercijalizaciju igre do te mjere da svoj odnos prema klubu vide kao konzumeristički. Premda ispod površine postoje naznake više principijelnog stava prema tržišnoj i komercijalnoj racionalnosti, jezik komercijalizacije zadržava se na razini retorike i pragmatike.

Premda je većina navijača glasala za preseljenje na Kirkby, sposobnost uprave

U DEBATI VEZANOJ ZA STADION NA KIRKBYJU POSTAJE OČITO DA SAMO MANJINA NAVIJAČA U SKUPINI KOJA JE ZA PRESELJENJE ARGUMENTACIJU TEMELJI NA STROGO POSLOVNIM PRINCIPIMA

da postigne najkonkurentniji mogući dogovor s "partnerima" većina navijača koja se zalaže za preseljenje ocijenila je kao znak vjere, a ne kao realno očekivanje. Rezervacije vezane za povezivanje kluba s Tescom samo su odstupanje od uvjerenja da je Goodison Park proživio svoje dane i da su gradske vlasti Liverpoola ili nezainteresirane ili nemaju mogućnosti da ponude alternativu koja bi konkurirala planu preseljenja na Kirkby. To znači da su navijači Evertona razvili vokabular usko vezan uz komercijalizaciju nogometa bez da prihvaćaju načela komercijalizacije. Pritom se također ne može zanemariti mogućnost da dio navijača koji je za preseljenje diskurs o komercijalizaciji koristi samo kako bi se pozicionirali kao "realističniji" navijači naspram onih koji su protiv preseljenja koje se pak pozicionira kao "idealiste", nogometne "ludiste" ili "tradicionaliste" – navijače koji su izvan doticaja sa zahtjevima suvremenog nogometnog kluba.

Navijači koji su protiv preseljenja na Kirkby također jezik komercijalizacije koriste na razini pragmatike. To čine i s ciljem potkopavanja cijelog poslovnog plana vezanog za Kirkby kojeg su iznijeli vlasnici FC Evertona. Za navijače koji su protiv preseljenja jezik tržišta i korištenje komercijalne strategije – koja uključuje i osmišljavanje brojnih planova za oživljavanje Goodison Parka ili pak ideju novog stadiona u Liverpoolu – predstavljaju retoričku figuru kojom postižu da se njihov glas čuje kako bi zatim ponovno potvrdili tradicionalne vrijednosti i ostali lojalni zajednici te istovremeno naglasili moralnu stranu ekonomije FC Evertona. Skepticizam i sumnje vezane za motive pojedinih članova uprave FC Evertona i njihove poslovne pronicljivosti kao i kritika brendiranja putem povezivanja s Tescom rezultat su fundamentalnog odbacivanja političke ekonomije nogometa te načina na koji ona utječe na Everton, kao ujedno i prihvaćanje pristupa upravljanja klubom kojem je

**UPOTREBA
BINARNIH
OPOZICIJA—
IZMEĐU,
NA PRIMJER,
KOMODIFIKACIJE
I DEKOMO-
DIFIKACIJE—
NIJE
ADEKVATNA
ZA RJEŠAVANJE
KOMPLEKSNOSTI
I NESTABILNOSTI
NOGOMETNE
INDUSTRIJE
KOJA JE
VJEČNO NA
PUTU DA
POSTANE ROBA
I UPOTREBNA
VRIJEDNOST**

naglasak na mjestu i povijesti s fokusom na Goodison Park.

Gore rečeno slaže se s ranije iznesenim opservacijama da će s obzirom na tenzije i dinamike vezane za aktivnosti i status fiktivne robe, robna struktura biti visoko varijabilna, nestabilna i otvorena osporavanju i podložna otporu, neće dakle predstavljati omnipotentnu konstantu u komercijalizaciji nogometa. Kako smo pokazali, smjer komercijalizacije kojim je krenula uprava FC Evertona stvara jaz između uprave i navijača koji se protive preseljenju. Komercijalizaciju navijači doživljavaju kao stranu i suprotnu tradicijama kluba. Iz ove točke gledišta poslovni svijet se promatra kao neporeciva značajka nogometa, ali značajka koju treba uzeti s rezervom. Postoji određena doza ironije u činjenici da oni koji izražavaju ovakve stavove postaju stručnjaci laici u prezentaciji argumentacije komercijalizacije s ciljem da prokažu korodirajuće učinke poslovnog

mentaliteta u nogometu. Postupajući tako, svojim stavovima usprkos uvučeni su u tržišnu retoriku protiv koje se bore.

Prateći liniju istraživanja nemarksističke literature o komodifikaciji, moglo bi se očekivati da će Evertonova debata o glasanju dovesti do izraženijeg raskola između onih koji su za i onih koji su protiv preseljenja pri čemu navijači koji su za preseljenje omogućavaju uvide u povećanu komodifikaciju, dok oni koji su protiv predstavljaju otpor komodifikaciji. Giulianottijeva studija iz 2005. o navijačima Glasgowa također je došla do sličnih zaključaka. Premda postoje dokazi o osi “prilagodbe i otpora s obzirom na komodifikaciju”, dokazi izneseni u ovoj studiji slučaja sugeriraju da su nestabilnosti i kompleksnosti nogometa kao fiktivne robe od velike pomoći pri objašnjavanju preklapanja u stavovima navijača.

Osim izoliranih komentara, postoji malo dokaza da su navijači za potpunu komodifikaciju. Većina iznesenih dokaza podupire tvrdnju da navijači usvajaju retoriku komercijalizacije na pragmatičkoj razini s ciljem utvrđivanja svojih stajališta: navijači s obje strane debate o preseljenju koriste jezik komercijalizacije s ciljem potkopavanja poslovne argumentacije za preseljenje. Čak i oni koji se zalažu za preseljenje ne vjeruju previše u poslovnu sposobnost Evertonove uprave, a nama se čini da se tu radi o ciničnosti koja je refleksija na komercijalizaciju nogometa uopće. S druge strane, oni koji su protiv preseljenja (čak i oni čija je primarna kritika bila izražena jezikom tradicije i zajednice) izvodili su argumentaciju protiv preseljenja naglašavajući ekonomsku iracionalnost koju su nadopunjavali traženjem mogućih alternativnih poslovnih prilika s fokusom na oživljavanje Goodison Parka ili novog stadiona koji bi također trebao biti izgrađen u samom Liverpoolu. Stoga, s obje strane diskusije malo je jasnih pokazatelja uspješnosti komodifikacije kod navijača, no također je i malen otpor jeziku komercijalizacije i trgovačkoj praksi. Stoga upotreba binarnih opozicija – između, na primjer, komodifikacije i dekomodifikacije – nije adekvatna za rješavanje kompleksnosti i nestabilnosti nogometne industrije koja je vječno na putu da postane i roba i upotreba vrijednost.

Naša studija bavi se navijačima podijeljenima oko pitanja preseljenja koje pak ujedinjuje kritički i reflektivni stav spram prijedloga preseljenja stadiona. Kritički stav temelji se na sposobnosti razvijanja tržišne retorike i argumentacije bez istovremenog potpadanja podlijevanja komodifikaciji.

Kako smo naglasili ranije, dublji uvidi u “sadašnje vrijeme” dijalektike pa time i fragilnosti fetišizma robe u nogometu očito zahtijeva dubinsku analizu klubova, odnosa između klubova i navijača te stavova navijača. Međutim, mogli bismo uvjetno kazati da ovdje iznesenu tvrdnju da je nogomet fiktivna roba s fragilnom robnom strukturom, potvrđuju i kompleksne reakcije navijača Evertona. Navijači Evertona koji su u našoj studiji govorili o “identitetu nogometa” i “tradiciji” vjerojatno bi izazvali kolektivno čuđenje skeptičnih kolega navijača koje je osvojila “ekonomska realnost” “moderne nogometne industrije”. Uistinu, naša studija sugerira da su navijači Evertona koji se vode argumentacijom “tradicije” i “duhovne povezanosti” sa svojim klubom percipirani kao izazov ekonomskom napretku kluba. Navijači koji razmišljaju poduzetnički optužit će ove prve da su u nogometu ono što su u industrijskim odnosima bili Luditi. Ovdje je vidljiv dokaz prešutne svijesti navijača o “dvostrukoj fiktivnosti” koja je spomenut ranije: nogomet nije biznis/roba sam po sebi, već niz tradicija i osjećaj da zajedničko u zajednicama također može biti iskorišteno kao retorički instrument

kojim se ostvaruje politička prednost, a ne iskazuju vrijednosni stavovi.

Ovaj rad bavio se glavnim konceptima potrebnima za razvoj marksističke političke ekonomije nogometnih navijača te je kroz kratku diskusiju s navijačima Evertona na temu preseljenja klupskog stadiona pokazao njezinu primjenjivost na bolje razumijevanje stavova navijača. Naravno, moramo uzeti u obzir da nogometna industrija djeluje unutar granica kapitalizma u kojima je robna struktura usko vezana uz akumulaciju kapitala, a kapital osigurava koherenciju robne strukture i svoju dominaciju nad upotrebnom vrijednosti i socijalnim potrebama. Do danas nogometni biznis i nogometni navijači općenito te pragmatički odgovori i gore naznačeni cinični stavovi Evertonovih navijača prema nogometnom biznisu stoje nasuprot strukturalnih afiniteta kapitalističke političke ekonomije čiji je najistaknutiji dio opadajuće uporište neoliberalizma kao doktrine koja promovira supremaciju tržišta pri određivanju i uređivanju svih aspekata društvenih odnosa. U tom smislu, nestabilnosti i kontradikcije koje nastaju zbog prirode nogometa koja se otkriva kao fiktivna roba dosad su se kompenzirale širom političkom ekonomijom kapitalizma, putem doktrine neoliberalizma. Međutim, u nedostatku općenitijih izazova kapitalizmu, moglo bi se spekulirati da će, kako neoliberalizam kao doktrina opada, strukturalni afiniteti pogodni za proširivanje fetišizma robe na kulturu navijanja, ma kako se krhkima činili, doći pod sve veći pritisak fikcije tradicije i zajednice, možda u obliku sve jačeg osjećaja obveze prema “nogometnom mutualizmu” kojeg Supporters Direct promovira od 2000. Daljnje razvijanje marksističke političke ekonomije nogometa u ovim područjima može biti od velike koristi. ■

S engleskoga prevela Andrea Milat.

Reference:
Adamson G, Jones W, Tapp A (2005) From CRM to FRM: Applying CRM in the football industry. *Database Marketing & Customer Strategy Management* 13(2): 156-172.
Bale J (1993) *Sport, Space and the City*. London: Routledge.
Beamish R (1982) Sport and the logic of capitalism. Paper presented at Queen's University symposium. *Sport, Culture and Modern State*, Kingston, Ontario, and in Gruneau RS and Cantelon H (eds.) *Sport, Culture and the Modern State*. Toronto: University of Toronto Press.
Block F (2003) Karl Polanyi and the writing of *The Great Transformation*. *Theory and Society* 32: 275, 306.
Blue Kipper (2008) Everton FG supporters' website and forum, online at www.bluekipper.com.
Brenner N, Theodore N (2002) *Cities and the Geographies of 'Actually Existing Neoliberalism'*. *Antipode* 34(3): 349-379.
Brohm JM (1978) *Sport: A Prison of Measured Time*. London: Inklinks.
Brown A (2006) A task of two halves. *Democratic Socialist*, online at www.democraticsocialist.org.uk, accessed 16 June 2006.
Con D (1998) *The Football Business*. Edinburgh: Mainstream.
Conn D (2007) Everton torn between home and great blue yonder. *Guardian sports blog*, 15 August, at <http://blogs.guardian.co.uk>.
Couvellaera V, Richelieu A (2005) Brand strategy in professional sports: The case of French soccer teams. *European Sport Management Quarterly* 5(1), March: 23-46.
Grolley L, Hand D (2002) *Football, Europe and the Press*. London: Routledge.
Deloitte (2003) Football finance: England, the European champions in a €10 billion game. Online at www.deloitte.com, accessed October 2008.
Deloitte (2007) Football Money League: The reign in Spain. Online at <http://s.ucpffr/ucpf/file/200702/DeloitteFootballMoneyLeague2007.pdf>, accessed October 2008.
Deloitte (2008) Annual Review of Football Finance: Highlights, May. Online at www.deloitte.com, accessed October 2008.
Department for Culture, Media and Sport (2008) 5th edition *Guide to Safety at Sports Grounds*, 5th edition. London: HMSO; online at www.culture.gov.uk, accessed 8 October 2008.
du Gay P, Pryke M (2002) (ed.) *Culture and Economy: Cultural Analysis and Commercial Life*. London: Sage.

Everton FC official website (2007) Kirkby Stadium. Online at <http://stadium.evertonfc.com/news/planning-permission.php>, accessed 1 March 2008; also see The Blue Room supporters' forum on the same site.
The Football Task Force (1999b) *Eoothall: Commercial Issues*. London: Stationary Office.
Gramsci A (1971) *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart.
Giulianotti R (2005) Sport spectators and the social consequences of commodification: Critical perspectives from Scottish (*OOUSILL. Journal of Sports and Social Issues* 29(4): 386-410.
Giulianotti R (2002) Supporters, followers, fans, and flauts: A taxonomy of spectator identities in football. *Journal of Sport and Social Issues* 26: 25-46.
Gtuneau RS, Gantelon H (eds.) (1982) *Sport, Culture and the Modern State*. Toronto: University of Toronto Press.
Gruneau RS (1983) *Class, Sport and Social Development*. Amherst: Massachusetts University Press.
Hudson J (2001) Critically examining the commercialisation of English football: A case for government intervention? *Sociology of Sport Online* 4(1).
Ingilis S (2007) Comments on the proposed move to Kirkby, reported on the Keep Everton in our City website, www.keioc.net, accessed September 2008.
Jessop B (2000) The state and the contradictions of the knowledge-driven economy. In Bryson J et al., *Knowledge, Space, Economy*. London: Routledge.
Kennedy D, Kennedy P (2007) Preserving and extending the commodification of football supporter relations: A cultural economy of Supporters Direct. *Sociological Research Online* 12(1); online at www.socresonline.org.uk, accessed November 2008.
Marx K, Engels F (1998 [1848]) *The Communist Manifesto*. London: Penguin Books.
Marx K (1954 [1867]) *Capital, Volume I: A Critique of Political Economy*. London: Lawrence and Wishart.
McQuaig L (2005) More than just consumers. Karl Polanyi Institute of Political Economy. Online at <http://artsandsciencel.concordia.ca>, accessed 20 December 2008.
Meszaros I (1996) *The Power of Ideology*. London: Merlin Press.
Michie J (1999) New mutualism: A golden goal? Uniting supporters and their clubs. London: Cooperative Party and Trafford Press.
Moor L (2007) Sport and commodification: A reflection on key concepts. *Journal of Sport and Social Issues* 31(2): 128-142.
Nash R (2000) Contestation in modern English professional football: The Independent Supporters' Association movement. *International Review for the Sociology of Sport* 35: 465-486.
The People's Forum, Everton FC supporters' website and forum, online at <http://members.boardhost.com/peoplesforum/>.
Paramio JL et al. (2008) From modern to postmodern: The development of football stadia in Europe. *Sport in Society* 11(5).
Polanyi K (1957) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston: Beacon.
Football Economy (2007) New stadiums boost club revenues. *Football Economy website*, online at www.footballconomy.com, accessed December 2008.
Football Economy (2008) Football club financial profiles and article archives. *Football Economy website*, online at www.footballconomy.com, accessed December 2008.
Premier Fan Survey (2008) Premier League official website, online at www.premierleague.com, accessed December 2008.
Robinson L (2008) The business of sport. In Houlihan B (ed.) *Sport and Society* (2nd edition). London: Sage.
Supporters Direct (2001) *Newsletter*, December. Online at www.supporters-direct.org, accessed October 2007.
Tapp A, Clowes J (2000) From 'carefree casuals' to 'professional wanderers': Segmentation possibilities for football supporters. *European Journal of Marketing* 36(11-12): 1248-1269.
Tapp A (2004) The loyalty of football fans: We'll support you Evermore? *Database Marketing & Customer Strategy Management* 11 (3) : 203-215.
Taylor I (1984) Professional sport and the recession: The case of British soccer. *International Review For the Sociology of Sport* 19(7).
Taylor R (1990) Inquiry by Right Honourable Lord Justice, *The Hillsborough Stadium Disaster: Final Report*. London: HMSO.
ToffFeeweb (2007) Everton FC supporters' website and forum, at www.toffFeeweb.com, accessed December 2007.
Wagg S (2004) (ed.) *British Football and Social Exclusion*. London: Frank Cass and Co.
Warde A (2002) Production, consumption and 'cultural economy'. In du Gay P, Pryke M (eds.) *Culture and Economy: Cultural Analysis and Commercial Life*. London: Sage.
Wheeler RF (1978) Organized sport and organized labour: The workers' sports movements. *Journal of Contemporary History* 13: 191-210.

Temat priredio
MARKO KOSTANIĆ

OTIMANJE ZABORAVU

I PISMA I DNEVNIKE BERSA JE PISAO NAJVEĆIM DIJELOM IZ PERSPEKTIVE JAVNE OSOBE, KOJA I U OKVIRU OVIH "PRIVATNIH" FORMI IZNOSI PODATKE I STAVOVE KOJI UGLAVNOM IONAKO NE PRIPADAJU U PRIVATNU, NEGO U JAVNU SFERU

TRPIMIR MATASOVIĆ

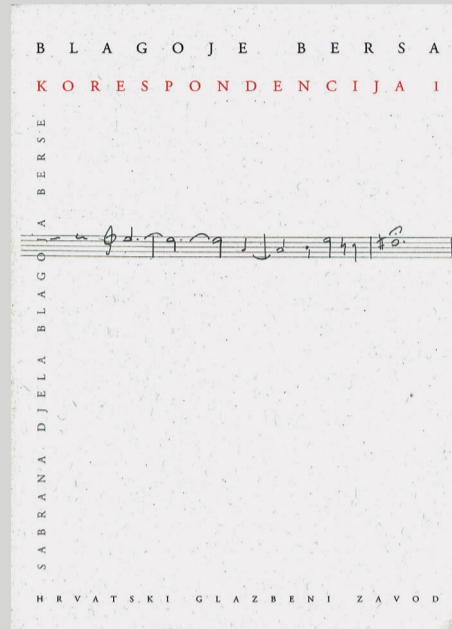
Smatra se – posve opravdano – da je za objektivno sagledavanje određenih povijesnih pojava i/ili osobnosti potrebna određena vremenska distanca. Načelno, minimalna bi takva distanca trebala biti barem desetak godina. U tom smislu, dva se recentna izdanja, posvećena dvojici ključnih hrvatskih skladatelja prošloga stoljeća (zanimarimo pritom da je jedan rođen u devetnaestom, a drugi umro u dvadesetprvom) nalaze na različitim stranama te imaginarne crte razgraničenja. No, vrijednost obaju izdanja upravo je u njihovom prihvaćanju te crte, ali i korištenju mogućnosti njenih datosti. Pojednostavljeno rečeno, kao što je ekipa okupljena oko muzikologinje Eve Sedak znala iskoristiti povijesni odmak koji je moguće zauzeti u odnosu na lik i djelo Blagoja Berse, tako je i skupina autora koja je priredila zbornik o Stanku Horvatu iskoristila sve potencijale svoje svjesno pristrane pozicije u odnosu na skladatelja koji je, na neki način, još uvijek naš suvremenik.

**OD SERVILNOSTI DO AUTORITAR-
NOSTI** Ambiciozan, pa čak i potencijalno monumentalni istraživačko-izdavački projekt sabranih djela Blagoja Berse već je prije dvije godine izazvao pozornost, među ostalim, i objavljivanjem Bersinih dnevnika. Ove godine (premda je službeni datum izlaska knjige 2011.) svjetlo je dana ugledala i prva knjiga Bersine korespondencije, obilježena jednako minucioznom pripremom, temeljitim istraživanjem i iscrpnom popratnom gradom. Naravno, moglo bi se postaviti pitanje nije li objavljivanje nečije korespondencije (a još više i dnevnika) neprimjereno zadiranje u

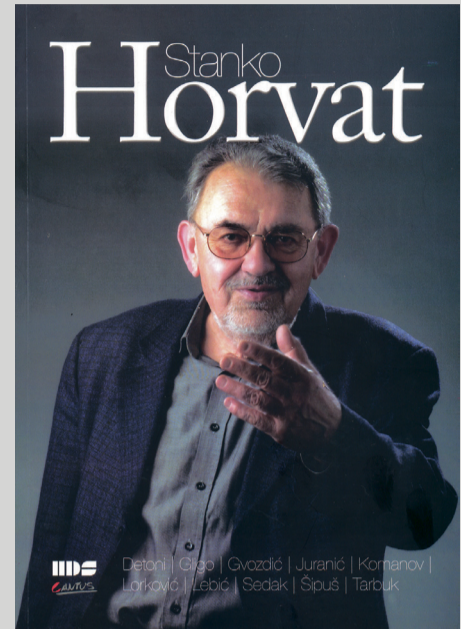
privatnost. No, u Bersinom slučaju dvojbe ipak ne bi trebalo biti – i pisma i dnevnike Bersa je pisao najvećim djelom iz perspektive javne osobe, koja i u okviru ovih "privatnih" formi iznosi podatke i stavove koji uglavnom ionako ne pripadaju u privatnu, nego u javnu sferu.

Bersina korespondencija pritom se pokazuje kao iznenađujuće, ali i dobrodošlo komplementarna dnevnicima – osim što su u njoj pokriveni i neki periodi koji su u dnevnicima preskočeni, u ovom izdanju imamo priliku pročitati ne samo što je Bersa pisao (njegova pisma imaju manji udio u ovom izdanju) nego i što su drugi pisali Bersi. U tom smislu, osobito je znakovita korespondencija sa Srećkom Albinijem, koja baca novo svjetlo na profesionalne prilike i neprilike s kojima se Bersa susretao u Beču, ili pak prepiska s Mirkom Poličem oko prvih izvedbi *Ognja* u Osijeku. Zanimljivo je pratiti i Bersin odnos prema skladateljskim prethodnicima i nasljednicima – od gotovo servilnog odnosa prema Ivanu pl. Zajcu do autoritativnog, ali nerijetko i autoritarnog odnosa prema, primjerice, Milu Cipri.

SUBJEKTIVNOST SJEĆANJA I dok je izdavanje Bersine korespondencije dokumentaristički čin čija je svrha daljnja objektivizacija sagledavnja lika i djela tog skladatelja, zbornik pripremljen u čast Stanku Horvatu usredotočen je primarno na subjektivnost sjećanja njegovih suvremenika, uz nekoliko ilustrativnih intervju sâmoga Horvata. Ovaj zbornik, svjestan nedovoljne povijesne distance, koristi priliku za intimnost – dokumentirajući tako ne samo sâmog Horvata, nego

Eva Sedak (ur.), *Blagoje Bersa: Korespondencija – Prva knjiga*; Hrvatski glazbeni zavod, 2011.

Skupina autora, *Stanko Horvat*; Cantus/HDS, 2011.

i način na koji ga percipiraju razni njegovi dugogodišnji kolege, prijatelji i/ili suradnici. Popis imena koja su svojim priložima suradivala u ovom zborniku predstavlja uistinu sâm vrh hrvatske (i ne samo hrvatske) glazbene i muzikološke elite – Dubravko Detoni, Nikša Gligo, Pavica Gvozdić, Zoran Juranić, Dodi Komanov, Radovan Lorković, Lojze Lebič, Eva Sedak, Berislav Šipuš i Mladen Tarbuk.

Načini na koje su pojedini od navedenih pojedinaca reagirali na poziv da doprinesu ovom zborniku (ili, bolje rečeno, spomenici) međusobno su različiti. No, svima je

zajedničko jedno – želja da se uspomena na jednog velikog skladatelja, ali i čovjeka otrgne zaboravu. I ta je želja posve razumljiva – na žalost, Stanko Horvat je (kao, uostalom, i Blagoje Bersa) jedan od niza skladatelja koji ubrzo nakon smrti počnu živjeti više kao opće mjesto u stručnoj literaturi, a manje kao autori glazbe koja živi u izvodilačkoj praksi. ■

LEKCIJA IZ NESAVRŠENOSTI

DEBITANTSKI ALBUM MLADE AMERIČKE GLAZBENICE ODLIČNO FUNKCIONIRA BAŠ ZAHVALJUJUĆI SVOJIM MANJKAVOSTIMA

KARLO RAFANELI

Laurel Halo, *Quarantine* (Hyperdub, 2012.)

Čini se da je ljudskost jedna od stvari koju suvremeni ljudi najviše mrze, barem se tako može zaključiti promatrajući suvremenu pop kulturu. Na fotografijama se greške prikrivaju do najmanjeg detalja, na pjesmama glasovi peglaju do razine na kojoj počinju pripadati strojevima, a filmovima gospodari iluzija specijalnih efekata. Dakako, nema ništa loše u tehnologiji, njezinom razvoju i upotrebi u pop kulturnom kontekstu, no problem se rađa kad se najednom ljudi ne mogu vidjeti odvojeni od tehnologije. Trenutak u kojem se nekome gadi prirodna boja nečijeg glasa, nečiji madež na ruci ili nepravilne crte lica, ne označava samo pitanje različitosti ukusa i postojanje strogog estetskog kriterija, nego

prije svega simbolizira odbacivanje ljudskosti odnosno mana koje tu istu ljudskost nedvojbeno oblikuju. Debitantski album Laurel Halo, *Quarantine*, predstavlja spoj ogoljelog, sirovog i počesto nesavršenog vokalnog izričaja i duboke elektronske zvučne slike, koja svojom monumentalnošću predstavlja direktnu opreku ranjivoj prirodi vokala. Takav spoj izazvao je odmah po izlasku kontroverze na raznim internetskim forumima, inače omiljenom sredstvu ljudi koji teško prihvaćaju svoja i tuđa ograničenja. Očigledno je problem višestruk.

Postoji ogroman postotak ljudi koji vide tehnološki napredak kao neku vrstu realiziranog Božanstva pa stoga nečije svjesno izbjegavanje jednog aspekta tehnologije, a s druge strane korištenje gotovo svih ostalih blagodati koje ista pruža, smatraju nekom vrstom bogohuljenja. S druge strane, stvar može biti još intimnije prirode: slušanje nesavršenosti tuđeg glasa može pobuditi nečiju

nelagodu. Drugim riječima, udobnost u vlastitoj koži za jednu osobu može značiti znak za uzbunu za drugu. U tom smislu, pomirenost s vlastitom manjkavom ljudskošću može predstavljati prijatnu nekom tko to isto nije uspio postići. *Quarantine* zapravo odlično funkcionira baš zahvaljujući svojim manjkavostima. Bez sirovog, ranjivog i zapravo prekrasno iskrenog vokala, njegova apstraktna i minuciozno izvedena zvučna slika ostavljala bi dojam određene hladnoće. Naravno, emocionalna težina albuma i ovako je zakopana duboko u oceanima zvuka, slojevima apstraktnih synth fraza i zamagljenih ritmova, no ona se i dalje očituje u lomljivoj izravnosti pjesme poput *Years*, čiji ogoljeni glas naposljetku prekriju slojevi gromoglasnog bass dronea.

Za one kojima bi *Quarantine* mogao biti preapstraktan, ili možda čak neugodan za slušanje, Halo je pod pseudonimom King Felix izdala daleko konvencionalnije

ostvarenje *Spring EP*, simpatičan komad ritmičkih elektronskih vježbi u kojima se poigrava nasljedem formi poput housea i drum 'n' bassa. Na njemu nema vokala i apstraktnih zvučnih slojeva, no na žalost, možda upravo zbog toga, nema ni tako jasno opipljive i jasno istaknute osobnosti. Možda na kraju dana, unatoč gotovo univerzalno prihvaćenoj paničnoj želji za prepoznatljivošću, ipak svi želimo biti anonimni. ■

SEZONA U PAKLU

ZAŠTO TRETIRATI IZVEDBENU SITUACIJU U HRVATSKOJ KAO CULTURE AS USUAL, KAD JE IZ REPERTOARNIH REZULTATA JASNO DA JE FINACIJSKA, MOTIVACIJSKA I STVARALAČKA BILANSA OVE SEZONE PORAZNA PO SVE KOJI KULTURI PRISTUPAJU KAO VOKACIJI, A NE KAO HOBIJU

NATAŠA GOVEDIĆ

Ujeku rasprave o mogućim intendantima (ca)ma zagrebačkog HNK, često usporedive s medijskim senzacionalizmom, navijaštvom i žutilima egzaltacije koje prate izbor Dinamova trenera (što samo svjedoči koliko je u pravu Borut Šeparović kad izjednačava nogomet i kazalište), ponovno se zaboravlja da nije važno "čiji će čovjek" doći na mjesto glavnog upravitelja/upraviteljice, nego gdje je nestao "svoj" čovjek, osoba za koju svi znamo da na nju/njega neće moći poglavito utjecati ni gradska uprava ni Ministarstvo ni lokalne sitnokulturne, a opet krupnokapitalizirane mafije. Gradom brui monotona mantra: "nemamo takvog kandidata". Ni za kakva središta izvedbene proizvodnje. Nemamo nepotkupljivog kandidata za HRT, nemamo ga ni za HNK. Ali to ne govori samo o zamahu klijentelizma u navedenim sustavima institucionalne reprezentacije, koliko o pasivnosti našeg – zajedničkog – i dugotrajnog promatranja raznolikih instancijskih dilova "usluga".

PAR PITANJA Kako to da nam je postalo normalno da Gavellu vodi Darko Stazić jer je izabran po užepolitičkim, nikako ne umjetničkim kompetencijama? Kako to da je normalno da je središnja osoba koja odlučuje u Gradskom uredu za kulturu bez ikakvih bilo autorskih, bilo producentskih kompetencija? Kako to je svima *savršeno normalno* da prvak i institucionalne i nezavisne scene, Vilim Matula, pa čak i kvantitativno naš najnagrađivaniji glumac, nema gdje raditi, jer mu NIJEDNA vlast nije u stanju omogućiti prostor za pripremu i izvedbu predstave? Koliko dugo traje igra favoriziranja poslušnika i ponižavanja najposobnijih kulturnih djelatnika? Je li nam zbilja svima kristalno jasno da će Selma Banich ili Sonja Pregrad biti prisiljene sve sustavnije raditi izvan granica Hrvatske, samo zato što su naša gradska i državna vlast toliko faktički nesposobne prepoznati autorsku kvalitetu da nisu u stanju međunarodno priznatim umjetnicima omogućiti produkcijski stabilan status u Hrvatskoj? Što bi još trebala napraviti skupina BADco, da joj se odobri status koordinacijskog zbora Zagrebačkog plesnog centra, u kojem se prekrasno razvijaju različiti tečajevi, ali nema naznaka da itko od relevantnih umjetnika plesa uspijeva kontinuirano raditi – i to u imalo respektabilnim producentkim uvjetima? Zašto mi moramo uvijek iznova govoriti da nijedan direktor festivala, kao i nijedan direktor institucije, nije bogom dan, zbilja nije u statusu faraona, nego se opravdava ili ne opravdava svojim radom, u najkonkretnijem smislu te riječi. Mirna Žagar, recimo, po mom mišljenju nije opravdala svoju poziciju na mjestu upraviteljice Zagrebačkog plesnog centra. Niti su Scena Gorgona u MSU-u ili Scena Travno u Novom Zagrebu i na koji način sustavno uklopile u svoj rad produkcijsku podršku nezavisnim projektima, zbog čega su nesumnjivo sagrađene. Tko u ovom trenutku pita o odgovornosti nadležnog Josipa Forjana u Travnom ili nadležne Snježane Pintarić u Muzeju suvremene umjetnosti? Umjetnici jednostavno nastavljaju tražiti lokacije proba i izvedbi negdje drugdje;

presele se u Tvornicu Jedinstvo (kao recimo plesna PLATFORMA), mahnu rukom nad situacijama u kojima se u *prostorima umjetničke produkcije* trenira džudo, posuđuju narodne nošnje ili reklamiraju automobili. Direktori komunalnih institucija stalno se izvlače na tobožnji imperativ komercijalne zarade svojih kućica iz monopolija, ali treba li im posebno predilačko društvo koje bi po ne znam koji put ponovilo da nisu tamo *na komercijalnim*, nego na gradskim i državnim plaćama, dakle na novcu poreznih obveznika, što znači da su obavezni podržati *upravo* umjetničke projekte koji NISU isplativi.

Jezgrovito: zašto je glas zagovaranja profesionalizma u velikoj mjeri *smiješan i suvišan*, dok su tišine sve dubljeg urušavanja institucija u голу umjetničku rutinu (*otaljavanje posla*) ili pak u najbanalniji spektakl, nadasve dobrodošle? Koga *omogućavamo* na vlasti tim našim "umornim" i sve umornijim tišinama? I zašto bismo uopće tekuću kazališnu sezonu tretirali kao da nam je ponudila ozbiljne programe, a ne skice, nacрте, kompromise i nabačaje, stalno opravdavane retorikom recesije?

POUČAK O FORTINBRASU Prateći već petnaest godina domaću izvedbenu scenu, dakle i dramske i plesne i manifestno hibridne socijalne forme uspostavljanja kontakta s publikom, rekla bih da je naša stalna i definitivno politički najopasnija predrasuda vezana upravo za to vječito čekanje Fortinbrasa. Nitko nije svjestan da *već igra Hamleta*, već je na sceni apsolutne odgovornosti za svoj stvaralački posao i za tuđe zločine, već je u mogućnosti oduprijeti se podmićivanju fantomskim moćima i sitnom zaradom, a nikakav se Fortinbars (spasilačka fikcija) naravno neće pojaviti, jer se drama pobune potpuno opravdano zove *Hamlet*, a ne *911*. Drugim riječima, za stanje u umjetnosti nisu odgovorne samo političke funkcije, nego i sami umjetnici, čija se politika više ili manje svodi na različite strategije pritajivanja, čekanja boljih vremena, netalasanja, cendranja, apatije, uvrijedenosti, povrijedenosti, pa onda i ogorčenosti – ali svi navedeni pristupi ipak prije ili kasnije *prihvate* ponižavajuće ugovore koje im pošalje Gradski ured za kulturu ili Ministarstvo, *naprave* se obećane predstave (doduše više su „skrpane“ nego pažljivo promišljene i uvježbane) i napišu se godišnji financijski izvještaji o realizaciji projekata, s punom sviješću koliko su pogrešno bili postavljeni i kriteriji financiranja i koliko je bezobrazno kasnila sama provedba financiranja. Igra ispraznog ispunjavanja programa u kulturi nastavlja se igrati, premda je svima jasno da rezultira sve dubljim osjećajem nemoći

ZAŠTO JE GLAS ZAGOVARANJA PROFESIONALIZMA U VELIKOJ MJERI SMIJEŠAN I SUVIŠAN, DOK SU TIŠINE SVE DUBLJEG URUŠAVANJA INSTITUCIJA U GOLU UMJETNIČKU RUTINU (OTALJAVANJE POSLA) ILI PAK U NAJBANALNIJI SPEKTAKL, NADASVE DOBRODOŠLE? KOGA OMOGUĆAVAMO NA VLASTI TIM NAŠIM "UMORNIM" TIŠINAMA?

i neostvarenosti. Dakako, čak i tu ima iznimaka, kao i pohvalno "drskih" pokušaja uspostavljanja novih kriterija.

VIŠE OD STO POSTO Lako je nabrojati izvedbene umjetnike koji i dalje daju sve od sebe, bez obzira na kontekst i podtekst okolnosti koji ih ograničavaju. Predstave Matije Ferlina kao da dolaze iz neke druge zone. U njima se svi trude dati svoj maksimum. Ne mare za prepreke i poniženja kojima je podvrgnut umjetnički rad mimo zabavljašta. Maximum će na sceni dati i Larisa Lipovac i Selma Banich i Sonja Pregrad i Damir Bartol Indoš i Nikolina Pristaš i Tomislav Medak i Mila Čuljak i Zoja Odak i Jelena Lopatić i Olivera Baljak i Tanja

Smoje i Doris Šarić Kukuljica i Vilim Matula i Rakan Rushaidat i Roberta Milevoj... i mnogi drugi izvođački partneri, „skriveni“ u manjim ulogama, koje su ipak konstitutivne po predstave od kojih zbilja dobivamo ono što Grotowski naziva *zajedničko sagorijevanje*. Znakovito je da navedeni katalizatori osobne vatre ne rade na pogon kulturne industrije; ne rade *zato* što im je to omogućila bilo kakva institucionalna podrška, nego rade NJENOM MANJKU USPRKOS. I tako je već dekadama. Umjetnost postaje naročita forma disidentstva i samoprodukcijskog „poklona“ stvaralačkog rada kulturi, dok se kultura (kao državna birokracija) krajnje nekorektno kiti perjem upravo onih autorica i autora koje je NAJMANJE podržala. Utoliko se i kritička struka očito treba primarno baviti uvjetima produkcije, a ne analitikom umjetničkog procesa. I svakako je u pravu divni Rimbaud: *unutarnja vatra je naša jedina dužnost*. Ali i njegova je sezona u paklu nastala zato što se protiv učmalosti privatnih i javnih percepcija zbilja moramo boriti nekom formom permanentnog ekscesa, kao i produkcijskim zahvatima koji nadilaze činjenicu da Rimbaud svoju umjetnički prijelomnu zbirku samostalno financira i objavljuje. Ako smo već uspostavili "kulturu" kao državni biznis podrške umjetnicima, onda svakako imamo pravo očekivati da se ta kultura – kao naša zaposlenica – ponaša odgovorno. Ukoliko to nije u stanju, svakako je uvijek bilo i bit će načina da side s koordinacijskog prijestolja. ■

FRLJIĆEVO ZAHTIJEVANJE ODGOVORNOSTI ZA UBOJSTVA

UZ PREMIJERU PREDSTAVE ZORAN ĐINĐIĆ, U REŽIJI OLIVERA FRLJIĆA, U BEOGRADSKOM ATELJEU 212

NENAD OBRADOVIĆ

“Najgora od svih vrsta nepismenosti jeste politička nepismenost. Politički nepismena osoba ne čuje, ne govori, niti ne učestvuje u političkim dešavanjima”, zapisao je Brecht.

Ubijeni premijer Srbije Zoran Đinđić svojom pojavom, političkom i intelektualnom, donio je srbijanskom društvu nemjerljive progresivne pomake. Nakon razaranja institucija i uzurpacije vlasti, višegodišnje izolacije i ratova, Zoran Đinđić u srbijansku je stvarnost unio nadu u promjenu i izgradnju institucija, a svojim umnim porukama potaknuo jedan novi način razmišljanja. U pojavi takvog reformatora smetala je činjenica da nije bio potkupljiv, lak na riječima, lažni optimist ili moralno neosjetljiv političar; odmah nakon dolaska u Srbiju istrajava u namjerama da se počinio svih ratnih zločina kazne, a samo društvo iz tako brutalne stranice svoje povijesti nauči važne lekcije.

Ipak, previše opterećena svojim povijesnim lomovima Srbija nije dopustila Zoranu Đinđiću da dovrši svoj cilj – stvaranje moderne europske države. S metkom koji je ispaljen u premijera, i danas nerazsvjetljenom pozadinom ubojstva, srbijansko društvo nosi se lako, bez potrebe da se jasno i nedvosmisleno odredi spram Đinđića. Jedni u svom preziru ideja moderne države i europskih vrednosti zaziru od njegova imena, dok se drugi glorificirajući ga zapravo sukobljavaju sa njegovim stavovima. U tako lažnoj, gotovo mizernoj atmosferi ime Zorana Đinđića koristi se u svakovrsne svrhe, od onih ideologijskih do političkih, a sve služe sadašnjim političarima da njegovim imenom prikriju sopstveno siromaštvo političkog stava.

HRVATSKI REDATELJ OLIVER FRLJIĆ REŽIRA PREDSTAVU KOJA SE NEDVOSMISLENO OBRAČUNAVA SA SVIM JAVNIM TAJNAMA, ŠUTLJIVIM PORUKAMA, POLITIKOM I ZLOČINIMA POVEZANIM U NERAZMRSIV ČVOR, STEGNET GRADANSKIM KUKAVIČLUKOM

“ZABORAVLJANJE” UBOJSTAVA Na srbijanskoj umjetničkoj sceni nije bilo dovoljno hrabrosti niti volje za jednim istinskim iskorakom u podsjećanju na ubijenog premijera. Dogodilo se da je takav hrabar potez napravio hrvatski redatelj Oliver Frljić režirajući predstavu koja se nedvosmisleno obračunava sa svim javnim tajnama, šutljivim porukama, politikom i

zločinima povezanim u nerazmrsiv čvor, stegnut građanskim kukavičlukom. O tome redatelj Frljić kaže: “Čini mi se da sam više povrijeđivao (radeći na predstavi) jedan prešutni politički konsenzus koji je nastao kad se leš pokojnog premijera Zorana Đinđića ohladio, a kojim je dozvoljena svaka moguća politička kombinatorika. Ovo društvo je pokazalo da se ne zna nositi drugačije s onim što je Đinđić radio i govorio osim da isпали dva metka u njega.”

Jasno definirajući svoj autorski projekt kao političko kazalište, Oliver Frljić predstavom *Zoran Đinđić* uspeva da ostavi puno političkih i, inherentno tome, puno estetskih poruka. Iz svakog scenskog segmenta i metaforičnih slika kojih nas Frljić nije štedio vidljiva je namjera da se neskriveno svjedoči o Zoranu Đinđiću, čovjeku i političaru, ali i onima koji su uzurpirali njegovo ime.

ZBOG VAS SMO UBILI ZORANA ĐINĐIĆA? Na početku predstave glumac Branislav Trifunović ispred spuštene zavjese publiku obavještava o Frljićevim dosadašnjim projektima, usput pominjući i to da je njegov otac bio pripadnik HVO formacije. Kako bi jedan takav čovjek mogao režirati predstavu o Zoranu Đinđiću, pita se samoironično redatelj, koji ovim postupkom gledatelje uvodi u vlastitu redateljsku poetiku i daje smjernice ka razumjevanju njegovog političkog kazališta.

Kada se podigne zavjesa glumci sa rukama umrljanim krvlju iz velikog bureta novije srpske povijesti, u lice, direktno i efektno, gledatelja suočavaju sa sopstvenom odgovornošću ponavljajući riječi *zbog vas smo...* Ponavljanjem tih riječi svaki glumac pominje brojne srbijanske otiske, od onih vukovarskih i sarajevskih do kosovskih. Ovim se pristupom Frljić vrlo promišljeno i direktno suočava sa svojim srbijanskim gledateljem iz publike gurajući mu prst u oko i javno ga, bez dvojbe, proziva za kukavičluk i poricanje odgovornosti. Po prvi put se u srbijanskom teatru događa ovakav kopernikaski obrat kojim Oliver Frljić do srži raskrinkava srbijansku ideologiju krvi i tla.

U nastavku predstave glumci leže u crnim, plastičnim vrećama, iznad glave im stoji krst sa imenom Zorana Đinđića dok ih glumac Miloš Timotijević posipa svetom srpskom zemljom. Knjiga sa natpisom Ustav na čijim stranicama je tekst “Ruke su nam krvave, ali nam je savjest čista” stoji na sredini scene. U ogoljenoj scenografiji, sa svjetlima koja se ne gase tijekom trajanja predstave, Frljić podsjeća i na govor Amfilohija Radovića na sahrani ubijenog premijera. Dok pismo odjekuje po sali Ateljea 212 mladi glumci svlače svoje mantije ispod kojih pokazuju uniformu i majice Otpora. Iz velike makete Hrama Svetog Save iznosi se džamija i pali se vatra. Glumci užurbano pripremaju svoj kazališni sud.

TEATAR IMA SNAGE DA SUDI?

Uz konstataciju da teatar ima snage da organizira sudenje i razotkrije pozadinu ubojstva premijera na optuženičku klupu dopijeva Vojislav Koštunica. Zaigrana glumačka ekipa postavlja mu pitanja o pozadini ubojstva, njegovoj podršci protestu ubojica premijera i na kraju, pitanje da li bi smio da pogleda u oči Đinđićevu djecu.

Potpuno neočekivano u završnici predstave dobiva se informacija o procesu njezina nastanka i time do kraja informira o provokativnosti koja je pratila ovaj projekt. Frljić u formi prislušivanog izvješća (dokumentarnog ili fiktivnog) gledatelje detaljno obavještava o svim sastancima i rastancima vezanim uz predstavu, ali i o glumcima koji su projekat napuštali iz različitih razloga. Izazvalo je to blago negodovanje u sali, ali je Frljić ponudivši rekonstrukciju svojeg projekta, javno dao do znanja da je ovakva vrsta umjetničkog djelovanja u Srbiji još uvijek opasna, čak nedopustiva. Znakovitost Frljićeve predstave Zoran Đinđić jasna je i specifična; ne samo da se ovim poziva na građansku odgovornost već se priziva i ona umjetnička, koja bi trebala biti uvijek prva, izazovna i pokretačka.

GLUMAČKA ZAIGRANOST I PATRIOTSKI ČIN

Još jedna od specifičnosti Frljićevog teatra jeste i rad sa glumcima. U ovoj predstavi pojavljuju se većinom mladi glumci kojima treba odati priznanje, što zbog hrabrosti, što zbog pokazane vještine na sceni. Miloš Timotijević ostvaruje vrlo zapaženu ulogu, razornu i vrlo moćnu scensku pojavnost, dok se mladi glumački ansambl (Vladislav Mihailović, Tanja Petrović, Milan Marić i Tamara Krcunović) pokazuje bez ikakve zadržke, ujednačeno i glumački samoinicijativno.

Bespoštedno se hvatajući u koštac sa društvenim i političkim anomalijama, prikrivenim i javnim, predstavu završava vrlo kontroverznim potezom. Glumica Tamara Krcunović nakon kratkog uvoda u kojem nas izvještava da je ovakav čin zapravo patriotski podvig, pokazujući stvari ubijenog premijera, širi zastavu Srbije i povraća po njoj. Ovakav čin može izazvati različita tumačenja, ali je u ovom slučaju samo logičan i signifikovan završetak umjetničkog, ali i srbijanskog projekta. Pljuvanje po srbijanskoj

zastavi čin je ogorčenja pred sramnim stranicama srbijanske palanke, još uvijek nedovoljno hrabre da prihvati ovakvu predstavu koja svojim parolama kuca na vrata uspavanih srbijanskih građana. Zato smatram da je Beograd dobio važnu predstavu sa kojom neće imati snage da se nosi.

IZVORNI TEATAR Političko kazalište koje nam donosi Oliver Frljić zapravo nas vraća u same izvore teatra; treba se samo podsjetiti na utjecaj koji je na politički i društveni život imao antički teatar koji je svojim komedijama i satirskim dramama kritizirao političare i intelektualce. Ovaj se Frljićev izvorni teatar usredotočuje na suvremene društvene teme, ruši zablude i mitove i čvrstim stavom prevazilazi umjetnost i postaje društvena, ali i umjetnička provokacija. Stoga, Frljićev redateljski koncept ostavlja snažan dojam na gledatelja, ruši zid između scene i publike i pokazuje jedinstvenu teatarsku osobenost koja nas uvijek iznova iznenaduje brutalnim razotkrivanjem teške stvarnosti.

Predstava *Zoran Đinđić* nije samo “šamaranje” uspavanih građana Srbije, već i način da se u umjetničkom smislu teatar počne vidjeti kao mjesto generiranja društvenih promjena. Takva vrsta pobune u zatvorenom političkom, pa i umjetničkom svijetu, ima puno važnih odjeka. Začudno moćna, nsvakidašnja i scenski provokativna ova predstava je ‘čista pobuna’ u uspavanom svijetu koji nas okružuje. Pobuna je, kako bi rekao Camus, jedini način da čovjek sačuva svoje ljudsko dostojanstvo. ■

BESPUĆA SOCIJALDEMOKRATSKOG IDEALIZMA

ODGOVOR NA ČLANAK MATE KAPOVIĆA JESMO LI IH STVARNO BIRALI? KAPITALISTIČKI PARLAMENTARIZAM I DEMOKRACIJA, ORIGINALNO OBJAVLJENOM NA INTERNET PORTALU ADVANCE.HR

JURAJ KATALENAC

Mate Kapović u svojoj kolumni *Jesmo li ih stvarno birali? Kapitalistički parlamentarizam i demokracija*¹, originalno objavljenoj na Internet portalu *Advance.hr*, a potom i u *Zarezu* #335, prvi put u javnost iznosi određene diskusije koje su se neko vrijeme provlačile kroz studentski pokret i ljevicu. Na ovaj sam se tekst osjetio ponukanim odgovoriti iz sljedećih razloga: (i) Kapovića i njegove stavove se često u medijima uzima kao mjerodavnog predstavnika studentskog pokreta i ljevice, bez obzira što on osobno nije nikada tako istupao, već čak upravo suprotno te bi se mogao steći dojam kako su ideje izrečene u njegovu članku nešto što zastupa cijeli studentski pokret (bez obzira što točno on trenutno obuhvaćao); (ii) tekst daje određene smjernice djelovanja ljevice u smjeru parlamentarizma, a kako se ljevica, nažalost, izjednačuje s marksizmom i komunizmom, izuzetno je problematična Kapovićeva ahistorijska izjava kako su protivnici parlamentarizma isključivo anarhisti, odnosno da su marksisti pobornici sudjelovanja u parlamentu; (iii) sasvim je jasno kako je glavni cilj njegova teksta zagovaranje osnivanja lijeve političke stranke – namjerava li autor osnovati takvu stranku ili ne nije pitanje u koje namjeravam ulaziti – no, ono što je iznimno problematično jest korištenje marksističkih pojmova, dodajući im vlastita značenja i krive interpretacije, populizam, deklarativno anti-kapitalističko izjašnjavanje pomiješano sa zagovaranjem reformizma, parlamentarizma i proglašavanjem konačnog cilja marksističkog, odnosno komunističkog, programa – pukom apstrakcijom.

LJEVICA KAPITALA Prije nego uđem u samu problematiku autorovih stavova vrlo je bitno postaviti fundamentalno pitanje: što je to ljevica? Danas taj pojam apsolutno ništa ne znači ili, još gore, znači sve. Ljevica su stranke poput grčkog PASOK-a ili hrvatskog SDP-a koje brane kapital mjerama štednje i ostalim udarima na radničku klasu, ne libeći se pri tome upotrijebiti državne aparate prisile, poput nedavnog desanta interventne policije na radnike Jadranskamena. Ljevica su populisti i novi superjunaci poput grčke SYRIZA-e ili francuskog predsjedničkog kandidata Jean-Luca Mélenchona, čiji su se predizborni programi zasnivali na nacionalističkim mitovima o ekonomskoj samodostatnosti, izlasku iz eurozone, bajkama o pokretanju industrije i vraćanju dobrom starom Keynesu i državi blagostanja, politikama koje s marksizmom nemaju nikakve veze. Dapače, način na koji se one tumače izraz je političke nesuvislosti i neprikosnovenog idealizma koji nikako da shvati kako je kapitalizam globalni način proizvodnje u kojem je bilo kakva “samodostatnost” nemoguća te kako ne postoji niti jedna država koja je isključena iz svjetskog tržišta (čak i Sjeverna Koreja, kao najizoliraniji režim na svijetu, ima trgovinske ugovore s Rusijom i Kinom na čijim se granicama nalaze i tzv. “zone slobodnog tržišta”!) i da promjena mora biti na svjetskoj razini. I za kraj, ljevicu čine brojne aktivističke “radikalne udruge” koje se većinom bave šaranjem po zidovima, umatanjem u palestinke i antifašizmom, zarobljene u aktivističkoj pokretnoj traci *akcije za akcijom* i u svojim maštarijama o masovnim organizacijama, opterećene “pumpanjem” članstva, čime gube bilo kakve početne suvisle pozicije zamjenjujući ih lijevim populizmom i reformizmom. Iako sve tri skupine osporavaju jedna drugu, ističući kako su upravo oni prava ozbiljna ljevica, zajedničko im je to što s historijskom ljevicom, odnosno marksističkim-komunističkim pokretom koji je težio besklasnom društvu, nemaju nikakve veze izuzev deklarativne. Perspektiva iz koje pišem je otvoreno komunistička i anti-ljevičarska, zato jer ljevica nije nikakav *odgovor*, već upravo *problem*. Problem koji nudi lažna “rješenja”, poput

Kapovića, održavajući postojeće klasne odnose, generirajući lažnu svijest.

REFORMISTIČKA MITOLOGIJA Kapovićevim člankom u suštini ništa novoga nije stavljeno na stol. Ponovljene su iste tvrdnje koje stoljećima ponavljaju socijaldemokrati kako bi opravdali svoju reformističku politiku radnicima i predstaviti sebe kao “ozbiljnu” ljevicu, nasuprot “idealističnim”, “sektaškim” i “radikalnim” komunistima, anarhistima itd. Svaki zagovornik reformizma, odnosno u ovom slučaju točnije parlamentarizma, pa tako i Kapović, polazi od iste teze, koju, naravno, u stilu Mojsija predstavlja narodu: *sustav ćemo uništiti iznutra, a sve ostalo je utopija nekih budala koje odbijaju biti “ozbiljne”*. Iskustvo, povijest i pogreške socijalističkog pokreta su totalno nevažne i njima se zamaraju samo “sektaši”. Iznimno nematerijalistička pozicija, od strane nekog tko svaki protuargument odbacuje kao “idealizam”. Kako bi postigli “ozbiljnost”, reformisti se drže “malih ciljeva”, odnosno političko-ekonomskih reformi u sferi načina upravljanja kapitalom, vjerujući kako će polako, *korak-po-korak* totalno izmijeniti sustav pa onda, poput Kapovića, ističu “kolosalne” primjere iz Latinske Amerike kojih bi nas trebali inspirirati i potvrditi kako je on u pravu. To su, ipak, realni primjeri kada su vlade djelovale u interesima “naroda” protiv imperijalizma SAD-a, zanemarujući dakako imperijalizme latinoameričkog kapitala ili pak činjenicu kako je Argentina nedavno “nacionalizirala” samo španjolski udio u naftnoj kompaniji ne dirajući, dakako, udio domaćih kapitalista, kako bi osigurala manje troškove vlastitom kapitalu. Prave anti-kapitalističke vlade! No dakako, reformiste uopće ne zanima pitanje materijalnih odnosa u proizvodnji, odnosno je li neki sustav kapitalistički, već se na stolu nalaze populizam i pitanje *manjeg ili većeg zla*... Ali, latinoameričke bajke nisu dovoljan temelj. Kako bi opravdao “realističnost” i općeprihvatljivost parlamentarne borbe, autor je primoran izgraditi određene političko-ekonomske mitove koji su svima nama opipljivi i na koje se može pozivati, a najbolji takav mit pronalazi, dakako, u “socijalističkoj” Jugoslaviji, “društvenom vlasništvu” i “socijalističkom samoupravljanju”. Stoga, citiram autora.

“Kao što svi znamo, u bivšoj državi, prije 1990., su skoro sva sredstva za proizvodnju (tvornice, poduzeća, trgovine, hoteli...) bila u društvenom vlasništvu. To znači da su pripadala svima nama – svim stanovnicima zemlje. (...) Prije 1990. kod nas nije bilo bogatih, a sva se poduzeća po realnim tržišnim cijenama jednostavno nisu mogla rasprodati nitko nije imao tolika sredstva (čak ni inozemni kapital pojedinačno i odjednom). Da bi se došlo do prelaska na kapitalizam, tj. na to da sredstva za proizvodnju dođu u ruke šačice povlaštenih umjesto da i dalje budu u vlasništvu svih nas, to se moralo napraviti na ovakav ili vrlo sličan način. Kao i svaka primitivna akumulacija kapitala, i ova se u svojoj biti svodila na grabež i pljačku. Ne treba se zavaravati, tako je to izgledalo, mutatis mutandis, i na kapitalističkom zapadu jedina je razlika u tome što se to tamo dogodilo prije više stoljeća, dok su nama sjećanja na to još prilično svježa.”

KAPOVIĆA I NJEGOVE STAVOVE SE ČESTO U MEDIJIMA UZIMA KAO MJERODAVNOG PREDSTAVNIKA STUDENTSKOG POKRETA I LJEVICE, BEZ OBZIRA ŠTO ON OSOBNO NIJE NIKADA TAKO ISTUPAO, VEĆ ČAK UPRAVO SUPROTNO TE BI SE MOGAO STEĆI DOJAM KAKO SU IDEJE IZREČENE U NJEGOVOM ČLANKU NEŠTO ŠTO ZASTUPA CIJELI STUDENTSKI POKRET (BEZ OBZIRA ŠTO TOČNO ON TRENUTNO OBUHVAĆAO)

SVAKA INSTITUCIONALIZACIJA TIJELA OTPORA U "UPRAVNI ODBOR BURŽOAZIJE" (MARX), ODNOSNO KAPITALISTIČKU DRŽAVU, POKAZALA SE FATALNOM, S VREMENOM JE IZOBLIČILA ISTA TIJELA, PRETVORILA IH U TIJELA KONTROLE, TAKO DA BI KAPOVIĆEVA IDEALTIPSKA STRANKA ZAPRAVO SVOJOM DJELATNOŠĆU PACIFIZIRALA BILO KAKAV OTPOR VODEĆI GA POPUT OVACA U TOR KAPITALISTIČKE DRŽAVE

Ova izjava je u najmanju ruku zapanjujuća. Primitivna/prvobitna akumulacija kapitala podrazumijeva gomilanje bogatstva kroz izvlašćivanje malih proizvođača, stvaranje proletarijata i osvajanje novih tržišta kroz kolonizaciju. Ona je temelj za razvoj industrijskog kapitala i pripada procesu prelaska iz feudalizma u kapitalizam. Dakako, tijekom cijelog 19. pa čak i 20. stoljeća postojali su određeni ostaci feudalističkog načina proizvodnje, no opisivati ono što se dogodilo u 20. stoljeću kao nastavak procesa prvobitne akumulacije kapitala potkopava samo značenje ovog termina. Isto tako, tvrditi kako se primitivna akumulacija kapitala zbilja 90-ih, povlači za sobom nekoliko pitanja. Prvo i osnovno je pitanje o odnosima u proizvodnji u Jugoslaviji. Jesu li oni bili feudalni? Drugo pitanje povlači za sobom postojanje proletarijata, odnosno radničke klase, koja nastaje u okvirima kapitalističkog načina proizvodnje, a sukladno Kapovićevoj tvrdnji radnička klasa bi trebala nastati tek 90-ih. Zanimljivo je i to da Kapović par pasusa iznad objašnjava kako je tranzicija zapravo restauracija kapitalizma. No kako je moguće restaurirati sustav koji još ne postoji? Osim ako na odgovor o odnosima u proizvodnji u Jugoslaviji ne odgovorimo da su oni bili socijalistički, što je dakako velika pogreška. Glavni problem u ovoj cijeloj pojmovnoj zbrci leži, osim u totalno pogrešnoj upotrebi Marxovih pojmova, u analizi proizvodnih odnosa u "socijalističkoj" Jugoslaviji. Ova tema dakako zaslužuje puno dublju analizu koja bi zauzela puno više prostor i jedan sasvim drugačiji, znanstveniji, analitičniji, pristup, no pokušat ću sažeti najbitnije u okvirima ovog komentara.

MARX, KAPITALIZAM I JUGOSLAVIJA

Marx kapitalizam ne definira prema nekom deklarativnom dokumentu buržoaskog društva već prema odnosima u proizvodnji. Za njega je kapitalizam ekonomski sustav u kojem postoji robna proizvodnja, zakon vrijednosti, najamni rad, tržište i konkurencija, klasni sustav koji dijeli ljude na vlasnike kapitala i na radnike otuđene od proizvoda vlastitog rada, koji iznajmljuju svoju radnu snagu kako bi preživjeli, a kapitalistička država se brine kako bi cijeli sustav funkcionirao. Iako je već uvriježeno SSSR i Jugoslaviju nazivati "socijalističkim" sustavima, većinom na temelju dokumenata deklarativne prirode, poput ustava, "odsustva" privatnog vlasništva, konkurencije i tržišta itd., marksisti poput Raje Dunajevskaje (npr. u knjizi *Marxism & Freedom*, Humanity Books, 2000. ili *The Marxist-Humanist Theory of State Capitalism*, News & Letters Committee, 1992.), Amadea Bordige (*Struttura economica e sociale della Russia d'oggi*, Contra, Milano 1966.), C.L.R. Jamesa, Hermana Gortera, Neila Fernandez i Paresha Chattopadhyaya (*Marxian Concept of Capital and Soviet Experience*, Preager, 1994.), primjenjujući Marxovu analizu kapitala, označili su SSSR kao kapitalistički sustav. Privatno vlasništvo za Marxa podrazumijeva sredstva za proizvodnju koja su monopolizirana od strane jednog dijela društva, odnosno jedne klase. Objektivni uvjeti rada pripadaju jednoj klasi, dok obična radna snaga pripada radničkoj klasi. U takvim uvjetima objektivni uvjeti rada su "privatno vlasništvo dijela društva" (Marx), odnosno *klasno* vlasništvo. Koncept privatnog vlasništva se najčešće vulgarizira i pojednostavljuje na individualno vlasništvo pojedinog kapitalista, zanemarujući upravo njegov klasni karakter. Ukoliko taj klasni karakter privatnog vlasništva primijenimo na Jugoslaviju, možemo jasno vidjeti kako je proizvod rada radnika pripadao cijeloj klasi tehnokrata (upravitelji, direktori itd.). Upravo su se iz te tehnokracije razvili svi istaknutiji kapitalisti današnjice, a mnogi od njih su se i znatno obogatili u Jugoslaviji (npr. Radimir Čačić je svoju karijeru započeo još 1978.²). Društveno vlasništvo je u suštini samo pravna oznaka vlasništva, koja je malo toga značila u praksi, pošto radnici nisu upravljali proizvodom svoga rada i toga su bili svjesni. Politiku pune zaposlenosti, bez obzira na činjenicu velike stope nezaposlenosti u Jugoslaviji koja se skrivala od

javnosti, radnici su svejedno doživljavali kao nadničarski rad i bili su svjesni kako je nadnica manja i kako su uvjeti rada lošiji od onih na Zapadu među razvijenim kapitalističkim državama. Toga su najviše bili svjesni radnici koji su zbog nezaposlenosti odlazili na Zapad, posebice u Zapadnu Njemačku na rad. Klasne borbe unutar same Jugoslavije, posebice veliki valovi štrajkova i borbi na radnom mjestu 60-ih, koje su isključivo imale ekonomske zahtjeve, a ne one nacionalističke, poput Hrvatskog proljeća 70-ih, i represija kojom je sustav riješio te borbe također idu u prilog kapitalističkom karakteru jugoslavenskog društva. Što se tiče samog tržišta, konkurencija između jugoslavenskih poduzeća, kao i uvoz-izvoz robe u kapitalističke zemlje, nisu ništa što je potrebno posebice dokazivati. Smatrati ovakav sustav socijalističkim velika je greška, osim ako socijalizam od besklasnog društva nije postao industrijalizirano kapitalističko društvo.

Činjenica da su brojni radnici nostalgичni spram Jugoslavije ne znači da je zazivanje nekadašnjeg sistema nešto progresivno. Radnici diljem svijeta su nostalgичni za državom blagostanja (a Jugoslavija je zadovoljavala te funkcije) i to s pravom, jer su im osnovni uvjeti života bili puno bolji. No, jednako kao što je svaki starac nostalgичan za svojom mladošću, on je isto tako svjestan da se ne može vratiti u nju, jednako kao što je nemoguće ponovno reproducirati jugoslavenski sustav. A bome nije niti poželjno! Kapitalizam je kapitalizam, bio on "divlji" ili "s ljudskim licem", bio on "neoliberalizam" ili "država blagostanja", bio on "jugoslavenski", "skandinavski", "američki" ili "njemački". Naravno, sasvim je jasno kako postoje značajne razlike u upravljanju

kapitalom, posebice one koje se odnose na svakodnevni život radnika (jer nije isto imati zdravstveno osiguranje ili ga nemati, kao niti imati zakonom propisanu minimalnu plaću ili je prepustiti poslodavcu), no sustav eksploatacije ostaje jednak. Problem danas ne leži u "krupnim" kapitalistima, "gospodarskoj oligarhiji" ili "200 bogatih obitelji", nego u kapitalizmu kao globalnom načinu proizvodnje i klasnim razlikama koje on proizvodi (o tome na koje sve barbarske načine "sitni", često prešućivani, kapitalisti iskorištavaju radnike možete pročitati iz intervjua na internet stranici MASA-e^{3/4}).

KLASNA AUTONOMIJA PROTIV PARLAMENTARIZMA

Kod pitanja parlamentarizma nema veće pogreške od izjave kako su marksisti onaj dio ljevice koji podupire parlamentarnu aktivnost, a anarhisti onaj dio koji je odbija. Ovdje se radi o poistovjećivanju marksizma s njegovim najžešćim neprijateljem – socijaldemokracijom. Čak je i unutar Druge internacionale, koja je bila poznata po svojoj parlamentarnoj aktivnosti, postojala jaka tendencija protivljenja sudjelovanju u istima. Uzmimo na primjer lijevu frakciju unutar Socijalističke partije Italije (PSI), koju je predvodio predsjednik PSI-ja Amadeo Bordiga i grupu mladih moskovskih komunista jake internacionalističke orijentacije okupljenih oko Nikolaja Buharina iz perioda Druge internacionale, ili pak britansku Komunističku partiju (Britansku sekciju Treće internacionale – CP(BSTI)) Sylvije Pankhurst i Njemačku radničku komunističku partiju (KAPD) iz perioda Treće internacionale 1920-ih. Svima njima je zajedničko naglašavanje proleterskog internacionalizma i antiparlamentarizma. Njima možemo pridodati i Internacionalističku komunističku partiju (PCInt) osnovanu 1943. u Italiji, nakon staljinizacije Komunističke partije Italije (PCI), koja je po kraju Drugog svjetskog rata sve više isticala svoju antiparlamentarnu orijentaciju. Samo postojanje ovih organizacija, koje ni u kom slučaju nisu bile male "sekte", već dobrim dijelom masovne organizacije (KAPD je imao nekoliko desetaka tisuća članova prije nego li su nacisti u Njemačkoj osvojili vlast!) ruši svaki pokušaj ovakve vulgarne simplifikacije. U pozadini parlamentarizma Druge internacionale nikad nije bila ideja o preuzimanju vlasti parlamentarnim putem (iako je ona bila prisutna među revizionistima), već borba za reforme kroz "minimalni program", kao i ideja da jedan "glas za socijaliste, znači jedan radnik više u partiji", no to ni u kom slučaju ne znači da su marksisti namjeravali upravljati kapitalom osvajajući vlast kroz buržoaskim parlament i ignorirajući potrebu za proleterskom revolucijom. U predvečerje Prvog svjetskog rata pogreška parlamentarne taktike se pokazala sve fatalnijom, pogotovo u kombinaciji s pro-imperijalistički nastrojenim oportunistima i reformistima, što je i razlog za formiranje Treće internacionale, revolucionarne organizacije radničke klase koja je imala samo jedan cilj – svjetsku revoluciju. Kapović opravdava parlamentarizam ističući zaključke iz 1920., ne navodeći čije, ne prezentirajući drugu stranu diskusije i ne navodeći sam kontekst u trenutku najveće dinamike komunističkog pokreta! U trenutku kada se sam cilj našao nadomak ruke, a opet jednako tako daleko zahvaljujući izoliranosti revolucije i borbi protiv kontrarevolucije u Gradanskom ratu. U trenutku kada su se vodile najveće polemike oko puta do ostvarivanja slobodnog društva i kada je dugoočekivana diktatura proletarijata degradirala u diktaturu partije, koja se nemilosrdno obrušavala na protivnike unutar (poput *Radničke opozicije* Aleksandre Kolontaj) i izvan (poput anarhista) partije te nažalost završila pod lopatom "grobara revolucije" – Staljina. No, prepustimo povijesti pokreta da govori sama za sebe.

"U skladu sa svojim maksimalističkim pogledom KAPD jednako se opredjeljuje za odbacivanje svih reformističkih i oportunističkih metoda borbe, koje su samo način za izbjegavanje ozbiljne i odlučne borbe s buržoaskom klasom. Partija ne želi izbjeci ove borbe, već ih naprotiv aktivno potiče. U državi koja nosi sve simptome dekadencije kapitalizma, sudjelovanje u parlamentarizmu također je dio reformističkih i oportunističkih metoda. U tom razdoblju, ohrabivanje proletarijata za sudjelovanje u izborima može samo hraniti opasnu iluziju da se kriza može prevladati parlamentarnim sredstvima. To znači pribjegavati korištenju sredstava koja je u prošlosti buržoazija koristila u svojoj klasnoj borbi, dok smo mi trenutno u situaciji gdje samo metode proleterske klasne borbe, primijenjene na odlučan i iskren način, mogu imati odlučujući utjecaj."⁵

Ukratko rečeno, komunisti odbijaju parlamentarizam jer jača demokratski mit i slabi autonomiju radničke klase, mogućnosti njezine samoorganizacije i borbe. Bez obzira na činjenicu da je citirani KAPD-ov program objavljen u jeku

**KAPOVIĆEVU POLITIKU
MOŽEMO SAŽETI U BASNU O
VUKU I TRI PRAŠČIĆA, GDJE
ON GRADI KUĆICU OD SLAME,
JER JOŠ UVIJEK NIJE SHVATIO
KAKO U 21. STOLJEĆU TREBAMO
KORISTITI ARMIRANI BETON
JER JE VUK S VREMENOM
RAZVIO SVOJE PLUĆNE
KAPACITETE**

revolucionarne 1920., njegovo isticanje nužnosti korištenja proleterskih metoda borbe i autonomije klasne borbe, naprot buržoaskom parlamentarizmu, ima itekako važno značenje danas. Ono nas upravo upozorava na opasnost od ponavljanja povijesti i socijaldemokratskih politika koje su radničkoj klasi donijele samo razočaranje – ako ne i gore. Socijaldemokracija nije samo ona u parlamentu koja upravo izglasava mjere štednje i ostale napade na radničku klasu, već je možemo naći i u obliku “ulične socijaldemokracije”, odnosno kojekakvih aktivista i strančica bez suvislih pozicija, ali zato punih “anti-globalizma”, “anti-kapitalizma”, “suvislosti” i “ozbiljnosti”, čiju politiku možemo svesti na reformizam.

Nedostatak uspjeha u parlamentarnoj politici ide na ruku vladajuće klase. Već površna analiza izbornog procesa pokazuje kako će u uvjetima kapitalističke dominacije samo šačica ljudi glasati za bilo što osim trenutnih kapitalističkih “rješenja”. To nas ne bi trebalo pretjerano čuditi pošto su za vrijeme samog čina glasanja radnici izolirani jedni od drugih, pritisnuti svakodnevnim životnim problemima i nudi im se samo opcija manjeg ili većeg zla. No, svaki izborni gubitak lijevih stranaka, poput domaće Socijalističke radničke partije (SRP) koja nikada nije imala niti jednog predstavnika u Saboru, ali i sličnih stranaka diljem svijeta (ukoliko, dakako isključimo populističke lijevo-nacionalističke pokrete iz Južne Amerike koji su prije ekvivalenti “našem” HDZ-u, nego ičem drugom), dobitak je za vladajuću klasu jer joj omogućava stvaranje propagandnih laži kako nitko ne želi socijalizam. Argument o “ozbiljnosti”, odnosno kako je parlamentarizam “ozbiljna” politička djelatnost samo zato što ga većina prihvaća, nije nikakav argument. Ono što leži u pozadini tog argumenta je ne samo prihvaćanje buržoaske ideologije, već vjerovanje u nj i širenje “demokratskog mita”. Ideja o osnivanju masovne političke stranke u ovakvim je uvjetima totalno apsurdna. Socijalizam, odnosno komunizam, neće se izgraditi kroz glasačke kutije prepune listića za ljevicu, već jedino kroz djelovanje klase i samu klasnu svijest, koja ne ovisi o brojnosti niti političkoj moći elite ljevičarskih stranaka, već isključivo o materijalnim uvjetima krize kapitalizma i razvoja klasne svijesti te intervencijama komunista u samoj klasi koje razotkrivaju pozadinu reformističkih politika. Nije Marx bez veze stavio u statut Prve internacionale kako će “oslobođenje radničke klase biti djelo samih radnika ili se neće niti dogoditi”. Smisao je ove rečenice izravan i jasan: da bi postigli potpunu emancipaciju, radnici moraju organizirati vlastitu organizaciju odvojenu od ideologije vladajuće klase, a takva se organizacija ne stvara dekretom nekoliko mudraca, već kroz klasnu borbu samih radnika. Bez klasne svijesti nema komunističkog pokreta, a bez njega nema niti anti-kapitalizma.

O NOVIM DEMOKRATSKIM POKRETIMA I ovo ni u kom slučaju nisu idealističke fantazije. Činjenica da se mi tek nalazimo na početku novog vala otpora nakon toliko godina kontrarevolucije, velika je stvar. Očekivati da pokreti poput *Occupy Wall Street*, *Indignadosa* ili pak borbe u Grčkoj, Tunisu i Egiptu urode trenutnim novim ekonomsko-političkim sustavom prilično je smiješno. Bez obzira na militantnost svih tih pokreta, oni su prepuni unutarnjih kontradikcija, a svima njima je zajedničko to što nisu izašli iz lažne svijesti postojećih političko-ekonomskih odnosa. Svi ti pokreti očekuju reforme od vlada, traže poštene izbore i bolje političare, a oni koji čak i propituju postojeće odnose moći, ne odlaze baš predaleko, vraćajući se mitovima države blagostanja ili se gube u močvarama postmoderne. Ono što ovim pokretima nedostaje nije neka parlamentarna stranka koja bi im pomogla u uvođenju direktne demokracije kroz referendum, plenum na lokalnim razinama

itd., već im nedostaje klasna svijest, svijest o kapitalizmu kao problemu i nužnosti zamjenjivanja istoga onime što Marx naziva “udruženjem slobodnih ljudi”, odnosno komunizmom. Direktna demokracija sama po sebi nije nikakvo rješenje niti je anti-kapitalistička teorija ili ideologija. Ona je prije svega mehanizam odlučivanja, prazna ljuštura koju je potrebno ispuniti određenom ideologijom te koja se može, ali i ne mora koristiti u borbi. Plenumi, poput onih organiziranih za vrijeme studentskih okupacija, imaju jedino smisla kao tijela otpora, kao mjesta gdje radnička klasa, i svi ostali, mogu izložiti svoje probleme, raspravljati o uzroku i metodama borbe za promjenu. Plenumi trebaju biti mjesta gdje se partikularne razlike prevladavaju i gdje se uspostavlja zajedništvo u borbi protiv kapitalizma. Svaka institucionalizacija tijela otpora u “upravni odbor buržoazije” (Marx), odnosno kapitalističku državu, pokazala se fatalnom, s vremenom je izobličila ista tijela, pretvorila ih u tijela kontrole, tako da bi Kapovićeve idealtipske stranke zapravo svojom djelatnošću pacifizirala bilo kakav otpor vodeći ga poput ovaca u tor kapitalističke države. Za potvrditi ove tvrdnje ne moramo ići nigdje daleko u prošlost ili “apstrakcije”, već možemo uzeti za primjer sindikate, raznih oblika i veličina, tj. kako su se od organizacija ekonomske borbe radnika pretvorili u tijela discipline radnika od strane kapitala. Možemo i spomenuti studentske borbe u Italiji 70-ih koje su izrodile npr. tijelima predstavljanja u srednjim školama koja danas služe kao gnijezda za razvoj mladih kadrova političkih stranaka.

DEMOKRATIZACIJA KAPITALIZMA I DRŽAVA

Upravo ovdje polako dolazimo do jednog od glavnih problema Kapovićeve socijaldemokratske politike, a to je zagovaranje demokratizacije kapitalizma (idealizma idealizama!). Problem kapitalističkog sustava nije u demokratskom deficitu ili nemogućnosti “naroda” da kontrolira kapital, već u *kapitalu kao takvom*, odnosno odnosima između rada i kapitala, a oni se neće riješiti uvođenjem referendum, direktne demokracije, općinskih plenuma, ekonomske demokracije, e-glasanja i slično. Navedene metode i forme su u svojoj suštini, kao što sam već spomenuo, izrazito šuplje i jednako kako ih proletarijat može koristiti u organiziranju otpora, može ih koristiti i kapital u gušenju istoga. Na kraju krajeva, sam Kapović oduševljeno nabrja veelebe primjere Bolivije, Ekvadora, Argentine, Brazila i Španjolske i načina na koje je direktna demokracija implementirana, zaboravljajući kako ta direktna demokracija nije nimalo oštetila kapital. Jednako kao na primjeru “nacionalizacije” španjolske naftne kompanije u kojoj argentinska vlada nije taknula domaći kapital, tako se i sve vlade prvenstveno svojom djelatnošću trude obraniti domaći (nacionalni) kapital, njegove strateške interese i konkurentnost, a svojim nacionalističkom lijevo-populističkim retorikama nude radničkoj klasi samo nove iluzije. Svrha je kapitalističke države upravo u tome – u obrani interesa nacionalnog kapitala, stoga je pridodavati državi neke nadnaravne sposobnosti krajnji idealizam.

Krizu kapitalizma neće riješiti nikakva lijeva strančica koja će osvojiti vlast i izaći iz eurozone i proglasiti samodostatnost vlastite nacionalne ekonomije. Krizu kapitalizma neće riješiti nacionalizam, nacionalizacije, pogodovanje industrijskom kapitalu, podizanje carina na uvozne proizvode, kapitalistička država ili ljevičarski populizam. Krizu kapitalizma je nemoguće riješiti, kao što i vidimo stoljeće nakon što se kapitalizam nametnuo kao globalni način proizvodnje, jer ona je sustavni dio samog kapitalizma. No, marksisti nemaju niti za cilj rješavati krizu kapitalizma, već ga ukinuti kroz revoluciju. Reformisti i “realisti” će se kiselo nasmijati na svaku ovakvu izjavu i proglasiti je iluzornom, no zadatak je buržoaskih političara da rješavaju krizu svog sustava, da spašavaju banke i kompanije, svoj klasni položaj te rješavaju pitanje uzavrelog proletarijata političkim reformama, poput države blagostanja. Očekivati od kapitalističkog sustava da će dozvoliti “rupe” kroz koje bi se promigoljile ideje koje će kapital podrediti “narodu”, ravno je vjerovanju u Djeda Mraza. Kapitalizam je davno dokazao svoju prilagodljivost i brzinu regeneracije, posebice nakon revolucionarnog vala 1917-1921, a isto tako, sasvim je jasno dao do znanja da u trenucima krize ne postoji niti jedan oblik nasilja i represije od kojeg će se susprezati kako bi se održao.

ŠTO DA SE RADI? “Koja je alternativa?” postavlja pitanje Kapović, izvodeći tri “opcije”: polagano građenje direktne demokracije odzdo, revoluciju kroz generalni štrajk, i oružanu borbu, proglašavajući ih iluzornima naprot parlamentarizmu. Zanimarimo li ove tri “opcije”, koje su važeće opcije opozicije jedino za Kapovića (npr.

anarhosindikalisti koji smatraju da će se revolucija dogoditi kroz generalni štrajk, i na koje Kapović podrugljivo cilja spominjući isti, Kapovićeovom ulasku u sustav i parlamentarizmu suprotstavljaju koncept direktne akcije, federalizma i sindikata radnog mjesta, dok oružanu borbu zagovaraju samo uzbuđeni studenti nakon gledanja *Baader Meinhof Complexa*), iluzornim možemo proglasiti i pozivanje na institucionalnu borbu, pogotovo ako je glavni važeći argument populistička “ozbiljnost”, no ne zbog moralističkog argumenta o moći koja kviri (jer moć je na kraju krajeva i poželjna, samo u rukama proletarijata!), već zbog toga što osvajanje vlasti parlamentarnim putem ima rezultat upravljanja kapitalom. Osvajajući vlast parlamentarnim putem politička stranka se mora pobrinuti za nastavak reprodukcije postojećih društveno-ekonomskih odnosa, gdje ima relativno malenu autonomiju u provođenju politika koje ne ovise o nekoj frakciji kapitala. Kakvog li anti-kapitalizma! Još je gore kada se ovakve socijaldemokratske strategije pripisuju marksističkoj tradiciji. Možemo se samo sjetiti Lenjinove alegorije o drugovima koji žele ući u močvaru i povući sve za sobom, urlajući protiv dogmatizma svaki put kada se netko suprotstavi njihovoj kriminalnoj politici, iz njegovog remek djela *Što da se radi?* (1902.) ili pak njegovog obračunavanja sa socijaldemokratskim idejama “rušenja” sustava iznutra kroz parlamentarno osvajanje vlasti iz *Države i revolucije* (1917.) kako bismo se uvjerali kako su se odgovori na ovakve ideje dali još početkom 20. stoljeća!

Klasna svijest se neće razviti sama od sebe, već isključivo kroz dugoročnu borbu radničke klase. No samo intervencijom komunista ona će se od svog prvobitnog oblika ekonomske svijesti, odnosno svijesti o pripadnosti radničkoj klasi i borbe za svakodnevne ekonomske reforme i poboljšanja, razviti u pravu klasnu svijest – svijest o nužnosti rušenja ovog sustava i uspostavljanja komunizma. Upravo ta svijest je glavni pokretač bilo kakve promjene i kamen temeljac bilo kakvog pokreta i ne ovisi o nikakvim mudracima koji očekuju od nas da bacamo papiriće u kutiju, dok nas oni vode u bolje sutra.

Kapovićevu politiku možemo sažeti u basnu o vuku i tri prašćića, gdje on gradi kućicu od slame, jer još uvijek nije shvatio kako u 21. stoljeću trebamo koristiti armirani beton jer je vuk s vremenom razvio svoje plućne kapacitete. ■

Bilješke:

- 1 <http://www.advance.hr/vijesti/jesmo-li-ih-stvarno-birali-kapitalisticki-parlamentarizam-i-demokracija/>
- 2 Čačićeva proturadnička ostvarenja: <http://crvena-akcija.org/index.php/vijesti-515689264/hrvatska/304-cacicjeva-proturadnička-ostvarenja>
- 3 Horora d.o.o: Priručnik za izrabljivanje radnika: <http://masa-hr.org/content/horora-doo-priru%C4%8Dnik-za-izrabljivanje-radnika>
- 4 Mod(er)na vremena: <http://masa-hr.org/content/moderna-vremena>
- 5 Program KAPD-a: <http://libcom.org/library/programme-communist-workers-party-germany-kapd-1920>

KOME POKLONITI KNJIGU?

POSljednja pjesnička knjiga jednog od vodećih suvremenih crnogorskih pjesnika ne donosi značajnu promjenu optike te se počesto odmeće u stereotip

MARKO POGAČAR

Prva asocijacija koju vežem uz ime crnogorskog pjesnika, prozaika i kritičara Pavla Goranovića sjajna je i već pomalo klasična himna samotničkoj maniji čitanja – pjesma naslovljena kao i u Zagrebu 2009. objavljeni izbor iz njegova pjesništva, *Kako mirišu knjige*. U njoj je, čini mi se, najuspješnije obrađena opsesivna tema Goranovićeve pjevanja: knjige i literatura (s poezijom u njezinom središtu), figura njihova tvorca i demijurški proces njihova nerijetko mučnog poroda te je naznačen dominantni uokvirujući areal čitave slike – pejzaž sveprožimajuće, ali rafinirane melankolije.

METATEKSTUALNI OSOLONAC Pjesme sakupljene u autorovoj četvrtoj zbirci, prilično proizvoljno strukturirane u deset ciklusa različite duljine – neke čini tek jedna izdvojena pjesma – gotovo beziznimno, bez obzira na sasvim različite tematske impulse, razrađuju i nadopisuju taj krovni motivski okvir. Iako paratekstualni moto, koji kaže *Pjesme o izgubljenim godišnjim dobima, / o stvarima koje će nas nepravedno nadživjeti, / o uzaludnim vitezovima, gradovima, ljubavi, / snovima, knjigama, i još o nečemu...*, knjige stavlja tek na posljednje jasno definirano mjesto, već i letimični pogled na tekstualni korpus otkriva da ovaj popis, kao i mnoge druge, valja čitati obrnuto: gotovo svaki se sastavak eksplicitno ili implicitno bavi raznim aspektima pjesama, njihove proizvodnje, njihova mjesta i uloge (*ko mari za pjesme?*) u aktualnoj gunguli života i svijeta. Pjesme se cijelo vrijeme samoidentificiraju (*ovo je jedna od onih sebičnih pjesama*), protagonist se opetovano eksplicitno identifikira njihovim baštinikom i autorom te ostavlja čitav niz autopoeitičkih komentara (*pišem pjesme zaboravljenim načinom*), pružajući im čitavo vrijeme teorijski neopterećen metatekstualni oslonac.

Uvodna, izdvojena pjesma *Kako se stvarala poezija*, u kombinaciji s uvodnom napomenom predstavlja reprezentativni poetički prosede knjige te neku vrstu autopoeitičkog manifesta. Goranović se tako osvjedočuje autorom svjesno pasatističkog, (post)romantičkog obzora, kojem je pjesnički posao zavjet, a poezija vrhunaravno ostvarenje duha (*hoću li ikad zažaliti / što sam mimo knjiga*

U SVOJOJ
ODMJERENOSTI,
STIHOVNOJ
SIGURNOSTI I
KLASIČNOJ PRETENZIJI
GORANOVIĆ PREMALO
RISKIRA, NEDOSTAJE
MU ONE NOVOSTI,
OČUĐENJA, NOVOG
SVJETLA KOJE POEZIJA
MORA DONIJETI I
PROSUTI NA STVARI

traćio vrijeme?), proces pisanja mukotrpan i predan rad te koji uvijek iznova propituje opravdanost i održivost vlastite pozicije: posvemašnje neokućenosti, transcendentnog beskućništva u svijetu u kojem poezija baš i nije najcjjenjenija stvar. Dobar dio pjesama obilježen je tako elegijskim zazivom za nekim pjesnički "boljim vremenima", bez da ih se zapravo identificira i otvori pitanje jesu li ona ikad zaista postojala.

KLASIČNA METAFORIKA Odabrana matrica i tradicija u kojoj Goranović temelji vlastiti stihovni izričaj nose, već i na najpovršnijoj razini, određene pozitivne i negativne aspekte koje je teško zanemariti. Lakoća njihova izraza, klasična metaforika i plejada figura i slika, narativnost, uvriježene atribucije (vode su *modre*, kafane *zadimljene*, hladnoća je *mrtvačka*, listovi *žuti...*), ritam govorene rečenice te često prisutni baladni ton i timbar doprinose recepcijskoj lakoći i širini te približavaju autora registru "masovnih", "narodskih" pjesnika, poput Dedića ili Kiševića, što ga čini generacijski uvelike specifičnim. S druge strane, s tim da je upitno doseže li Goranović dovoljno često razinu gore spomenutih, ova poetika opasno balansira na granici patetike i banalnosti, o koju se počesto oklizne. Drugim riječima, neka su odavno apsolvirana i pomalo izlizana sredstva i postupci, poput velikih globalnometaforičkih

sklopova (života-mora, ljubavi-rata i drugog) ili genitivnih metafora sasvim legitimna kada ih se – kao, u ostalom, i u nekim od ovih pjesama – adekvatno instrumentalizira, no postaju sasvim upitna kad ih se, *onkraj mojih stihova za neke neuhvatljive note*, kao u pjesmi pomalo lakoglabnog naslova *A ti si otišla*, neproblematično usvaja i reciklira. Strofa iz iste pjesme *Zato nikada nećeš znati / kako se bure često lome po Jadranu, otkad si otišla. / Niti kako moji stihovi izgubljeni i sami, / plove morem do tebe, do tvog lijepog lica, / da će ti jednom doći, kao i ti što ćeš doći meni. / Jednom*, dobar je primjer skiciranog problema; odmetanja u stereotip.

MINIMALNI RIZIK U svojoj odmjerenosti, stihovnoj sigurnosti i klasičnoj pretenziji Goranović premalo riskira, nedostaje mu one novosti, očuđenja, novog svjetla koje poezija mora donijeti i prosuti na stvari; više smjelosti tipa: *Kao da to nijesu moje, / nego ruke Mate Parlova, ili Biću kao Rok Petrovič, koji bi pao ili bio prvi*. Tako mi se najuspjelijima u knjizi, kad se ne odmetnu u banalno, čine s jedne strane nepretenciozne putopisno-refleksivne, introspektivne vedute melankoličnog subjekta, a s druge dirljive posvete usamljeničkom čitateljsko/spisateljskom poslu poput *Kome pokloniti knjigu*, svojevrsnog nastavka na početku prizvane pjesme.

Pavle Goranović, *Cinober* (CDNK, Buybook, Podgorica/Sarajevo, 2009.)

Iako *Cinober* svakako nije knjiga koju treba zaobići, Goranovića ću kao pjesnika i dalje pamtit i po tome velikom *Mirisu*. Sveprožimajućem, slojevitom, životno važnom mirisu ovisničke prirode, mirisu knjiga uz koji sa zanimanjem iščekujem sljedeći pjesnikov naslov. **E**

OGLAS

IX
FESTIVAL
2012.
KROKODIL
ZAGREB 13.06.
VIP CLUB
Trg bana Jelačića 9
od 19h NASTUPAJU:
ANDRES BARBA / THOMAS GLAVINIĆ / JOERG ALBRECHT / DANIELA SEEL /
SREten UGRičIĆ / ZORAN FERič / DAMIR AVDIĆ / ARBE GARBE

austrijski kulturni forum
GOETHE INSTITUT
EUNIC HRVATSKA

BOLNA EMOCIJA, HLADNI KÔD

KROZ ANALIZU ZNANSTVENIH, POPULARNIH I TRADICIJSKIH DISKURSA, POLEMIZIRAJUĆI S RELEVANTNIM TEORIJAMA O LJUBAVI I SEKSUALNOSTI, AUTORICA POKUŠAVA OTKRITI KAKO I KADA JE LJUBAV "PRESTALA BITI EMOCIJA", A POSTALA "KOMUNIKACIJSKI KÔD"

MELANIJA BELAJ

Negdje duboko u sebi oduvijek sam znao da sam dvije osobe. Igra i kontraigra između ličnosti br. 1 i br. 2, koja se odvijala kroz cijeli moj život, nema nikakve veze s "rascjepom" ili disocijacijom u uobičajenom medicinskom smislu.

— Carl Gustav Jung: *Sjećanja, snovi, razmišljanja*

Volimo li ispravno? Želimo li valjano? Kako je to ispravno voljeti ili pak ispravno žudjeti? U koju kategoriju ljubavnog ponašanja možemo smjestiti ljubomoru? Kada je o ljubavi i seksualnosti riječ, dvojba je uvijek nužno osobna, stoga je i ovaj prikaz započeo Jungovim citatom o promišljanju osobnog razvoja. No, ljubav i seksualnost društveno su uvjetovane, obilježene, interpretirane, upisane u društveni kôd. Pitamo li se na tragu Jungova promišljanja – je li moguće da, katkada toliko primjetljiv, nerazmjer dviju osobnosti u životu pojedinca proizlazi iz nerazmjera između emocije kao što je ljubav i njezine društvene uvjetovanosti, nećemo dobiti jednoznačan ni cjeloviti odgovor. To je zato što ga i nema. No, kompleksnost osobne dvojbe odraz je kompleksnog konteksta iz kojeg se određena dvojba, kada su ljubav i seksualnost u pitanju, izjedruje. Upravo tim zapretnim društvenim kôdom kulturno raznolikog ljubavnog ponašanja bavi se Tea Škokić u knjizi *Ljubavni kôd: ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti*. Vješto premostivši istraživačku nemoć i malodušje kada je riječ o tako svakodnevnim, a opet velikim temama poput ljubavi i seksualnosti, autorica o srazu emocije – ljubavi, i njezina simbiotičkog mehanizma – seksualnosti, s lakoćom progovara o njihovu znanstvenom i tradicijskom kodiranju u zapadnoj kulturi dvadesetog stoljeća. Škokić, kroz analizu znanstvenih, popularnih i tradicijskih diskursa, polemizirajući s relevantnim teorijama o ljubavi i seksualnosti, pokušava otkriti kako i kada je ljubav "prestala biti emocija", a postala "komunikacijski kôd".

O LJUBAVI I SEKSUALNOSTI I NJIHOVU UPISIVANJU U TRADICIJU I ZNANOST, O NJIHOVU DEKODIRANJU I KULTUROM UVJETOVANOJ SIMBIOZI NAJVIŠE MOŽE REĆI INTERDISCIPLINARNA ANALIZA UTAKNUTA U NIŠU ETNOLOŠKE I KULTURNO-ANTROPOLOŠKE ZNANOSTI

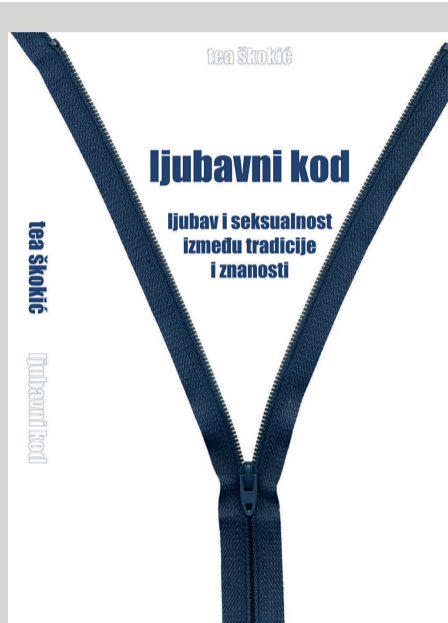
Oslanjajući se na Luhmannovu teoriju o ljubavi kao mediju, autorica ljubavi dodjeljuje ulogu komunikacijskog kôda i kao takva, prema Škokić, ljubav ima mogućnost oblikovati i upravljati intimnim odnosima, a društvo nam pritom servira obrasce kakva bi ona morala biti ili kako bi trebala izgledati da bi bila opće prihvaćena i valjana.

FREUD I FOUCAULT Promišljanje ljubavi i seksualnosti Škokić započinje Freudovom postavkom o ljubavi kao temelju kulture, ali i ljubavi koja se na određeni način suprotstavlja interesima kulture jer je kultura, s druge strane, sputava i ugrožava ograničenjima. U poglavlju "Nedruštvena ljubav", autorica će se osim na Freuda osvrnuti i na njegove suvremenike koji ponešto drugačije interpretiraju Freudovu ideju o zaljubljenosti razrađujući je na mehanizme kojima vladaju društvo ili kultura i koji iz njih nedvojbeno proizlaze. Osim toga, u ovome poglavlju autorica je prikazala međusobno oprečne pristupe ljubavi i seksualnosti u kojima se sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća pokušava otkriti jesu li za ljubavno ponašanje odgovorni geni i hormoni ili pak društvo i kultura.

Nadalje, na tragu razrade kompleksne ideje o sukobu ljubavi i kulture autorica upućuje na opoziciju prirode i kulture uzimajući pritom u obzir raznolikost znanstvenih pristupa problematiki seksualnosti: esencijalističkih, socijalno-konstruktivističkih i interakcionističkih te ukazuje na njihove međusobne razlike i teorijske prijepore. Posebnu pažnju pridaje pitanju *seksualne orijentacije* koju dalje u tekstu promišlja kroz prizmu funkcionalističke perspektive u etnološkim i kulturnoantropološkim istraživanjima.

Znanstveno problematiziranje ljubavi i seksualnosti je svakom imalo upućenom čitatelju gotovo nemoguće zamisliti bez spomena Michela Foucaulta i njegove teorije o diskurzivnom kodiranju istih, osobito seksualnosti. U idućem poglavlju u knjizi autorica predstavlja Foucaultovu teoriju i kritički upućuje, poput još nekih teoretičara, na moguće propuste u Foucaultovu promišljanju povijesti seksualnosti, a koji se odnose na kompleksnost oblikovanja seksualnih identiteta.

U nastavku knjige autorica, kako bi razriješila nedorečena mjesta promišljanja ljubavi, odnosno seksualnosti s kojima nas upozna u uvodnim poglavljima, predstavlja rad Bronisława Malinowskog i Margaret Mead koji su se među prvima u etnološkoj i kulturnoantropološkoj znanosti bavili istraživanjem seksualnosti. Također, primjećuje kako se istraživanje seksualnosti u okviru etnologije i kulturne antropologije razvijalo tek rubno, iako su upravo to discipline, smatra Škokić, "koje iznad svega zanima svakodnevnica ljudskog života, ali i fenomeni koji dokidaju uhodane obrasce svakodnevnog ponašanja i običajnog djelovanja". Na kraju poglavlja autorica se pita o mogućnosti terenskog istraživanja seksualnosti jer će, smatra ona, istraživač uvijek biti onaj *Drugi* kojeg će kazivati, odnosno sugovornici kad će ih se pitati o ljubavi i seksualnosti, opremiti tek samo određenom dozom informacija.

Tea Škokić, *Ljubavni kôd: ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti*; Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2011.

ZOOFILIJA, PROSTITUCIJA, POBAČAJ I KONTRACENCIJA U poglavlju "Etnografije seksualnosti: domaći Drugi" autorica nas upozna s etnografskom gradom u kojoj se opisuje seksualnost iz pera domaćih autora, Antuna Radića i Friedricha S. Kraussa. Prema Antunu Radiću ljubav podliježe drugim društvenim vrijednostima u koje je uklopljena i stoga se u građi prikupljenoj prema njegovu napatku informacije o ljubavi i seksualnosti otkrivaju tek na drugoj razini, u dekodiranju unaprijed pripremljenih pitanja te potom odgovorima koji slijede. Kraussova istraživanja i zapisi obimniji su te nas autorica detaljnije upozna s njegovim radom, ali i radom drugih etnologa i stručnjaka kroz čije radove je moguće, između ostalog, i rekonstruirati seksualne otklone koji uključuju homoseksualnost, zoofiliju, prostituciju, pobačaj i kontracepciju.

U idućem poglavlju "Ljubav na selu ili *naturalia non sunt turpia*" autorica navodi primjere folklornog sadržaja, etnografske građe i usmene književnosti u kojima ukazuje na subverzivni diskurs seksualnosti. Pribjegavajući humoru ljudi su kroz raznolike forme usmene književnosti iskazivali stav o društveno neprihvatljivom, kao što je recimo, preljub, ili kao što su homoseksualnost i zoofilija te izvanbračni odnosi. U nastavku poglavlja ukazuje i na "tamnu stranu ljubavi" u tradicijskoj kulturi, a ona se odnosi na raznorazna proricanja i svojevrstne magijske radnje kako bi se nečija naklonost dobila ili pak nečija ljubav odbila, a također "tamna strana ljubavi i seksualnosti" kazuje i o namjernim pobačajima te kontracepciji u nerazvijenim i siromašnim sredinama diljem Hrvatske.

Iduće poglavlje Škokić započinje Ricoeurovom definicijom mita koja kazuje da nas mitovi, osim što nam odgovaraju na

pitanje kako je sve počelo i tematiziraju dobro i zlo, također tjeraju da razmišljamo i propitkujemo načine kako se s dobrim i zlim nosimo. Autorica, obraćajući se mitu i njegovoj kontroverznoj definiciji, ustvari, na neki način opet vraća pisanju o ljubavi. Naime, čini se kako u prethodnim poglavljima knjige autorica više pažnje posvećuje seksualnosti i njezinoj rekonstrukciji u određenim teorijama i raznolikoj etnografskoj i folklornoj građi. U ovome poglavlju, Škokić ukazuje na isprepletenost pretkršćanskih i kršćanskih elemenata u folklornoj građi koji se odnose na ljubav i seksualnost. Također se osvrće i na primjere erotske književnosti koja, smatra autorica, "na specifičan način ispisuje vlastiti seksualni kodeks prihvatljivog ponašanja".

"Okovi ljubavi", pretposljednje poglavlje knjige, bavi se konceptom romantične ljubavi koji se počeo oblikovati u 17. stoljeću, kako primjećuje Škokić i zaključuje oslanjajući se na Luhmanna, da je romantična ljubav kakvu danas poznajemo proizvod modernističkog koncepta individualiteta. Zatim nam podastire razne teorije o njezinu nastanku – teorije koje je smatraju proizvodom kapitalizma (Eva Illouz) ili teorije koje će je proglasiti demokratskom i emancipacijskom (Anthony Giddens). Kroz osvrte na primjere iz etnografske građe ili istraživanja domaćih autora, Škokić će se kritički postaviti i prema interpretaciji koncepta romantične ljubavi u feminističkoj perspektivi.

U posljednjem poglavlju, autorica ostavlja otvorenim mogućnost promišljanja "kulturne dimenzije ljudske seksualnosti". Upućuje na stavove koji smatraju da je kultura samo "širi raster seksualno motiviranog ponašanja" te da je na djelu "demokratizacija žudnje" u kojoj se seksualnost smatra još jednom vrstom potrošačke robe (Brian McNair) te se Škokić pita može li se pornografizacija naše zbilje promatrati kao još jedan kôd. Pita se nadalje autorica, jesu li prekomjerna pornografizacija kulture i pretjerano seksualizirana svakodnevnica putem medija kojima smo izloženi, politika korporacijskih urota ili još jedan tip nadzora populacije (osvrnemo li se na Foucaultovu teoriju diskursa)? Ta pitanja Škokić ostavlja otvorenim, a na samom kraju knjige opet se mišlju vraća onome iz čega je, čini se, istraživačka i osobna dvojba i proizašla – *kulturi ljubavi*.

Duhovito, provokativno, nenametljivo, Škokić je s nama podijelila vlastito promišljanje ljubavi i njezina simbiotičkog mehanizma – seksualnosti, i opravdala tek usputnu misao iz knjige, kako o ljubavi i seksualnosti i njihovu upisivanju u tradiciju i znanost, o njihovu dekodiranju i kulturom uvjetovanoj simbiozi najviše može reći interdisciplinarna analiza utaknuta u nišu etnološke i kulturnoantropološke znanosti. ■

OSLOBAĐAJUĆA TOPLINA

PRVA ZBIRKA PJESAMA PROŠLOGODIŠNJE POBJEDNICE NATJEČAJA JOSIP EUGEN ŠETA

DARKO ŠEPAROVIĆ

Zapisivanjem svakodnevnice u formi dnevničkog zapisa, memoara i sl., dokumentiramo određena sjećanja iz vlastitih života, najčešće sa svrhom povećavanja njihovog trajanja. Posljednjih godina, u gotovo svim novinama, ali češće, u knjigama, uvjerali smo se da takvo dnevničarenje, najčešće završi nekakvom pateričnom i nezačinjenom (auto)biografskom kolumnom, *self-help* prozom, pjesmom. Ono što Vanjinu knjigu dovodi u relaciju s takvom vrstom pisanja, bilježenje je vlastite svakodnevnice, i tu prestaje svaka sličnost.

Vanja Jambrović je 2011. godine pobijedila na prvom natječaju Josip Eugen Šeta, koje je organiziralo Hrvatsko književno društvo. U predgovoru njezinoj knjizi, Fikret Cacan konstatira kako je Vanja "jednostavno i odlučno skupila u knjigu bogat pregled svojih odaziva na gomilu toga što olako previdamo" te "kako za razliku od tekuće hrvatske pjesničke produkcije, nipošto ne provodi nekakvu nategnutu poetsko-teorijsku koncepciju koju će odgonetnuti neki prijateljski kritičar".

U prvoj pjesmi naslovljenoj *Ja*, čitamo uvodne stihove koji nagovještavaju intonaciju čitave zbirke: *Rodih se kad i / ožujsko pivo / U istom mjesecu / i planetu / 6.3.1980 / A godine i stoljeća / ionako se ne broje...* Odmah uočavamo duhovitost i samoironičnost autorice, dvije odlike koje se provlače čitavom zbirkom. Iako ćemo dalje u knjizi pronaći i stihove u kojima se iznosi emotivna patnja, to će uvijek biti vješto skrenuto prema dvjema navedenim odlikama.

PROJEKCIJA SVAKODNEVNICE
Naslov ove knjige mogao bi nam krivo sugerirati da se ovdje radi o pjesmama koje će nas ušuškati prije spavanja, kada onako već pospani, uzimamo prvo štivo koje nam je pri ruci pa nam je gotovo posve svejedno što čitamo. Krenuvši listati knjigu, prvo uočavamo da svaki pojedini ciklus pjesama, uz naslov, ima napisan grad u kojem je nastao i godinu u kojoj je pisan. Tako kroz jedan sasvim intiman i dnevnički zabilježen trag pratimo sva putovanja autorice. Iako nije nikakva novost da pisci ispod svojih tekstova navode godinu ili mjesto nastanka pjesme, rijetko gdje je to dosljedno provedeno kroz cijelu pjesničku zbirku.

Većinu pjesama u ovoj zbirci sadržavaju dvije osnovne komponente. To su komponenta zbilje i projekcija Vanjine intime na tu zbilju. To je možda najuočljivije prikazano u pjesmama *Jutros*, *Tramvaj ljudi*, *Peti kat*. Projekciju urbane svakodnevnice, a pogotovo gradskih veduta, nalazimo i kod Brune Mori, pjesnikinje iz New Yorka, generacijski bliske Vanji. Mori u svojoj zbirci pjesama

Dérive kroz koncept nepredviđenog lutanja gradom vješto poetizira ambijent New Yorka, dočaravajući nam atmosferu i živost suvremenog grada.

Promatrajući dalje strukturu pjesama, uočavamo da nas prvi stih pjesame najčešće smješta u vrijeme/prostor ili imenuje glavni motiv kojim se pjesma bavi, npr. *Na plantažama bambusa...*, *Razglednica je...*, *U petak navečer na plesnom podiju...*, nakon čega slijedi poetična tekstualizacija zbilje, da bi završilo Vanjinim vještijim poetiranjem, koje je najčešće duhovito ili samoironično. Inzistiranje na poetizaciji svakodnevnih situacija, razgovora, hodanja kroz grad, ali i prikazivanja hektičnog ritma urbane svakodnevnice, može ponekad nepotrebno zgusnuti pjesmu i onemogućiti joj jasniju poantu, tj. neke od pjesama bolje bi funkcionirale kao proza ili mini-esej. Tako možemo primjetiti da par pjesama u prozi iz ciklusa *najgore je kad je čovjek čekaonica* predstavljaju manje upečatljivi dio knjige. Ali, unatoč tim sitnim nedostacima, upravo pročišćen i lapidaran stil pisanja, na kojem se gradi Vanjino pismo, stvara željenu jednostavnost izraza.

VANJIN GOBLEN Pjesme pisane u prozi zapravo su mini-eseji o ljudima i stvarima kojima je autorica fascinirana, a po stilu pisanja bliski su "poeziji oka" Danijela Dragojevića, ili novije, poetskim mikro-esejima, u knjizi *Pucketanja* Branimira Oblučara. Prilikom objašnjavanja nagrade, žiri je afirmativno komentirao pravilno izmjenjivanje pjesama u prozi i pjesama u slobodnom stihu. Na prvo čitanje i čini nam se da je takva odluka ispravna, ali ponovnim

Vanja Jambrović, *Pjesme za vunene noći*, Hrvatsko književno društvo, Rijeka, 2011.

dočitavanjem, možemo prigovoriti toj isključivoj tehničkoj odluci, jer se konstantnom izmjenom pjesama u stihu i pjesama u prozi gubi ujednačen ritam čitanja.

Posljednja pjesma u zbirci autopoetskog je karaktera, a započenje stihovima *Što želite od mene? / Skladnu pjesničku cjelinu, godinama i oprezno klesanu? / Poticajnu i promišljenu? / Sagledavanje nesagledivog, to hoćete? / Oprostite, ali imate posla s verbalnom prostakušom...* Tom zadnjom pjesmom

PJESME ZA VUNENE NOĆI ZAPRAVO NISU PLETIVO OD VUNE, PRIJE SU VELIKI GOBLEN VANJINE SVAKODNEVNICE, JASNI OBRISI NJEZINOG SVAKODNEVNOG PROMATRANJA LJUDI U BLISKOM OKRUŽJU

Vanja nam se u potpunosti razotkrila i dala nam naslutiti što bismo u budućnosti mogli očekivati od nje. *Pjesme za vunene noći* zapravo nisu pletivo od vune, prije su veliki goblen Vanjine svakodnevnice, jasni obrisi njezinog svakodnevnog promatranja ljudi u bliskom okružju, gradova u kojima se nalazi, ljubavničkih odnosa, gradskih veduta, obrisi kojima sami možemo tkati i ispunjavati njihov završni oblik. Kuriozitet vezan za ovu knjigu je (barem do zaključenja ovog teksta), da se ne može kupiti u redovnoj prodaji u knjižarama niti ju je moguće posuditi u knjižnica grada Zagreba, a šteta, jer u tim "vunenim noćima", možemo pronaći intimne posvete gradovima, mjestima i ljudima, koje možemo smjestiti u neke svoje noći. I bit će nam, barem na trenutak, malo toplije. ■

OGLAS

BLOOMSDAY 2012

16 June 2012 (Saturday) Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences (Hall D3):

09:00 - Joseph Strick's *Ulysses* (1967) - screening of the first adaptation of *Ulysses*

11:00 - Official Welcome

11:15 - The Devil reJoyced: on illustrating James Joyce's "The Cat and the Devil" - Tomislav Torjanac

11:45 - Opening of Tomislav Torjanac's exhibition of paintings from *The Cat and the Devil*

12:15 - "Joyce's tropes and narrative strategies: gnomon, epiphany, montage and hypermnesia" - Professor Ljiljana Ina Gjurgjan

13:15 - "The Possibilities of Translating *Ulysses* into Film" - Igor Jurilj

13:45 - "The Female *Ulysses* - James Joyce and Queer Melancholia In Emma Donoghue's *Hood*" - Ana Tomčić

Park Zrinjevac:

16:00 - Reading of *Ithaca* (episode 17 of *Ulysses*)

16:30 - Walking tour - "The Book Tour of Zagreb"

22,000 Miles (22,000 milja - Frankopanska 22)

21:00 - Reading of *Penelope* (ep 18 of *Ulysses*)

21:30 - Singing and Drinking

17 June 2012 (Sunday) Pula

Portarata Square:

15:00 - Reading of *Wandering Rocks*

15:30 - Walking tour - in Joyce's footsteps around Pula

Ulysses Café

18:00 - Joyce and writing *Dubliners* in Pula - Claire Culleton

20:00 - Reading of *Penelope* (episode 4 of *Ulysses*)

PROČIŠĆEN I
LAPIDARAN STIL
PISANJA, NA KOJEM SE
GRADI VANJINO PISMO,
STVARA ŽELJENU
JEDNOSTAVNOST
IZRAZA

Bloomsday 2012 is endorsed by the Irish Embassy (Ljubljana)

Sponsors: U. of Zagreb (Faculty of Humanities and Social Sciences), Tourism Office Pula, Travel agency „The Well of Life“, „Ulysses“ cafe and bakery shops „Dubravica“
Organizer: Igor Jurilj, English Department
Image courtesy of Robert Berry

MARIJO GLAVAŠ

LUTANJE GrAD-om

S PROŠLOGODIŠNJIM POBJEDNIKOM NATJEČAJA "NA VRH JEZIKA", MLADIM SPLITSKIM PISCEM, RAZGOVARALI SMO U POVODU IZLASKA NJEGOVE PRVE ZBIRKE PJESAMA GRAD

DARKO ŠEPAROVIĆ

Koliko vremena je prošlo od pisanja ove zbirke pjesama, do njezinog objavljivanja? Da li ti je nagrada Na vrh jezika ubrzala stvaralački proces?

— Na natječaj *Na vrh jezika*, koji organiziraju *Zarez* i *Algoritam*, prijavio sam se slanjem dijela ciklusa *Žene* koji sam do završetka natječaja doradio i zaokružio. Ostatak zbirke (ciklusi *Rekonstrukcija (s)ličnosti* i *GrAD*), bio je već spreman i kad se sve posložilo, kad sam s urednikom Lokotarom izbrusio detalje, zbirka je objavljena. Sve u svemu, negdje oko dvije godine prošlo je od stvaranja prvih pjesama, do ukoričenja zbirke i danas sam jako zadovoljan onim što ljudi u knjizi mogu pročitati, a prema povratnim informacijama, zadovoljni su i čitatelji.

VIŠEZNAČAN NASLOV

Odrastao si i živiš u Splitu, gradu za kojeg je Gorki Žuvela konstatirao da posjeduje "sudbinsku nedorečenost". Je li naslov tvoje zbirke *GrAD*, nastao iz fascinacije današnjim Splitom ili je riječ o trenutnoj pjesničkoj rezigniranosti?

— Kad bi me netko pitao da definiram današnji Split, iskreno, ne bih znao što reći. Sjećam se sada već davnih ratnih i poratnih godina u Splitu i kvartova i ulica za koje su roditelji djeci govorili da ih izbjegavaju jer su tamo drogaši. Bez poteškoća mogu prizvati lica mladića sa zidića koje sam zaobilazio u širokom luku da me ne bi uhvatili (tada sam mislio da to tako jednostavno ide) i pretvorili u narkomana. Tada je Split bio poznat kao *grad slučaj*. A što je Split danas? I titula *sportskog grada* postoji još samo kao grafit na zidu. Split je tu, ali istodobno ga i nema, izgubio se sam u sebi, nedostaje mu prateći epitet i identitet, cilj i smjer kretanja. Moj grad luta zajedno sa svojim ljudima, no nema ništa loše u samom lutanju, problem je u tome što ne zna što u tom lutanju traži. Tako je i nastala poezija kojom se obračunavam i čistim od grada. *GrAD* kao naslov zbirke plod je promišljanja pojma koji bi vizualno i (više) značenjski (grad, gad, rad), dovoljno snažno pokrio ono o čemu govorim u pjesmama. Prije svega, naslov je kurzivom plasiran vrisak zbog onoga što se događa, ne samo Splitu kao mjestu za život, nego i čovjeku, životu pojedinca (radnika), u širim razmjerima (zato je *rAD* napisan malim početnim slovom, a okružuje ga *GAD*). Osim

DOK PIŠEM, VRLO ČESTO ZAPADAM U PETLJE POPUT ONIH KAKVE PRONALAZIM U PROGRAMIRANJU – POSTUPAK PRONALASKA IZLAZA IZ PETLJE JE ISTI, U KNJIŽEVNOSTI I U PROGRAMIRANJU

GAD-a iz naslova, kurzivom su napisani i podnaslovi pjesama iz drugog i trećeg ciklusa, koji oponašaju besramnost i besmislenost senzacionalističkog principa zadobivanja čitateljske pažnje dnevnih novina, izraslog do tolikih razmjera da se čini kako ljudima više nije potreban zrak, kruh i posao, već svakodnevna doza pažljivo probranih tuđih života i crne kronike.

Prvi ciklus zbirke nosi naslov *Žene*, a pišeš isključivo o muškarcima. Kako je došlo do te promjene pjesničke perspektive? Je li taj naslov bio način da si osiguraš objektivniju poziciju s koje pristupaš temi?

— Bila je subota navečer, blizu ponoći, sjedio sam za stolom u podstanarkom stanu pod slabim žutim svjetlom stare žarulje i podvlačio nekakve crte, preispitivao i preslagivao stvari u glavi. Odjednom se dogodio neki čudan sklop u kojem su u svakodnevnicu i stvarnost zajedničkim silama (među ostalim), penetrirali antički kipovi golih muškaraca, feministički pokret, nabrijani navijači i dugačke ode ženama i u idućem trenutku je počelo; preda mnom je bio papir na koji sam ispisivao prve stihove bolno stvarnog i ironičnog ciklusa *Žene*, koji je čitav o muškarcima, a koji se na kraju sažeo u jednu misao, onu iz posljednje pjesme ciklusa: "Muškarci su čvrsti kao žene samo mekši". Tko bude čitao, bit će mu jasno da se ciklus jednostavno nije mogao bolje nazvati.

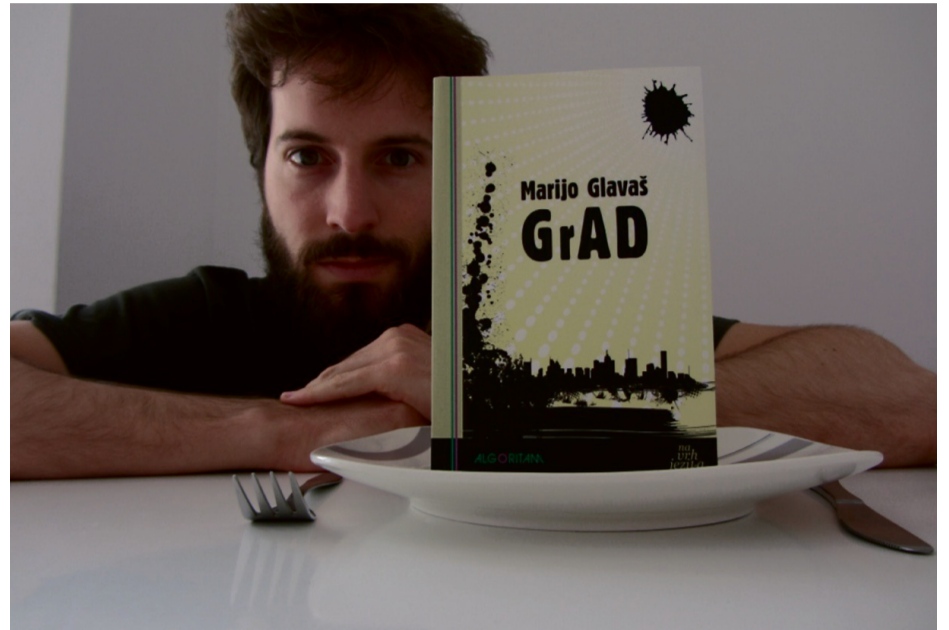
KNJIŽEVNI ŠOU

Posljednje tri pjesme u zbirci čine ciklus *Bonus tracks* i u njima možemo primijetiti drukčiju intonaciju od ostatka zbirke, kao da se rečenica oslobađa, postaje subjektivnija i intimnija. Jesu li te pjesme početak sljedeće zbirke?

— Nedugo nakon što sam dovršio *Žene*, u zbirci prvi, u stvaranju zadnji ciklus koji sam napisao za *GrAD*, nastavio sam pisati dalje neke nove stvari. S tim sam novim pjesmama tražio mir, odmak od dotad napisanog, koji mi je bio potreban da bih mogao krenuti dalje, da ne zaglavim u onome što sam preispitivao u zgotovljenoj zbirci. Kad sam ih ispisao, kad sam pronašao traženo, shvatio sam da bi bilo sebično zadržati taj mir samo za sebe. Zbog toga sam te tri pjesme dao čitatelju za kraj, njima sam s čitatelja saprao nemir koji se nakotio dok je čitao pjesme prethodnih ciklusa. S *Bonus tracks* pjesmama, čitatelju sam pružio ruku i izveo ga van, na zrak, daleko od *GrAD*-a.

U Splitu organiziraš književne večeri pod nazivom *Bookara*. Koliko se često *Bookara* organizira, kako je zamišljeno njezino funkcioniranje i postoji li u Splitu dovoljno interesa za održavanje takvih događanja?

— Trenutna književna ponuda u Splitu je prilično dobra. Tu je *Bookvica* Patricije Vodopije, *Rječilište* Irene Delonge, *Udruga Kurs* sa svojim rezidentima i *Disku(r)sijama* i još dosta toga. *Bookara* je zamišljena i ostvaruje se kao četrdesetpetominutni multimedijalni, zabavno-književni šou (dakle, nešto drugačije od književne večeri na kakvu su ljudi navikli) u prostoru *Info zone*, u toploj atmosferi stare

varoške kuće u kojoj se uvijek skupi dovoljan broj ljudi da uživaju u riječima književnog gosta i vina koje dotični donese na dar (to je uvjet/ucjena gostu da bi bio gost). Od početka je zamisao da *Bookara* nema redovan termin održavanja, već program održavam kad osjetim da je u književnom programu grada nastala praznina. Vjerujem da je šest dosadašnjih *Bookara* pridobilo mnoge, a od iznimno posjećenog specijalnog izdanja u Noći knjige siguran sam da su tu i novi sljedbenici.

U INFORMATICI IMA POEZIJE

Po zanimanju si diplomirani inženjer elektrotehnike i radiš kao programer u banci. Ipak, pejzaž čovjeka koji svakodnevno odlazi na posao gotovo da i nije prisutan u tvojim pjesmama. Pišeš o gradu, međuljudskim odnosima, politici, bogu... Koliko ta inženjerska racionalnost utječe na tvoje pjesme? Reducira li ih samo na bitno?

— Pisanje je s jedne strane tezgje mog života, kao balans onome s druge strane, programiranju, aplikacijama, tehnicima. To što su s dvije strane i što u jednome nalazim odmak od drugoga ne znači i da se mogu (i želim) udaljiti od onoga što jesam i kako razmišljam, dapače. Ideje koje će mi poslužiti kao književni oslonac vrlo često crpim upravo s te druge strane, a dok pišem, vrlo često zapadam u petlje poput onih kakve pronalazim u programiranju postupak pronalaska izlaza iz petlje je isti, u književnosti i u programiranju, samo je jezik kojim se domišljeno rješenje ispisuje ponešto drugačiji. Nije u informatici sve baš samo nula ili jedinica, ima tu mnogo poezije, a vrijedi i

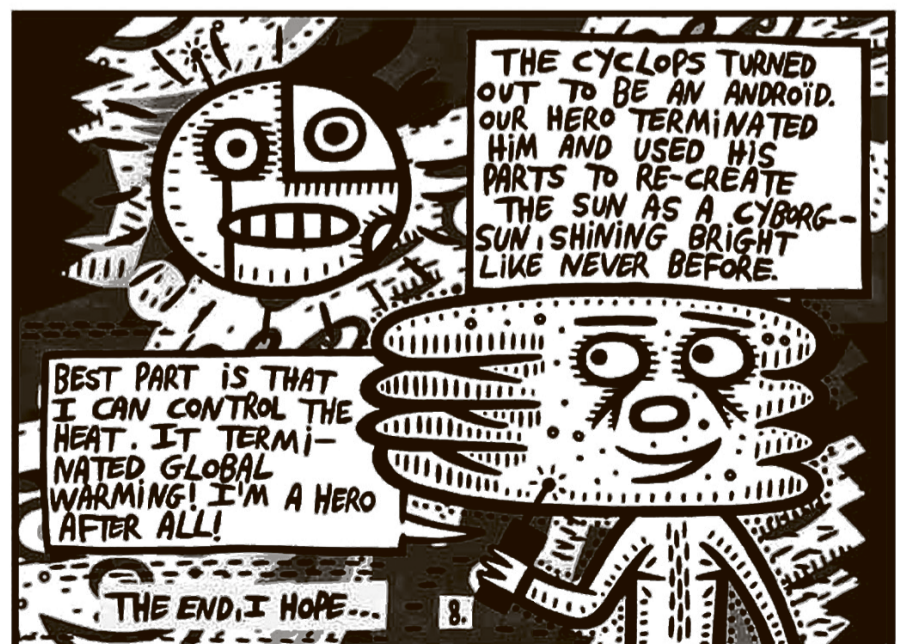
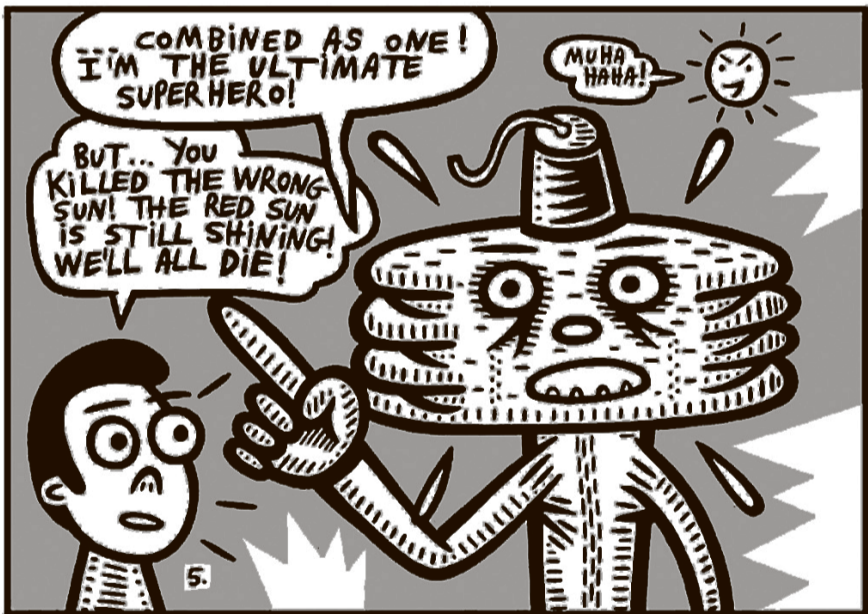
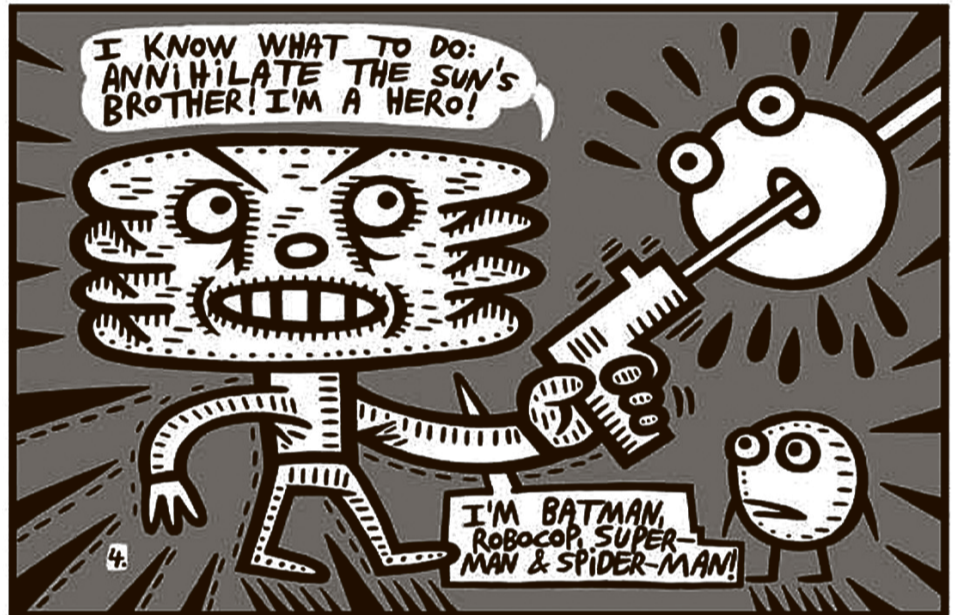
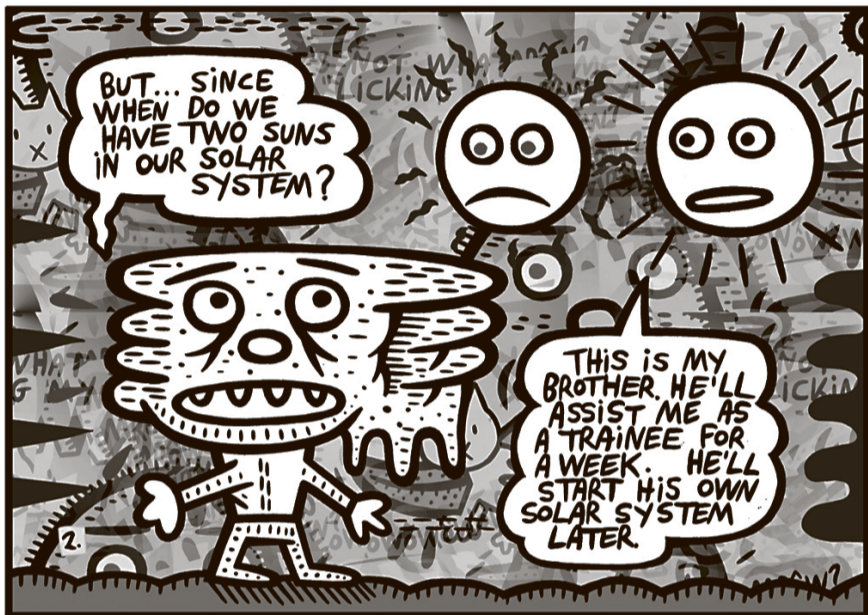
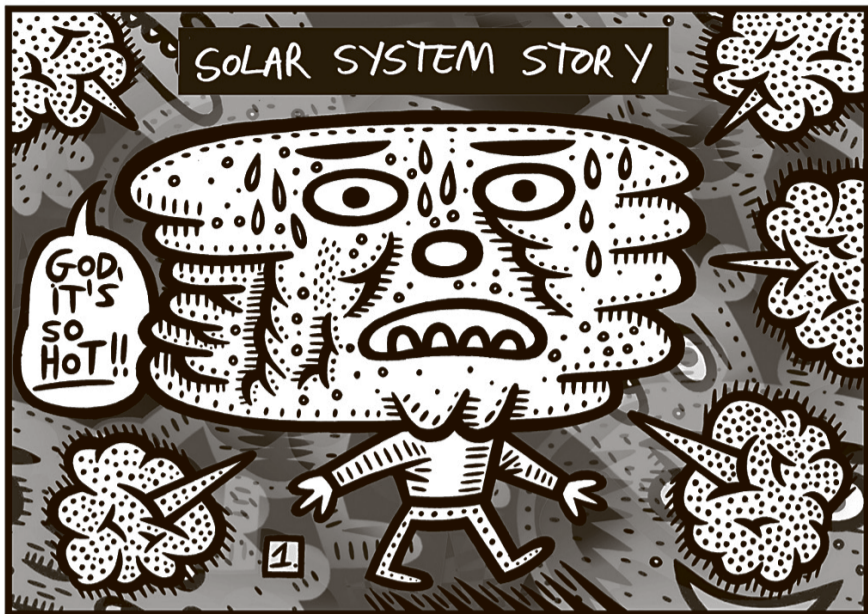
MOJ GRAD LUTA ZAJEDNO SA SVOJIM LJUDIMA, NO NEMA NIŠTA LOŠE U SAMOM LUTANJU, PROBLEM JE U TOME ŠTO NE ZNA ŠTO U TOM LUTANJU TRAŽI

obrnuto. Moj stil sigurno jest rezultanta svega onoga čime se bavim i čime sam se bavio u životu, to i jesu stvari koje nas formiraju kao osobe. Napoljetku, ne pišem zbog pisanja samog, pišem upravo zbog svega drugoga što radim u životu, a što (naizgled) nema veze s pisanjem.

Možemo li od tebe uskoro očekivati nekakav prozni naslov? Na čemu trenutno radiš?

— S prozom sam krenuo (roman *Libreto za mrtve kitove*, 2009.), a samo nekoliko dana nakon izlaska zbirke poezije *GrAD*, u ožujku ove godine, opet sam se uhvatio proze. Naime, pripremam rukopis radnog naslova *Otkup lomljenog zlata*, roman koji govori o vremenu u kojem živimo, u kojem je posla, sreće i sitih ljudi sve manje, a jedino je broj otkuplivača plemenitih kovina u kvartovima sve veći. Roman je to u kojem jedan po jedan život povezuje lomljiva zlatna nit sudbine, a ako je suditi po tempu, entuzijazmu i dosad napisanom, rukopis će biti spreman do kraja godine. ■

MARIJO GLAVAŠ (1986.) rođen i živi u Splitu, od majke Nade, oca Jozice i sestre Marijane po kojoj je dobio ime i čiju je odjeću nosio do druge godine. Pohadao i završio FESB. Radi(o) kao turistički pratitelj po Europi, vodio TV emisiju *Stimulator*, petkom uređuje i vodi književni prilog na HRT Radio Splitu *Klin se knjigom izbija*, osmišljava i vodi književno multimedijalni šou *Bookara* u Info zoni, svira gitaru u rock sastavu veliko Č, stalno je zaposlen programer u banci. Piše prozu, poeziju i književne osvrtne. Objavio roman *Libreto za mrtve kitove* (nagrada *Albatros*), zbirku poezije *GrAD*, a na ljetu 2012. u Crnoj Gori očekuje zbirku poezije *Ciklona* (nagrada *Risto Ratković za mlade*).

Naš posebni izvjestitelj, Florin Lăzărescu

ULOMAK IZ ROMANA JEDNOG OD NAJZANIMLJIVIJIH SUVREMENIH RUMUNJSKIH PISACA, PROSLAVLJENOG I KAO SCENARISTA ZAMIJEĆENIH FILMOVA "NOVOGA RUMUNJSKOG VALA", KOJI ĆE SE, U IZDANJU V.B.Z.-A, USKORO POJAVITI NA HRVATSKOM

1

– Sombrerooo! – prolomi se tišinom urlik, odnekud s prozora neke zgrade u uspravnoj gradskoj četvrti.

2

– Zovi me Antonie. Samo Antonie. Znam ja svašta, a uostalom, sve ću ti ispričati. Vidi kako je počelo.

Zamisli neki drek od tunela, nešto narančasto, kroz što prolaziš iz života prema smrti. Evo kako se to događa:

Izadeš zbunjen iz tijela kao iz kade pune vode, osjetiš kako se penješ, mašući nasumce svojim astralnim rukama i nogama kako bi održao ravnotežu. Nešto kao da si prvi astronaut na Mjesecu. Drukčija gravitacija! Probaš zakoračiti i skoro padneš na nos. Pa onda, ne ideš naprijed, nego uzgor, što je još gore.

Vidiš one koji su ostali oko tijela, poštujući gravitaciju, nemajući pojma da si ti otišao na Mjesec, prema nebu, na Sunce, kako bilo, nekamo gore. Netko izvuče tvoje nepomično tijelo iz mnoštva, opali ti i taj dvije pljuske, onda s mobitela nazove hitnu.

Hitna je ionako spremna – takav je običaj, ne trči predsjedniku za guzicom samo tjelesna straža. Što ako ga upuca kakav terorist? Ako dobije infarkt? Mislim da su zato oni iz hitne i rekli: kvragu i on, ništa mu nije! Ne umire se od takve sitnice. Ne smijemo napustiti mjesto ni mrtvi dok ne ode šef. Već ćemo nekoga pozvati ako ne dođe sebi.

Toliko se sjećam: ispružili su mi tijelo na nosila, sve se oko mene smračilo, a ja sam osjetio da me privlači neka zasljepljujuća svjetlost što je dolazila odnekud odozgo.

E sad sam zaglavio! – rekoh si – i odoh u pizdu materinu, na drugi svijet!

Našao sam se, zbunjen, baš na ulazu u tunel. Začuden ko tele. Ili ko ždrijebe.

Moram ti ispričati tu stvar sa ždrjebetom da bi me razumio. Jednom sam se igrao u dvorištu tvrđave, kadli začujem kako se tata dere na mene:

“Hajde, koti se kobila!”

“Pa što onda?! Nek se samo koti! Što ću joj ja?!”

“Držat ćeš je za uši, ne misliš valjda da hoću da je muzeš!”

S njim nije bilo šale. Otac je otac, ali on je prije svega bio kralj. Pošao sam i uhvatio kobilu za uši, izderavši se da ako se ne okoti malo brže, neka je onaj vol od muža joj dode držati.

Tata kralj zasukao je rukave do lakta, i uvukao, bljaak!, ruke u kobilu, izvlačeći ždrijebe za uši. Kad sam začuo pljus, radoznalost je pobijedila i pogledao sam prema kobiljoj guzici. I što je to?! Krvava gomilica mesa. Bljak! Ono što mi je privuklo pozornost bilo je da je taj komad mesa naglo otvorio oči, gledajući nemoćno, tupo, u mene. Što da mu kažem?!

“Gle, ja sam Antonie! Ono što vidiš oko sebe, to je svijet. Živi! To ti je jedina briga odsad nadalje!”

Ali šutio sam. Ne možeš tek tako objasniti ždrjebetu kako to dode.

Tako sam se nekako i ja osjećao, tek okoćeno, na ulazu u tunel.

Nije se lako roditi. Nije mi nitko rekao, ali ja se sjećam da sam to sanjao jedne noći. Kad sam ja došao na svijet, bila je to prava zbrka. Mami sam bio prvo dijete i bolovi su bili grozni. Od trena kad je stigla u rodilište, po nekoliko bi puta dnevno ulazila u sobu za dežurstva i derala se:

“Stižeeeeeeeeee! Priskočite! Stižeeeeeeeeee!”

Medicinskim je sestrama dozlogrdilo. I zato su, jedne noći, poslale mamu u sobu jedne stare babice koja se nije dala otjerati u mirovinu:

“Gnjavi malo i nju!”

Bilo je to kao u vicu. Stara je babica bila ćelava. Nosila je periku. Zaspala je, slučajno, na jednom slobodnom bolničkom krevetu. Čula je mamu kako viče i naglo digla sjajnu glavu s jastuka. Perika se zakvačila za jedno dugme na jastučnici i ostala ondje. Ugledavši takvu pojavu, mama se proderala i rodila me istog trena, ravno na pod. Ne znam više kako sam progledao, ali sigurno sam shvatio da nije lako roditi se. A živjeti je još teže.

I gle, rođen sam po drugi put, okoćen na ulazu u tunel mračnih stijenki – špilja koja odjekuje zvucima džungle, kojom bljeskaju čudna svjetla, iskre koje kao da su nastale dodiranjem električnih žica. Stajao sam sklupčan, nepokretan. I nisam vidio nikoga tko bi me za uši povukao prema zasljepljujućem svjetlu. Mislio sam da bi bilo zgodno da se pojavi netko tko bi zasukao rukave do lakta i izvukao me odatle. Bog ili Isus. Bilo tko. Ali ne bi Bog prljao ruke za takvu sitnicu. Ako hoćeš van, izadi sam.

Bio bih se vratio natrag, ali bio sam previše radoznao da saznam nastavak. Moja je reporterska žica pobijedila. Tko zna kakva bi reportaža mogla izaći iz ovoga. Samo trebam paziti na relevantne detalje. Već sam vidio facu glavnog urednika:

“Čovječe, poslao sam te na onaj svijet, a ti dolaziš s nekim črkarijama. Ma donesi mi vijesti, čovječe! Stvari koje prodaju novine, ne poeziju!”

Prva stvar koja me frapirala bila je primijetiti na jednoj strani ploču obješenu o stup što je u pustoš škriptuala: JEDNOSMJERNA ULICA. S obzirom na propuh

kroz tunel, ne bih se mogao izjasniti u kojem je smjeru prvotno pokazivao znak, ali pretpostavljam sam da bi trebalo biti naprijed. Ionako su bila samo dva smjera. Mislim da je za oba vrijedilo da vode samo u jednom smjeru.

Približavajući se škriptavoj tabli, ugledao sam negdje iza, više u pozadini, ostatke reklamnoga panoa, potrgana popola, ravno po bikiniju neke ženske, prekrasne – zamišljao sam si. Spustio sam pogled niz gole noge, do dna, gdje sam pročitao:

DUHAN TEŠKO NARUŠAVA ZDRAVLJE.

Kao iz zemlje, pojavila se ispod panoa vražica od djevojke, marke Gauloises Blondes.

“Pušite li?”

Nakašljao sam se sugestivno, kao na pregledu pluća.

“Kuju marku cigareta preferirate?”

Iznenadio sam je pitanjem:

“Gauloises Blondes?!”

Nisam ni uspio izgovoriti knjiški, ugladeno: “Gauloises Blondes”, jer je ženska već počela biftati:

“Zato što ste odabrali ovu marku, naša vam firma nudi besplatno kutiju cigareta na tri kupljene, plus promotivni upaljač s ugraviranim logom.”

Ostao sam očiju zalijepljenih za njezine sise, koje su se prelijevale preko polugrudnjaka također s ugraviranim logom, naravno, Gauloises Blondes.

“Što ste ono rekli?” upitao sam je kao kroza san.

Ponovila mi je bez problema:

“Zato što ste odabrali ovu marku, naša vam firma nudi besplatno kutiju cigareta na tri kupljene, plus promotivni upaljač s ugraviranim logom...”

“Aha – rečem ja – i?”

Raširila je širom ruke, otkrivajući logo Gauloises Blondes u svojoj raskoši, gesta, znaš, poput one: “Taa-taaa! Super ponuda!”

Uhvatila me volja za razgovorom:

“Oprostite, imate li možda cigaretu?”

Dala mi ih je pet.

“Jesi li možda za kavu?!” prešao sam na ti paleći cigaretu.

“Smrdljivi seksiste! Mizogine!” začuo se glas iz pozadine.

Gauloises Blondes nestala je poput čarolije, a ja sam ostao odgovoriti glasu. Ženskom glasu babe, spremne na svadu.

“To je vaša kći?!” pitao sam gledajući zbunjeno u zidove tunela.

U razgovor upadne drugi glas, muški, blaži:

“Antonie, ostavi se pušenja! Nisi više sam. Eto, ja sam uspio!”

To nije imalo nikakvog smisla.

“Antonie, misliš da je dobro to što radiš?! Zar je to lijepo?!”

“Ne baš”, rekao sam ponizno.

“Zantone, misli na tisuće pasivnih pušača koji se guše u tvom dimu. Misli na svoje zdravlje. Jesi li svjestan da, svakih trinaest sekundi, jedna osoba umire od raka pluća?”

Nisam čuo za tu statistiku.

“Što dobivaš?”

“Što ako su dobre?!” išao sam na povlačenje.

“Vraga su dobre!” naljutio se glas. “To je samo psihička ovisnost. Duvjeka nećeš primirisati raj s takvim glupostima. I ugasi, kvragu, tu cigaretu jer dimiš zidove!”

Imao sam još do filtra, ali odlučio sam je baciti. Zaklonio sam je dlanom i pokušao sam je se što diskretnije riješiti. Sve skupa tri vlati trave bile su u tom usranom tunelu i ja baš tamo potreftim baciti opušak cigarete.

“Antonie, zar je to lijepo?! Ti znaš da upravo takve geste, naizgled neznatne, uništavaju prirodu i pridonose tanjenju ozonskoga sloja?”

Priznajem, znao sam, ali mislio sam da ovdje ozonski sloj nije baš prioritet.

“Znaš li da su zato kornjače s Galapagosa skoro izumrle?”

Znao sam. Upravo sam bio priredio vijest o nekim očajnicima s Galapagosa koji su uzeli za taoce nekakve tri kornjače, jer im ekolozi više ne daju da love ribu. Kojeg bi vruga i mogli, kad se čitav život hrane ribom?

“Ti si na strani terorista?!”

Nesretni glas čitao mi je misli.

“Koji teroristi, čovječe?” poživčanio sam.

“Što ti znaš? Danas uzmeš za taoce kornjaču, sutra otmeš avion, prekosutra postaviš bombu! Terorizam treba zatrti u začetku, u njegovu gnijezdu!”

“Nikad nisam tako postavio problem.”

“Vidiš, zbog ljudi kao što si ti, koji ne postavljaju problem ispravno, koji se zadovoljavaju time da mirno natoče rezervoar benzina i idu na posao, sjeme zla uspijeva u dalekim krajevima Bliskog istoka!”

Ni na to nisam mislio.

“Pa vidiš, zato govorim, ti si uz Arape!”

“Nemam ništa s Arapima. Pusti ih s milim Bogom! Što bih ja imao s njima?!”

“E, nemaš, ko da ja nisam već vidio takve kao što si ti. Prave se da nemaju nikakve veze s Arapima, a za njih, povećavaju broj onih koji negiraju holokaust!”

Brate, kažem ti, dolazilo mi je da pobjesnim od ljutnje. Nisam stigao ni otvoriti usta, a gle, postao sam zagovornik Arapa, parija koji nijeće holokaust.

“Ne niječem, gospodine, holokaust! Kakve to veze ima s ovim o čemu mi govorimo?”

“Vidi, vidi! I mislio sam. Usnuli razum stvara čudovišta! Ljudi tvoje fele zanijeću i holokaust!”

“Kako bih ja nijekao holokaust!? Kako mi ne bi bilo stalo do patnje Židova? Posebno nekome kao što sam ja? Stalo mi je. Gledao sam dvadesetak filmova i pročitao još nekoliko desetaka knjiga o patnji Židova. Ja sam stručnjak za teoriju patnje...”

“Onda sigurno imaš problema s crncima.”

“Ne.”

“S homoseksualcima?”

„Ne.”

“Pa koji je onda tvoj problem?!”

“S kim?”

“Tvoj problem. Što tražiš ovdje?”

“Pojma nemam.”

“Nemoguće. Sigurno imaš problem. Reci mi o čemu sada razmišljaš.”

“Ni o čemu. Spava mi se.”

“Slušaj što ti kažem! Ti imaš neki problem. Promisli o tome.”

Glas iz pozadine postao je problem. Dao sam se u bijeg kroz tunel sve dok se više nije čulo ništa osim strujanja propuha.

Pripalio sam još jednu cigaretu, ne znajući kamo da krenem. Uz to, bio sam nasmrt pospan. Onako, znaš, da bi spavao tako da i ne znaš za sebe. Razmišljao sam koji bi mogao biti moj problem.

Ništa mi nije padalo na pamet. Sve je uokolo hučalo, a na zidovima špilje počele su se kao na kakvom kinematografskom platnu odvijati svakakve scene iz moga života. Nekakve gluposti. Nije mi se to dalo gledati. Vjerojatno bih ondje legao spavati da nisam u daljini ugledao gomilu ljudi. Primaknuo sam se, pokušavajući ne privući pozornost. Bili su okupljeni oko neke poljane na kojoj je na povišenom stajao neki starac, sav skockan. Golema brada, bijela duga kosa koja se razlijevala po Armanijevu odijelu. Uzbuđen, prstom bi izabirao nekoga iz gomile i pozivao ga da sjedne kraj njega na kauč. Izgleda da je izabranik postavljao pitanja. Odgovori su stizali žurno, bez oklijevanja, nakon čega bi djedica zapisao nešto u notes, otrgnuo listić i pružio ga čovjeku na kauču, otpuštajući ga. Nisam čuo ni što su pitali, ni što je odgovarao taj tako elegantno odjeven gospodin, tamnoputa a blijeda lica, svetačkog.

Zatim, iznenada, nisam čuo što je jedan pitao, ali svetac se narogušio na njega:

“Boli me dupe za to!”

Brate, ostao sam pač. Baš je došlo ko grom. Za što bi moglo boljeti dupe jednoga sveca? Prišao sam još bliže. Čim sam stupio u redove gomile, svetac je bacio oko na mene:

“Antonie! Vratio si se!? Hajde na kauč!”

Pravo govoreći, spavalo mi se, sjeo bih na kauč da malko odrijemam. No ni u kojem slučaju ne bih se upuštao u razgovore, posebno ne uz takvu ekipu uza se.

A ti ko da su bili u dogovoru s tipom. Odmah su stvorili prolaz kroz koji bih se trebao uputiti prema kauču.

“Ja?!”

“Da, ti! Što se čudiš? Što se praviš glup?”

Sagnuo sam se da zavežem cipelu.

“Hajde, hajde, ne rasteži!”

Kad sam htio zavezati cipelu, shvatih da imam upaljenu cigaretu. Da umreš od srama. Pisnuo sam nekom tipu iz gomile, da mu dodam opušak. Dreknuo je ko konj:

“Sam si nosi cigaretu, čovječe!”

Što da se dalje skrivam? Bacio sam opušak, ugasio ga potplatom i kao metak odjurio prema svecu.

“Hajde, sjedni! Mani se gluposti! Možeš zapaliti drugu cigaretu, razgovor će potrajati. Kad bi ti to bio jedini grijeh!”

Strovalio sam se na kauč. Izvukao sam zadnju cigaretu. Svetac je galantno pružio prst prema njezinu vrhu i odmah je zapalio.

“Hajde, gukni! Gle, ljudi čekaju! U čemu je problem?”

Još jedan gnjavator!

“S kim?”

“Tvoj problem. Zašto si se vratio ovamo?”

“Pozvali ste me.”

“Vraga sam te ja zvao! Sam si došao. Reci!”

“Što?!”

“Pomalo! Opusti se! Pitaj me nešto.”

Kažem ja tebi, da me je uhvatio u nekim mojim boljim danima, začepio bih mu usta istog trena. No tada nisam bio u stanju misliti ni o čemu. Padala su mi na um svakakva idiotska pitanja iz djetinjstva, tipa: “zašto su kuće vani?” ili “kamo ode svrbež kad se počeseš?”

“Imam pravo na samo jedno pitanje?”

“Da je tako, već bi ga potratio. Reci mi nešto što te muči. Bilo što.”

Popušio sam cigaretu do pola i sjetio se dileme koja me pratila iz djetinjstva, kad mi je tata pričao o plovidbi čovjeka koji je lovio bijeloga kita.

“Imam problem s brodovima. Koliko shvaćam, u svima ima štakora. Brodovi su uglavnom na vodi. Na obali, ako ih želiš čuvati, nije tako teško... Je li moguće da postoji lada bez štakora? Kuda štakori uđu u brodove?”

Svetac se nasmijao takvoj mucu. Pružio mi je listić na koji je nešto zabilježio.

I mnoštvo se zahihotalo.

Zgrabio sam meni namijenjen papirić i potrčao što sam brže mogao.

Kad sam se zaustavio, nestrpljivo sam ga rastvorio. Iskreno, očekivao sam da će pisati: “boli me dupe za to!” Ali ne, pisalo je nešto puno čudnije:

“Antonie, vrati se u svijet i napravi korablju!” Pisalo je još nešto, ali ne sjećam se više što...

No ti vjerojatno nisi shvatio ništa od ovoga što sam ti dosad ispričao. Nisi ni mogao. Hajde da ti pričam o svijetu. ■

S rumunjskoga preveli Luca-Ioan Frana i Ivana Olujić.

OGLAS

Hrvatsko društvo pisaca

Časopis za teoriju, kulturu i vizualne umjetnosti TVRĐA

Centar za vizualne studije iz Zagreba
IMAGES - Journal for Visual Studies

Organiziraju u Zagrebu, 13. i 14. lipnja 2012. u Vili Arko, Basaričekova 24, interdisciplinarni simpozij na temu **MEDIJSKA SLIKA SVIJETA: Od proizvodnje stvarnosti do aparata moći.**

Naše doba vladavine umreženih društava u globaliziranoj ekonomiji, politici i kulturi određeno je primatom medija, informacija i komunikacije. Digitalne mreže komunikacije nisu tek tehničko-tehnološko sredstvo razmjene neutralnih poruka između korisnika u kulturno pluralnim društvima, nego temeljni način novomedijske komunikacije društvenih subjekata/aktera u uspostavi simboličke i stvarne moći u svijetu. Novonastale post-discipline društveno-humanističkih znanosti od 1990-ih godina (kulturalni studiji, vizualni studiji, mediologija, informacijske znanosti, znanosti o slici, teorije novih medija, filozofija medija, sociologija cyberkulture, komunikacijske teorije) pokušavaju stvoriti novu mentalnu mapu za razumijevanje odbjegle stvarnosti koja sve više ima karakter entropije i emergencije svijeta, a sve manje one stvarnosti koju opisuju pojmovi iz doba klasične moderne epistemologije kao što su bili subjekt, reprezentacija, nacija-država, fiksni identitet, suverenost. Govor o medijima od McLuhana i Flussera do današnjih interdisciplinarnih medijskih studija upućuje na odnos između dijaloga i diskursa u društvu, politici, kulturi, umjetnosti koji zahtijeva brižnu argumentaciju i analizu uvjeta mogućnosti etički odgovornoga djelovanja. Medijska slika svijeta nije tek stoga samo rezultat digitalnoga doba globalne ekonomije i tehnokulture, već konstrukcija kompleksne stvarnosti sa svim neizbježnim posljedicama ovoga mediološki obrata. Simpozij ima namjeru otvoriti pitanje novoga načina razumijevanja medija, medijalnosti i komunikacije iz različitih filozofijskih i znanstvenih gledišta, te u situaciji krize aktualnih modela globalnih medijskih strategija moći preispitati akademsku i institucionalnu fragmentaciju znanja i metoda uspostave interakcije između raznolikih subjekata/aktera u medijskome dijalogu i diskursu. Za vrijeme dvodnevnoga rada simpozija problematizirat će se:

- (1) Kritička teorija medija danas: od mediologije, znanosti o slici do filozofije medija – problemi jezika i razumijevanja medijske slike svijeta; promjene paradigmi komunikacije; forme medija i društvenih kritika reprezentacije slike; analize tehnokulturne konstrukcije opažaja i vizualizacije; digitalnoga privida i kibernetičke estetike.
- (2) Društvene strategije moći i masovni mediji: od komunikologije, politologije moći do sociologije novih medija – problemi određenja struktura i subjekata/aktera moći u doba globalnih umreženih društava; političke strategije otpora dominantnim medijskim politikama; ideološki preobrazba stvarnosti u digitalnom dobu; društvene mreže i dosezi „virtualne subverzije“ neoliberalnoga kapitalizma.
- (3) Umjetnost kao performativno-konceptualni obrat u doba medija: od performativnih studija do intermedijalnih/transmedijalnih praksi – problemi tjelesnosti i reproduktivnosti događaja; vizualne umjetnosti i aparati moći; kritika društva spektakla i mogućnosti umjetnosti u digitalnom okružju; muzealiziranje svijeta života i re-enactment; digitalne estetike i komunikacija suvremene umjetnosti.
- (4) Kultura i razvitak društvenih mreža: - medijske politike u pluralnim društvima danas; multikulturalizam i interkulturalizam kao medijski sukob ili dijalog kultura; tehnokultura i novi subjekti participacije; alternative i projekti za budućnost.

Sve informacije o organizaciji simpozija, popratnim sadržajima vezanih uz simpozij, bit će dostupne na web stranici Centra za vizualne studije (www.vizualni-studiji.com).

U sklopu simpozija 13. lipnja 2012. s početkom u 19.30 h u Knjižnici i čitaonici Bogdan Ogrizović, Preradovićev trg 5 održat će se promocija časopisa TVRĐA, br. 1-2/2011. na kojoj će govoriti: Ljiljana Filipović, Leonida Kovač, Adrian Oproiu i Žarko Paić.

Tekstovi izlaganja sa simpozija bit će objavljeni u jednoj od publikacija časopisa TVRĐA i IMAGES - Journal for visual studies 2013. godine.

Sudjeluju: Žarko Paić, Krešimir Purgar, Nadežda Čačinovič, Sibila Petlevski, Leonida Kovač, Milan Galović, Anđelko Milardović, Zrinjka Peruško, Boris Gunjević, Marijan Krivak, Andrej Nikolaidis, Dražen Katunarić, Dalibor Martinis, Vinko Penezić, Krešimir Rogina, Hajrudin Hromadžić, Katarina Peović Vuković, Boris Ružić, Sead Alić, Snježan Hasnaš, Mario Vrbančić, Petra Krpan, Laura Potrović, Veljko Žvan, Vesna Srnić

Gluha doba, Vera Vujović

Snovi

Prerasla sam svoj san. Skupio se u ramenima. Prekratki su rukavi; nakon višekratnih pranja izvađen iz škrinje i položen na postelju kao rukom rađena čipkana odora lijepa ali beskorisna sada.

ptice se javljaju već od pola pet sat je pomaknut ne treba voziti s punim svjetlima novi kvartovi grada iskrsavaju slobodni s pravom i toplim tinjanjem ljepote u svojoj jezgri pod tlom neuhvatljivim iskrama rasprskanima kroz ozračje

Sa snom nešto treba učiniti. Spakirati ga u lijes/kovčeg, dati u karitas ostaviti pokraj kontejnera za reciklažu da nađe netko kome sad fali.

prostori traže proljetno spremanje prozirnost proviruje kroz prozor zove u ogledalu plesne dvorane vidim koliko sam velika da se ramena spuštaju natrag kad se lučno podižu ruke i da zbilja sličim na ono što vježbam

Samo sam prerasla nekolicinu svojih snova; a nove još nisam začula da se pozdravljaju navečer pred haustorom u mraku, znajući redosljed zaželjujući jedan drugom sve što dolazi samo izljevom svemira.

Mrtvi

Češće mislim na umrle nego na žive, dok mislim ne osjećam razliku kad smo se jednom sreli na ovoj zemlji njenim mjestima, oni se smiješe i pojavljuju voljno, odriješeni briga zermaljskoga bivanja; pomislivši na svoje lice mislim mnoge mrtve, koji ga znaju njihovim vedrim očima vidim glas i tek trenucima kasnije postane čudno da mi mrtvi mnogo učestalije posjećuju sliku u kojoj promatram sebe nego nedovršeni živi, koji toga časa možda nešto žele

ili nekamo žure; prolazeći užurbano a da me ne vide te se nismo niti sreli zauzimajući čeliju prostora u režnju vremena. Dok mrtve vidim kako bljesnu, sretni, u treptaju zauvječnog kugle koju dijelimo i koju smo nekoć ne znajući ispunili trenom.

u liku žene

U liku žene stanujem iza vrata a za prozorima prhaju likovi ptica uz šum ta žena obavlja nevelik broj dnevnih dužnosti u njoj je nekada tijesno iako prostor nema granica (makro je kozmos) ona i balansira kad zatvori oči pušta mene da kao nečujni zvuk ali vibrantan vidim s obje strane i kroz sredinu se iglene uši provlači dok se ljulja na danu uzici koju kao da spiralno elipsasta odnose jata za prozorima u let.

Trenutak u kojem se pauk

nakon zaglušnog sudara s velikim mallom iscrpljena sam se dovukla do prašne oaze: neopranog ali vjernog auta na besplatnom parking; sjela i prvo spustila pogled: na dlačicama mojeg zimskog kaputa sitni je smečkasti pauk prevlačio nit i gledao gdje će je zapeti pa raspredati dalje. taj je sićušni pauk imao mir na mojem kaputu pod prvim sunčanim danom slivenim preko vjetrobrana odlučila sam: ostavit ću jade možda je dovoljno biti sretna upravo s ovim sad

obični

kad se sretnemo iza kulise zaljubljenosti dugo sjedim u svome autu na parkiralištu u Dobru. preda mnom osvijetljeni prozori neke zgrade samo su slika u stvarnosti moje se srce širi kao zdjela mandale otvara ispod i ispod slojevite latice slike tek bljesnu pa se gase. prošlo je mimo mene trepnuvši samo i čitav svemir Riječi Dobro stao je u svoje mjesto. gotovo da bih rekla ako se moram služiti riječima da je to ono što sam oduvijek htjela: sada je. sitost a ne glad. i prekrasna običnost.

Sada

sanjala sam da je sasvim bistra voda ribi u akvariju i znala sam da jednostavno moram dalje. ne osvrtni postrance. sve se sklopilo za mnom kao šator višegodišnjega ljeta u šumi na iglicama izviđački kompas, žniranci, ranac (naprtnjača) sada ne prtim ništa ni prtine snijega duge srčane zime nisu u fokusu sada sam sama voda poprimila oblik pa je stupanje u prostor - bez okvira - kao u cipelu kojoj se odavno traži stopalo a jedino a moje

Gluha doba

en cherchant de la plume...

godinama sam gluho govorila s baš čelikom ali se nisam pitala gdje je njegova nijema snaga nego srce

u srni u škrinji u golubici u jajetu u zatamnjenju lupine lubanje

prsla je čaša s vodom kao okovi koji su ostali okrugao obruč čudan let i lepet nevidljivog ugrabljeno ropstvo poremet ruba rasap uhvaćeno švelo (ločika u povrtnjaku kojoj se ne odoli) i ti i titranje

nježnog svjetla bezmosnoga između nijemosti

Godina nakon Egipta

moje kćeri se danima igraju mojsija po kući izljevaju vode prenašaju ispražnjenu košaru za rublje i grade tabernakul pa nema stolica za stolom ni jastuka na mome trosjedu danju podovi postaju dna crvenog mora i prašina pod nogama daje pijesak šarene ribe promiču kraj naših slijepih očiju i sklapaju se valovi

u odmaranju u dubini otiska među školjkama mira na plećima s oslonjenim suncem još plivam zrakom hodajući prostor u meni i izvan još je mjesto negdašnjeg pokretanja kucavice dinje koje vidim u dioni učine se začini i zveket dvorana pod svodnim lukom sezami crni kim u okusu sam hrane srčika i grlice

odmah do/i nikad

odmah do vrata slobode pa malo lijevo stanovala je sitna moljica ali koja nije grizla tkanine nego dušu izatkanu isto tako od raznovrsnih tankih niti

niti ti ne pamtiš bolji smještaj slobode na katovima koje si izgradio u zamku s golemim visećim balkonom od čelika pod koji staje dvostruki autobus s livriranim vozačem za samo jednog tebe

znatno stoji - loko vožnja za svoj račun pa kratka pustovanja do pustopoljnih pejzaža ubiranje vrijesa koji ćeš ostaviti među stranicama (nikada dati) neka pati misliš a vrijes ostaje u svojoj boji koliko može desetljeća

stoljeća titraju svjetla sa svakim sumrakom jednako nad ulicom košare se pune suhim voćem u nizu sezona moljci sklapaju krila u herbarij jednim potezom možeš povući platno naravi s crtežom svijeta samo to ne činiš nikad

NOGA FILOGOGA

NA POLA PUTA

PRED PANONIJEVOM LATINISTIČKOM MOLITVOM SOMNU, BOŽANSTVU SPAVANJA, OSTAJEMO FRUSTRIRANI. PRIKRAČENI. KAO DIJETE U SVIJETU ODRASLIH: RAZGOVARA SE O NEČEMU VAŽNOM, SUGOVORNICI SE SMIJU ILI PREPIRU, MAŠU RUKAMA I VRTE GLAVAMA, A MI ČEPIMO ISPOD STOLA I MOŽEMO IM SAMO PROUČAVATI CIPELE. ŠTO NAM FALI? OPĆA KULTURA PANONIJEVA DOBA. POLIT BUREAU / PA ZAPALIT.

NEVEN JOVANOVIĆ

Ovog sam tjedna prevodio s latinskog jednu pjesmu Jana Panonija, hrvatsko-ugarskog pjesnika (i biskupa, i diplomata) iz 15. st. Pjesma je molitva antičkome bogu sna, točnije spavanja – Morfeju ili Hipnosu, koga Panonije latinski zove *Somnus* – a počinje ovako: “Kimerijski dol možda tebi je log, možda neprozirne Noći / pod obzorom zapadnim postelju griješ...” Prije šezdeset godina (1951) Nikola Šop te je stihove preveo ovako: “U tajnoj možda počivaš dolini, ili na mračnim / Stranama toneš, zavaljen, u ležaju mekotnom”. Sastavljajući kratak komentar na kraju izdanja, Šop je smogao snage tek za štur cikličku opasku: “Što ga bolest češće i jače muči, to je pjesnik osjećajni i misaoniji u svojim pjesmama. Takva mu je i ta, koju je napisao 1466. godine, kad je patio od užasne besanice.” Pa ipak, molitvena molba Somnu da dopusti pjesniku zaspati, pjesma koju je u Hrvatskoj malo tko uopće zapazio, bila je uvrštena u niz međunarodnih antologija novolatinske poezije. Otkud ta razlika? Što ona znači?

KLASIČNE ŠTAKI Predodžba koju o Janu Panoniju želi imati hrvatska kultura *en général* jest otprilike ovakva: autor opscenih epigrama, cinik i diskretni heretik, kritičar pape i klera, puntarski sin domovine bačen iz sunčane Italije natrag u panonsko blato, u potmulom sukobu s vlašću (npr. Matijom Korvinom), prerano umrla, titanski talentiran, tuberkulozni lirik čije se pjesničko sazrijevanje očituje u “oslobađanju od klasičnih štaka”, da bi završilo “potresnim krikom za životom i njegovim ljepotama”.

Takav se portret doima posve uvjerljivo i prisno – čak i preuvjerljivo i preprisno – sve dok ne počnemo Panonijeve pjesme čitati. Svakako, teme pjesama – Ursulina vagina, majčina smrt, prijateljeva smrt, nesаница, obraćanje vlastitoj duši, badem iznikao usred Panonije – potvrđuju da uvjerljivo i prisnu sliku nipošto nismo izmislili ni iz čega. Samo što smo, birajući i slažući aranžman koji nam odgovara, postupali kao Šop kad prevodi: zaobišli smo ono što nam se nije sviđalo.

DVOKOMPONENTNO RAZBIJENI Kakav je to, molim vas lijepo, *kimerijski dol*? Zašto ja sad, molim vas lijepo, moram listati po priručnicima i leksikonima da bih našao da je ta Kimerija stari grčki naziv za Krim, da su u doba prije Herodota Kimerijci živjeli na čitavom području današnje Ukrajine, a da je, prema 11. knjizi Ovidijevih *Metamorfoza*, jedna tamna i vlažna spilja u Kimeriji – kroz koju teče Leta, rijeka zaborava – dom boga Hipnosa? Pa to više nije poezija, molit vas lijepo, to je kviz! Ili vrag ga znaj kaj!

Zapamtimo taj osjećaj frustracije. Upravo nas je toga kanio poštedjeti Nikola Šop, i zato u njegovu prijevodu nema “kimerijskog dola”. “Tajna dolina”, smatrao je prevodilac 1951, dovoljno je poetična, dovoljno lirična. Ovakav manevar počiva na uvjerenju da se Panonijeva poezija – poput sve poezije “humanizma i

renesanse” pa i poezije “stare književnosti” općenito – zbog nečega sastoji od dvije *suprotstavljene* komponente. Jednu čine “pjesnički ukrasi”, drugu “lirska jezgra”. A sama je svrha hoda književnosti kroz povijest – svrha književnoga *progres*a – bila, kako znamo, domoći se današnjeg doba, *našega*, gdje su trijumfalno razbijeni okovi svih “ukrasa” (“knjiških”, “literarnih odraza”), gdje je ostvaren prodor do “lirske neposrednosti” “dublje proosjećanih vlastitih doživljaja”.

ALLA TURCA *navrh glave / u divljaka / stare slave / pune dlaka // bez opijela / preko kurca / luk i strijela / alla turca // polit bureau / pa zapalit / hodi s mirom // gdje smo stali / ja ti sviro / pa se žali.*

Složit ćete se da ni u ovoj pjesmi – objavljenoj trideset godina nakon Šopova prijevoda: 1980, u zbirci Zvonimira Mrkonjića *Zvonjelice* – nema “lirske neposrednosti” (mada neke neposrednosti svakako ima). Složit ćete se i da moramo, da bismo uopće mogli shvatiti u čemu je “fora” pjesme (soneta!), hrpu stvari već prethodno *znati*. Recimo: “pliva patka preko Save”, “u divljaka luk i strijela”, “stare slave djedovino”, “polit benzinom pa zapalit”, “politbiro”. O formi i konvencijama soneta da i ne govorimo. I očito je Mrkonjićeva pjesma “neprevodiva” na engleski, njemački, latinski; ne zato što se ne bi mogao naći ekvivalent stihu ili rimama (“glave - slave”, “divljaka - dlaka”) ili idiomu (“hodi s mirom”) – već zato što bi, prevedena, pjesma postala *besmislena*. Amerikanac i Englez, Nijemac i Rimljanin naprosto *ne mogu imati* asocijacije onoga tko je živio u Jugoslaviji, na hrvatskom jezičnom prostoru, bilo kada između 1945. i 1990.

Važne su, dakle, dvije stvari: prvo, iz Mrkonjićeve se pjesme ne mogu “iščistiti” “pjesnički ukrasi” jer su oni njezina *bit*; drugo, Amerikanac i Nijemac za Mrkonjićevu je pjesmu nužan *komentar* – oni su osuđeni na *posrednost* doživljaja koji je nama “neposredan”. Osuđeni su zato što pripadaju drugim kulturama.

POD STOLOM Ruku na srce, Panonijeva pjesnička molitva Somnu, čitamo li je kao lirsku refleksiju, i nije bogzna što. Lirski je subjekt bolestan te “pati od užasne besanice”. Istovremeno, međutim, Panonijeva je molitva pjesnički esej na temu “što je antika o spavanju i snu znala i mislila” – ona je esej gotovo u Montaigneovu smislu (tj. ne školski referat niti znanstveni rad). Možemo čak malo dramatizirati i reći da Panonije u pjesmu preoblikuje sve što je antika o spavanju znala jer jedino *s te strane* može očekivati *pomoć* – antika je glavna *hi-tech* velesila njegova vremena, ona je glavna riznica mudrosti i vrlina svake vrste. U svakom slučaju, bitno je da se ono na što Panonije računa – pjesnička snaga njegove pjesme-eseja – nalazi velikim dijelom *izvan* njegovih stihova. Jednako kao što se izvan Mrkonjićeva soneta nalaze “hipoteksti” dječje brojalice, revolucionarne pjesme, nacionalne himne. I Panonije i Mrkonjić daju uputnice, kratice; za ostalo smo nadležni mi.

Mi, međutim, pred Panonijem ostajemo (sjećate li se?) frustrirani. Ostajemo prikraćeni. Kao Amerikanac pred Mrkonjićevim sonetom. Kao dijete u svijetu odraslih: razgovara se o nečemu važnom, sugovornici se smiju ili prepiru, mašu rukama i vrte glavama, a mi čepimo ispod stola i možemo im samo proučavati cipele.

EURO NEURO Jasno vam je da se Panonijeva pjesma i naše doba razlikuju po *općoj kulturi*. Pjesma pretpostavlja da znamo ono što zapravo ne znamo – a ne znamo jer to danas nije nužno znati. Ono što je bilo “samorazumljivo” još do prije dvjesto ili stotinu godina – Ovidijeve *Metamorfoze*, Hipnos i Morfej, Lemno i Pasiteja, Endimion i Orest, Hesperus i Lucifer (ispisujem nasumce iz Panonija) – danas se sasušilo i smežuralo na razinu suhe groždice.

Zato mi, reći ćete, znamo što je *alla turca* i što je politbiro, znamo naizust *Lijepu našu* i *Pjesmu radu*. Istina. No to nisu, gospodo, “pjesnički ukrasi”. To je, u izvjesnoj mjeri, *integralan dio nas* (voljeli ga mi ili ne). To onda znači da su Pasiteja i Hesperus, na isti način, bili integralan dio Jana Panonija.

Otvora se onda naredno pitanje. Znači li to da smo zauvijek odsječeni od Jana Panonija? Da je barijera koja nas od njega dijeli neprobojna? Treba li Panonija i sve takve čudake naprosto zaboraviti – i zaroniti do dna u *naš* svijet, svijet Jo Nesbøa i Harryja Pottera, Đorda Balaševića i Tonija Cetinskog, Johna Cagea i Nicholasa Cagea, *ajfona* i Eura 2012?

AMERIKANAC U HRVATSKOJ Očito ne. Očito je i da, čak i ako ste Amerikanac koji se doselio u Hrvatsku, možete *naučiti* sve te podrazumijevane elemente koji čine hrvatsku opću kulturu (kao što biste činili isto to, u suprotnom smjeru, da ste Hrvat doseljen u SAD). Možda prošlost jest tuda zemlja, ali jezik i običaji te zemlje mogu se naučiti. Učenje će nas nužno vratiti natrag – možda ne baš na nulu, ali sigurno nekamo tamo – ali ljudi smo: to znači da možemo učiti, da možemo naučiti. To nije uvijek ugodno, katkad frustrira, katkad *boli* – ali moguće je.

Nužno je, međutim, da znamo što radimo, i zašto to radimo. Na primjer. Zašto to radimo: odustanemo li od ovog napora, odrezali smo prošlost *kakva je zbilja bila*, i ostali smo s njezinom karikaturom (koja je, u biti, naš odraz u zrcalu); odustanemo li, osudili smo se na efemernost vlastitog doba, koja možda jest prisna i obilna – čak suludo obilna – ali je i suludo prolazna (Joa Nesbøa će na ljestvici bestseleru zamijeniti netko drugi, nakon Eura 2012 slijedi 2016, a nakon iPhonea 4 - iPhone 4S). I ne uvijek duboka. Dalje. A što to radimo: ne “rješavamo test”, ne “polažemo maturu”, ne “usvajamo gradivo”, ne “prolazimo kurikulum”. Ne. Izlazimo iz vlastite kože, gospodo, kao što su prije nas izlazili (i izašli) Jan Panonije, Petar Hektorović, August Šenoa. Da bismo se jedni s drugima susreli na pola puta. ■

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj ALGORITMA i ZAREZA za neobjavljene prozne i pjesničke rukopise autora do 35 godina starosti

Luka Vukušić, *Krive predodžbe*

Suho lišće bezbrojnih nijansi žute, smeđe, crvene. Na krošnjama, na tlu, u zraku. A u lokvi jedan poluispuhani kričavo-zeleni balon. Kao da se svemu ruga, on kojeg će čak i lišće nadživjeti.

Volio je put do posla: stara pročelja, parkove, ljude svih generacija, njihove glasove i smijeh. Čak ga je i pogled na zgradu u kojoj je radio veselio. Stara palača, pomalo oronula, ali s određenim šarmom, uvijek je bila tu na istom mjestu, u parku, i čekala ga, kao dobar prijatelj.

No zapravo ga je varala. Iz dana u dan. Čim bi ušao, zapuhnuo bi ga val prašine, sivila, truleži. Ozbiljni kipovi zaboravljenih velikana, umjetno cvijeće, razlupani ormari bez kvaka, bez vrata, bez duše. Na hodnicima nikoga, bar na prvi pogled. Jer često bi ipak negdje u prikrajku, u sjeni, među policama, opazio kako se nešto miče – kako se netko od zaposlenika muči da izvuče kakav registrator, popravi nešto na sebi ili šapuće s drugim isto tako prikrivenim kolegom. I oblačili su se u tamne boje, prilagođeni okolišu. Sjenke, utvare, sablasti. Sav im je život bio u toj zgradi. Ispijeni i zatvoreni nisu se ni kad bi izašli mogli potpuno osloboditi njezina utjecaja. Zato je on uvijek otvarao prozor i odbijao kave i druženja s njima kao da su kužni. Čuo bi iz svojeg ureda kako se prigušeno smiju, kako hodnikom odjekuju njihovi glasovi i koraci, uvijek u isto vrijeme, uvijek isti, kao da su snimljeni na kazeti. Znao je da ogovaraju njega, druge, svakoga tko im padne napamet, s razlogom ili bez, svejedno. Sve su vijesti znali, ako treba i izmišljali. Pojedini su od njih bili i opasni...

No u istoj je zgradi bila i ona. Njen osmijeh, toplina, glas, njena duga kosa, njene haljine. Drugačija od svih drugih, pametna a lijepa, lijepa a skromna, vesela a tiha. Dugo je već

promatra, no nikako da skupi hrabrosti da joj pravo pristupi. Nikako do danas. No danas je odlučan, danas, u čast zelenom balonu, poziva je da pod pauzom zajedno odu na ručak. I pristala je.

Suzdržava se od ispitivanja. Želi da ona sama od sebe progovori, da priča bez prestanka, a opet mu se sviđa što je šutljiva. Mogao bi satima tako sjediti uz nju.

“Slobodno?” začuje iznenada poznati glas iznad sebe. I iako bi najradije rekao: “Ne!” ne može to učiniti. Naime, čovjek koji im je prišao, njihov je kolega i usto direktorov miljenik, vrlo utjecajan u tvrtki, dakle čovjek kojemu se nikako ne bi bilo dobro zamjeriti.

“Ja sam Kramar”, pružio joj je ruku, a onda se okrenuo prema njemu: “Kad me ti nećeš upoznati”, i nasmijao se pomalo preglasno za takvu šalu.

Usljedio je čudan razgovor, zapravo Kramarov monolog. Istina, tu i tamo bi i oni nešto rekli, ali sve je bilo podređeno Kramaru kome nadmoćan i samouvjeren smiješak nije silazio u usana čak ni dok je žvakao.

“Nego, znate, vidio sam da institut raspisuje novi natječaj. Traže baš ono...”, otvorio je još jednu temu koja ih nije baš zanimala. I krenuo s detaljima: hvali se, ističe svoje sposobnosti. Povjerava im svoje nade. Prijavio bi se na natječaj pa što bude, što Bog da.

I kao da je odjednom prevršio mjeru, prešao granicu podnošljivosti – nije ga više mogao slušati. Morao ga je prekinuti, barem na tren, da predahne od njegova monotonog sveznajućeg tona.

“Čuo sam za to”, izgovorio je sporo, ali grubo i vidljivo razdraženo, tako da se Kramar trgne i konačno izgubi svoj smiješak. Ipak, ubrzo se snade i opet zadobije stari izraz. Odvratila mu s dozom podrugljivosti:

“I šta? Prijavit ćeš se?”

“Ne. Nema smisla. Čuo sam da je namješteno.”

Ta ga je rečenica pokosila. Namrštio se, počeo crvenjeti i blijedjeti naizmjenice. Pogled mu je postao leden, opasan, a dotad jednolično opušteno žvakanje odjednom je zastalo:

“Tko ti je to rekao?”

“Jedan prijatelj. Al ne moraš se sekirat. Prijavi se svejedno, pa šta bude, kao što i sam kažeš. Ako te zanimaju dodatni detalji, mogu se raspitati...”

Jedva su još par riječi prozborili nakon toga. Činilo se da su Kramaru sve lađe potonule. A njemu nije bila jasna ta nenadana promjena kod njega, no nije ga ni zanimala previše – glavno da je ona tu i da joj je Kramar bio zamoran. Vidio je dobro kako je nervozno lupkala prstima po stolu dok ju je ispitivao, pogledavala okolo, tražila njegov pogled. Nije ga razočarala i bio joj je zahvalan na tome.

Probijali su se šutke kroz lišće i lokve dok je sitna kiša sipila. Kramar pognut, trom, u svojim mislima, tmuran kao nebo, a oni poletni i svježi. Jedan im šepavi par ide ususret. Mladić i djevojka – on hramlje na desnu nogu, ona na lijevu. Drže se za ruke i kako prolaze uz lokve tako se crvena ruža u djevojičinu ruci svako malo odražava, kao da se udvostručuje. Doimlje ga se ta slika, ali ne može je podijeliti s njom. Bilo bi nepristojno. Ako su hromi, nisu gluhi.

Velika teška vrata, polukružne stepenice s tužnim kipovima. Ostali su sami. Još se osvrnula da bude sigurna da je Kramar otišao, a onda mu se počela zahvaljivati na ručku i na druženju. Riječi su njene bile obične, fraze već više puta izgovorene, iste kao i kod drugih u sličnim prilikama. No činilo mu se da joj u očima vidi iskru koja obećava nešto više, neki

drugi put. Ili možda ipak sad? Zastala je, uzvila obrve i premišljala se oko nečega: da li da mu kaže ili ne kaže?

“Reci.”

Trgnula se lagano, gotovo neprimjetno, uz smiješak.

“Oprosti! Samo da znaš, uživala sam kako si mi fino spustio. Već mi je dosta svaki dan slušati kako je taj natječaj namješten za njega. Svi bruje o tome, a nitko da se njemu usudi reći. Zato jer je on Kramar i jer ga se boje. A ti si se usudio i svaka ti čast na tome...”

Gledala ga je zadivljeno, nasmijana, blistavih smeđih očiju. Da je rekao istinu – da ga je sada uplašila jer pojma nije imao da je natječaj namješten za Kramara, sve bi uništio. Zato joj je samo uzvratilo osmijeh, bez komentara. Bit će vremena za komentare, neki drugi put. Oprostio se s njom dogovorivši se da i dalje zajedno odlaze na ručak. Uspela se uza stepenice bez osvrtnja, u dugoj haljini, kao princeza.

A na njegovom katu nasred hodnika, u dimu cigareta, Kramar i direktor pogledavaju jedan prema drugome i šapuću. Bio je siguran da njega čekaju. Već je smišljao što će im odgovoriti, no ništa se nije dogodilo. Jednostavno su ga mimoišli i otišli svojim poslom. **E**

LUKA VUKUŠIĆ (Rijeka, 1981.) živi i radi u Zagrebu. Autor je više desetaka u raznim časopisima objavljenih kratkih priča, među kojima i nekoliko nagrađenih te više radova i članaka koji uključuju prijevode s grčkog i latinskog jezika. Također, prevoditelj je i priređivač izdanja: Josip Flavije, *Protiv Apiona* i *Josipov život* (Bet Israel, Zagreb, 2011.).

Nada Topić, *Smrt je manja na gradskom proplanku*

ti stanuješ na vrhu regala
kupljenog za dnevnu sobu
zaštićen prozornim folijama
kad imam vremena popnem se na
stolicu
i brišem prašinu s gornjih polica
pažljivo pomičem polupraznu
kutiju
u koju smo podigli tvoju
odsutnost
između crno bijelih fotografija
i požutjelih sućuti iz novina
da se ne izgubi
(i da nam ne smeta)
ne zanima me najlonska vrećica s
obiteljskim zlatom
narukvice s krizme, lančići s
krštenja
privjesci s početnim slovima
imena koja si nam dao
za sve prigode
gore se uspinjem zbog tebe
(kad nitko ne gleda)
podizem poklopac da bih te
vidjela
i istežem ruke da bih te dotaknula
uvijek za nokat prekratka

nikad se nisam zapitala
gdje se pospremaju ljudi kad ih
nema
i što drugi čuvaju u kartonskim
kutijama
u svojim kućama
visoko gore
na ormarima

tvoj odlazak je izmijenio raspored
predmeta
u mojoj sobi
biljke su se preselile iz metalnih
posuda
u pregibe pokrivača
kaputi su zamijenili mjesta u
ormaru
obješeni po toplini i bojama
kao ljudi koje sam spremila
i sačuvala od propadanja
mrvicama lavande i kuglicama
naftalina
u džepovima
(može li se spriječiti nestajanje)
rupe nastaju tamo gdje je mekano
& prazno
ti više ne dolaziš

pojavljuješ se
kad te dodirnem nestaneš
kad me pogledaš svijetlim
tvoje oči su prekidači
nemoj me ugasi prije nego se
potrošim sama
nemoj me premještati prije nego
pronadeš
osunčano mjesto
na kojem ću uspijevati

kad sam sama igram se tebe
i svijeta kojeg nema
poslužim nam zrak u čašama
i dvije kockice praznine
u metalnim posudama vremena
noć je moja večernja haljina
(crna satenska iz filmova)
s čipkom na gležnjevima
iz nje otpuhujem samoću u tvoje
lice
u krugovima
hladno je i ti sjediš u meni
sa svojim uskim ramenima i
kartama u rukama
iz njih se prosipaju dani po
datumima

i bojama
(crna, bijela i crvena)
ako se zagledam u tebe
mogu ti odrediti gustoću
trepavica
i napetost kože na obrazima
predugi koleti tvoje košulje =
uškrobljena krila anđela
kada bih znala čitati iz karata
nikad me ne bi zanimala
budućnost
ni ona najmanja
sutrašnja

prostor koji u meni zauzimaš
smanjuje se i povećava disanjem
zato sam prestala
s pretjeranim zalijevanjem
kućnih biljaka
i skrivenim tepanjima u mraku
(ne brojim više otpale listove
i ne brinem se zbog požutjelih
rubova)
prašina se uredno slaže po
podovima i policama
odjeća po ormarima
mrlje se pojavljuju na

nedostupnim mjestima
iznad kreveta i iza regala
među pločicama
koje sam izabrala zbog vedrog
uzorka
zbog tvoga odlaska
prestala sam sa svim suvišnim
radnjama
od kojih natiču žlijezde pod
vratom
i preponama
i od kojih podivljaju meka tkiva
među crijevima
postala sam umjerena
jer sve što me posjeduje
na kraju umre
od viška ili manjka
od nečega

NADA TOPIĆ (1977.) živi i radi u Solinu kao knjižničarka. Piše poeziju i kratku prozu. Objavila ponešto u časopisima, zbornicima, na internet portalima te zbirku pjesama *Svetac u trajektnoj luci* (2005.) i slikovnicu *Kako se rodila roda* (2007.).

ROHMER NA PLAŽI

Kino klub Zagreb sezonu filmskih programa zatvorit će ciklusom filmova Erica Rohmera pod nazivom "Rohmer na plaži". Pionir francuskog novog vala i majstor romantičnih peripetija svoje je najzavodljivije filmove smjestio u vrijeme godišnjih odmora koje odiše senzualnošću više nego i jedan drugi dio godine. Ciklus je otvoren 5. lipnja filmom *Clairino koljeno*, a ostala ponajbolja Rohmerova ostvarenja poput *Pauline na plaži* (*Pauline a la plage*, 1983), *Zelene zrake* (*Le rayon vert*, 1986), *Prijatelj moje prijateljice* (*L'ami de mon amie*, 1987) te *Ljetna priča* (*Conte d'été*, 1996) mogu se pogledati ovim redoslijedom u Kino klubu Zagreb svakog utorka u 21 sat zaključno s 5. srpnjem.

grana na otoku, koja trenutno zapošljava više od 150 ljudi te je u više od 160 godina postojanja izgrađeno i popravljeno na stotine brodova. Ova industrijska oaza ima glavnu ulogu u projektu, kao inspiracija, pozornica i plodno tlo za umjetničke akcije i reakcije. Ulaskom umjetnosti u javne prostore, a izlaskom iz galerijskih prostora, umjetnički rad se oslobađa nametnutih kriterija i pravila, komunicira sa svima, ne isključujući nikoga.

KRITIČNA MASA ZA PROMJENU GRADA

Četvrta ovogodišnja biciklistička kritična masa "Okreni pedal, promijeni grad" održat će se u subotu 9. lipnja u 18 sati, na Trgu žrtava fašizma. Vožnja se organizira u svrhu isticanja potrebe za izgradnjom biciklističkih staza/traka koje su široke, bez ivičnjaka, prepreka i guranja s pješacima, izgradnjom cjelovite biciklističke mreže po Zagrebu - kako bi se sigurno i jednostavno biciklom moglo doći od sjevera do juga te od istoka do zapada grada te postavljanjem kvalitetnih i funkcionalnih parkirališta za bicikle ispred svih trgova, institucija i drugih okupljališta... Ovom kritičnom masom ujedno se završava i Pedalafest - biciklistički festival koji u i oko doma HDLU-a traje od 7. do 9. lipnja. Ruta kojom će se kretati kritična masa završava na besplatnom pikniku i tulumu u "Staroj klaonici" (Kvart).

... NEKA VIDE DA NAS IMA

U četvrtak 7. i 14. lipnja u 19 sati na programu Dokukina bit će prikazan film *Identities* redateljice Vittorie Colonna Di Stigliano, koji prati multikulturalnu

transrodnu zajednicu u Irskoj. Kroz pet osobnih priča film otvara vrata u paralelan svijet transvestizma, transseksualnosti i rodni identiteta. Ovaj dokumentarac bavi se nadilaženjem rodni stereotipa i kategorizacija te ruši rodne konstrukcije omogućivši osobnostima i emocijama da se izraze. Kroz seriju razgovora, koje prate umjetnički performansi, dokumentirane su osobne priče, koje iskustva odbacivanja i diskriminacije stavljaju u širi politički i religijski kontekst. Redateljica je odabrala crno-bijelu tehniku snimanja intervjuja kako bi naglasila činjenicu da društvo sagledava rod kao dihotomnu kategoriju, zbog čega sve što ne ulazi u muški ili ženski pretnac postaje neprihvatljivo. Ovim filmom Vox Feminae i Dokukino Croatia žele podržati zagrebačku i splitsku Povorku ponosa i sve LGBTQ osobe, a pogotovo transrodnu zajednicu koja u Hrvatskoj tek počinje raditi na afirmaciji svojih prava. S istim ciljem će 14. lipnja nakon projekcije filma *Identities* biti predstavljena prva hrvatska udruga za zaštitu i promicanje prava transrodnih i transseksualnih osoba Trans Aid Hrvatska.

PROTIV ESTETIKE

Međunarodni skup "Umjetnost pojma: protiv estetike" održava se u Zagrebu od 15. do 17. lipnja, a glavni izlagači skupa su Michel Chion, Martin Hägglund, Alexander García-Düttmann i Evan Calder Williams. Simpozij - koji organizira Multimedijalni institut u suradnji s Francuskim institutom u Zagrebu, Kulturom promjene Studentskog centra u Zagrebu i Centrom za dramsku umjetnost - će umjetnički zaočuvati predavanje o elektronskoj glazbi Markupa Poppa Ovala u net.kulturnom klubu mama 14. lipnja te koncert Michela Chiona 17. lipnja u Galeriji SC. "Estetika nije samo (filozofska) disciplina, već ona predstavlja i ime jednog privilegiranog korpusa znanja koji je nastao u dobu prosvjetiteljstva. U estetici se radi o umjetnostima, ali - još znakovitije - o formiranju čovjeka putem umjetnosti. Od 1750-ih naovamo estetika stoga stoji na odlučujućem mjestu križanja kulturalne produkcije i političke prakse. Propitivanje dosega estetike kao (filozofske) discipline i (antropološkog) projekta nije novo i ono kao sjena prati razvoj estetičkog mišljenja. Bilo da se radi o teorijskom osporavanju estetike ili o umjetničkim praksama koje negiraju vrijednosti za koje se pretpostavlja da su specifično estetičke. Kritika estetike može pak smjerati i u pravcu širenja estetičke domene, što jest primjerice poduhvat Jacquesa Rancièrea kada govori o estetici kao indisciplini. Pitanje koje se postavlja s obzirom na takva anti-, in- ili anestetička promišljanja jest u kojoj mjeri ona, unatoč nastojanju da napuste

estetiku, ipak ostaju na terenu estetičkog projekta čiji zamašnjak čini spoj znanja, umjetnosti i određenog poimanja čovjeka. Misliti umjetnosti s onu stranu estetike znači s jedne strane, dakle, potragu za filozofskom aparaturom koja umjetnosti neće konceptualizirati u vidu jedne znanosti osjetilnoga. A s druge strane to je i nepristajanje na institucionalnu kritiku umjetnosti kao relegiranje umjetnosti u sociologiju, što je svojevrsni odvjetak anti-estetičkih tendencija." Simpozij "Umjetnost pojma: protiv estetike" ujedno je i početak dvogodišnjeg projekta "Prošireni estetički odgoj: umjetnički eksperiment i politička kultura u mrežnom dobu" kojeg Multimedijalni institut realizira s kuda.org (Novi Sad), Kontrapunkt (Skopje), Berliner Gazette (Berlin) i Mute (London).

PARKTICIPIRAJ!

Javna tribina o temama iz urbane antropologije i etnologije grada, praksama urbanog vrtlarstva, konstrukcijama urbanih identiteta te o upravljanju javnim prostorima održat će se 18. lipnja na Filozofskom fakultetu u Konferencijska dvorani Knjižnice (2. kat zgrade knjižnice) od 10 do 13 sati. Na tribini će govoriti nekoliko pozvanih izlagača iz područja etnologije i kulturne antropologije, arhitekture i urbanizma, povijesti umjetnosti i ekologije te aktivizma i rada u organizacijama civilnoga društva. Okosnicu rasprave činit će aktualna građanska inicijativa pod naslovom PARKticipacija kojom se želi uključiti građanke i građane u osmišljavanje i aktivno korištenje javnog gradskog prostora. **E**

NA NASLOVNOJ STRANICI: PUKOVNIK, MI SMO VAŠA DJECA

"Ususret Prideu 2012."

PUKOVNIK nije vaše dijete. Bavi se virtualnim kolekcionarstvom i internet meditacijom. (pukovnik.tumblr.com).

EUROZINE

Zarez je član mreže Eurozine, koja povezuje preko 80 europskih kulturnih časopisa. www.eurozine.com

zarez, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr
web: www.zarez.hr

uredništvo prima **pon-pet 10-14h**

nakladnik **Druga strana d.o.o.**

za nakladnika **Zoran Roško**

glavni urednik **Boris Postnikov**

zamjenici glavnog urednika **Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar**

izvršni urednik **Nenad Perković**

poslovna tajnica **Dijana Cepić**

uredništvo **Dario Grgić, Hana Jušić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Jelena Ostojić, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich**

dizajn **Ira Payer, Tina Ivezić**

lektura **Darko Milošić**

prijelom i priprema za tisak **Davor Millašinčić**

tisak **Tiskara Zagreb d.o.o.**

Tiskanje ovog broja omogućili su:

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske Ured za kulturu Grada Zagreba

ŠKVER

Umjetnički projekt Škver okuplja preko dvadesetak umjetnika rubnih umjetnosti i eksperimentalnog izraza, a sastoji se od radionice u prostorima lošinjskog brodogradilišta i popratnih događanja. Projekt traje tjedan dana, od 11. do 17. lipnja u sklopu kojih umjetnici u prostorima brodogradilišta nakon završetka dnevne radne smjene rade na svojim projektima. Završnog dana, vrata brodogradilišta su otvorena za sve posjetitelje. Tijekom otvorenih vrata odvija se i muzički program, performansi, projekcije izložbe fotografija i sito plakata, a radnici brodogradilišta priređuju feštu na koju su svi pozvani. Lošinjska brodogradnja vodeća je industrijska

PUKOVNIK, MI SMO VAŠA DJECA